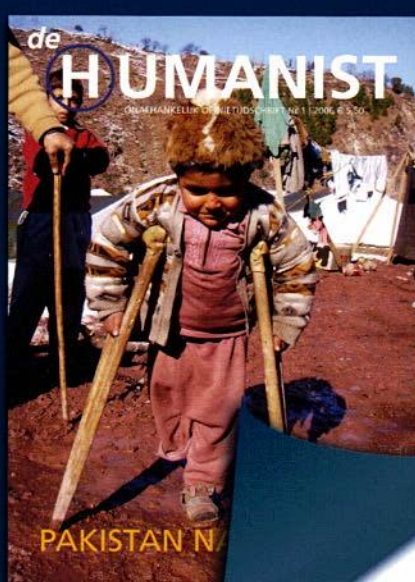
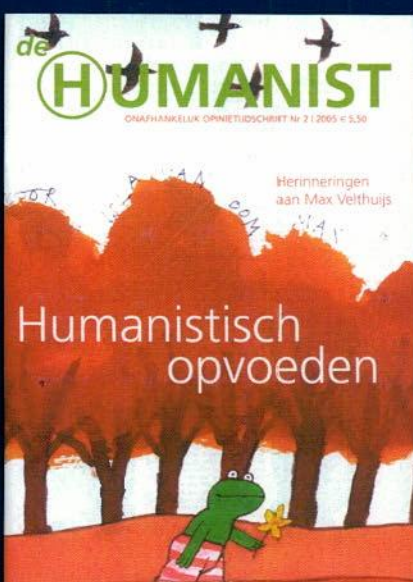
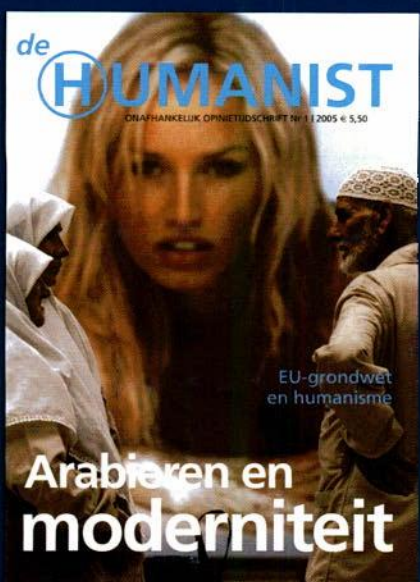
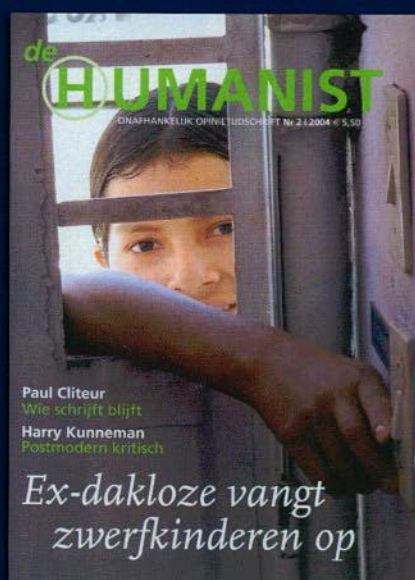
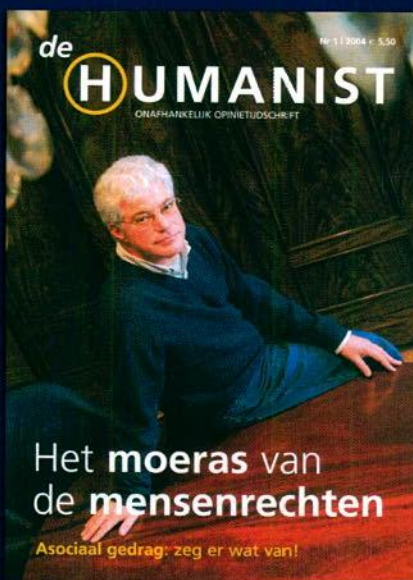
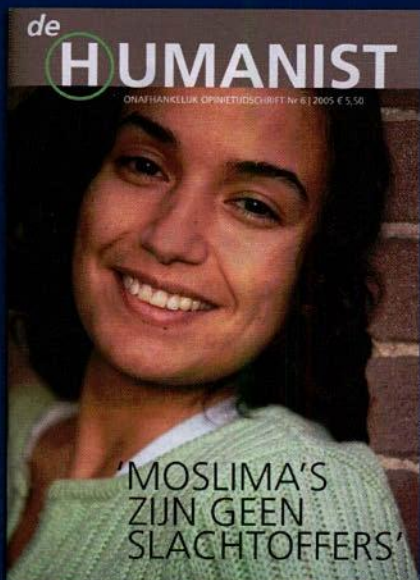
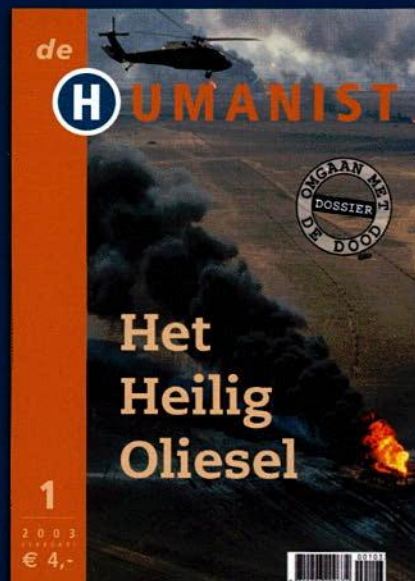
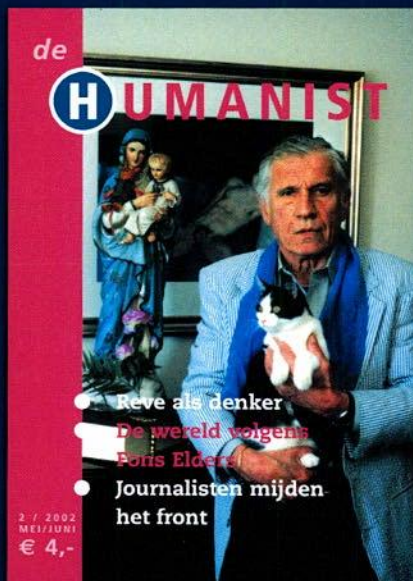
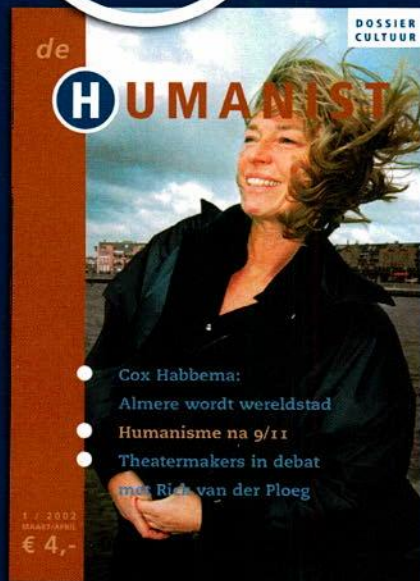

de HUMANIST

Oud en nieuw

Met dit nummer van *de Humanist* wordt niet alleen de zestigste jaargang afgesloten, maar ook de eerste periode waarin het blad los van het lidmaatschap van het Humanistisch Verbond is uitgebracht. In 2001 besloot het HV de uitgave niet langer in eigen huis en voor eigen rekening uit te brengen maar werd de exploitatie overgedragen aan uitgeverij SWP, die al het *Tijdschrift voor Humanistiek* uitgaf en daarnaast onder meer de reeks *Humanistics University Press*. Na de loskoppeling van het tijdschrift kregen de leden van het Verbond het blad niet meer 'gratis', als onderdeel van het lidmaatschap. Dat veroorzaakte een uittocht aan lezers. Was dat effect nog te overzien, anders was het met het besluit van het HV om, nog in het eerste jaar van de externe start, een nieuwe uitgave voor leden (*Humus*) te beginnen. Het Verbond kon weten dat daarmee de kansen voor *de Humanist* aanzienlijk werden beperkt. En inderdaad besloten toen alsnog vele leden hun abonnement op *de Humanist* te beëindigen. Dat het nog tot

2006 heeft geduurd, voordat de uitgever besloot met het blad te stoppen, had te maken met de financiële bijdrage van het Verbond aan de exploitatie. Toen die in 2006 werd beëindigd, is de frequentie van *de Humanist* teruggebracht naar eens per kwartaal, met ingang van 2007. In de loop van het jaar heeft het HV, nog altijd eigenaar van de titel, vervolgens aangekondigd de uitgave elders te willen onderbrengen.

Terugkijkend op de ontwikkeling die tot dit besluit heeft geleid, wekt het verbazing dat het Verbond een aanbod van uitgeverij Damon om het blad voort te zetten als *maandblad* in een laat stadium terzijde heeft geschoven met als argument dat de voorstellen van deze uitgever 'weinig vernieuwend' zouden zijn. Over wensen op dat gebied heeft de directie van het Verbond niet meer met Damon willen praten. De keuze voor een andere uitgever was intussen gemaakt, en het toverwoord in de nieuwe configuratie bleek 'crossmediaal'. Dat moet staan voor een combinatie van kwartaal-

tijdschrift met internet (*Human.nl*) en programma's van de Humanistische Omroep (eventueel als 'uitzending gemist' op DVD, I-Pod en andere digitale media). Dat met deze formule de benaming *de Humanist* zal verdwijnen is nog niet aangekondigd, maar lijkt onvermijdelijk. Geruststellend is echter de omschrijving 'onafhankelijk, verdiepend, opiniërend en actueel', die de HV-directeur in een bericht aan de lezers in *de Humanist* 3/2007 heeft gebruikt. Het zal dan ook ongetwijfeld in de bedoeling liggen om er meer van te maken dan een veredelde omroepgids, c.q. een *carrier* voor de Humanistische Omroep, die tevens beheerder/eigenaar is van *Human.nl*. Het is te hopen dat de lezers – onder hen met name degenen die lid zijn van het HV – de ontwikkeling van het blad kritisch blijven volgen en het Verbondsbestuur aan de toegezegde bestendiging van de redactionele onafhankelijkheid zullen houden. Dan kan er toch nog iets moois groeien, zoals dat uit *crossbestuiving* ook mag worden verwacht.

de HUMANIST

Onafhankelijk opinietijdschrift
Verschijnt 4x per jaar
60e jaargang

Postbus 257, 1000 AG Amsterdam
Nieuwe Keizersgracht 45
Tel. (020) 330 72 00

Hoofredactie

Boudewijn Chorus
(redactie@humanist.nl)

Medewerkers aan dit nummer

Mohammed Benzakour, Freek Boon,
Alice Broeksma, André de Bruin,
Querijn Chorus, Anna Dasovic, Esther
Gerritsen, Rainier Isendam, Erik Kottier,
Katja Kreukels, Josephine Krikke, Paul
Mercken, Meike Oosterwijk, Bas Pennings
(cartoon), Max Pam, Bram Peeters, Arjan
Post, Rozemarijn Schalkx, Femke Teeling,
Dolinda Toepoel, Dirk Verhofstadt.

Correspondenten

Immy Beijer (Humanistische Geestelijke
Verzorging in de Krijgsmacht), Marieke
van den Berg, (Aim for Human Rights),
Jeannine Corneille (Humanistisch
Vormings Onderwijs), Roeland Ensie
(Humanistisch Verbond), Kathelijn
Fenger (Hivos), Judith van der Goes
(Universiteit voor Humanistiek), Marco
Oostdijk (Humanistische Alliantie), Rudy
Schreijnders (Humanitas)

Uitgever

Paul Roosenstein/Uitgeverij SWP
Vormgeving Merel van Dam,
Plots grafische vormgeving
Druk Geers Offset, Oostakker (B)
Administratie Marga Ineke

Abonnementsprijzen

Per jaar € 29,75. Leden Humanistisch
Verbond en Humanitas € 24,75.
Studenten € 24,00.
Collectief vanaf 10 exemplaren € 26,00.
Jaarabonnement instellingen € 34,50.
Toeslag buiten Nederland € 11,50.
Los nummer € 5,50.

Aanmelden abonnement

SWP, Postbus 257,
1000 AG Amsterdam
Fax (020) 330 80 40, adm@swpbook.com
Abonnementen worden berekend per ka-
lenderjaar. U ontvangt een factuur of ac-
ceptgiro voor de resterende periode van
het lopende jaar. Abonnementen worden
automatisch verlengd tenzij uiterlijk vóór
1 december schriftelijk is opgezegd.

Advertenties

All-Round, Lorentzkade 344, 2014 CJ
Haarlem. Telefoon: (023) 524 53 36. Fax:
(023) 524 80 43. E-mail: amedia@xs4all.nl

© 2007-2008 Uitgeverij SWP, Amsterdam.
Alle rechten voorbehouden. Algemene
voorwaarden: zie www.swpbook.com.
ISSN 0025-9489

INHOUD

HUGO DE GROOT, IDEALIST EN PRAGMATICUS

(BLZ.35)

Nr. 4 | 2007

ANALYSE

- 4 Een kabinet van schijnheilige zedenmeesters (August Hans den Boef)
- 46 Waarom Hamas Israël niet kan erkennen (Stan van Houcke)

REPORTAGE

- 10 West-Afrikaanse migranten dromen van Europa
(Josephine Krikke)
- 28 Russische exclave Kaliningrad (Bram Peeters)

INTERVIEW

- 15 Pedagoge Sue Palmer: 'Westerse overdaad schaadt kind'
(Alice Broeksma)
- 18 Tussen journalist en humanist: Casper Vogel, Hes van Huizen
en Marjan Slob (Arjan Post en Katja Kreukels)

CANON

- 34 Hugo de Groot, idealist en pragmaticus (André de Bruin)

RECENSIE

- 40 Stefan Zweig, voor wie twijfelt aan Europa (Dirk Verhofstadt)

ESSAY

- 52 Grenzen van mijn humanisme (Paul Mercken)

OPINIE

- 2 Boudewijn Chorus Oud en nieuw
- 27 Mohammed Benzakour Sneeuw
- 32 Meike Oosterwijk Sterven, als ideaal
- 39 Max Pam Ketter & Geest
- 45 Esther Gerritsen Nieuwjaarskaart naar de hemel
- 51 Rozemarijn Schalkx Verlangen naar de vrouw van vroeger

RUBRIEKEN

- 2 Cartoon
- 44 Repliek
- 56 Zoom
- 58 Vers van de pers

Een kabinet van schijnheilige zedenmeesters

TEKST AUGUST HANS DEN BOEF
FOTO'S REUTERS/WFA

Langzaam, maar zeker, wordt duidelijk waarom het christelijke kabinet Balkenende-IV humanisten, vrijdenkers, (links-) liberalen en (filosofisch) materialisten steeds meer begint te irriteren. Zijn we op weg naar een constitutionele theocratie?

Begin 2007 trad het meest christelijke kabinet aan sinds Colijn IV: Balkenende IV. De leiders van de drie coalitiepartijen, Balkenende, Bos en Rouvoet, waren alumni van de gereformeerde Vrije Universiteit en - belangrijker - hadden een christelijk geïnspireerd, conservatief moralisme in hun regeerakkoord vastgelegd. Ze kondigden een aantal alarmerende veranderingen aan, conform uitlatingen van christendemocratische en -unionistische politici in de campagne en passages uit hun verkiezingsprogramma's. Al mochten PvdA-bewindslieden in alle toonaarden blijven herhalen dat er geen Paarse verworvenheden worden teruggedraaid. Zo hebben de sociaal-democraten het gedoogbeleid jegens softdrugs verankerd in het regeerakkoord. Maar minister Klink maakt zich zorgen over het gebruik van paddo's en zijn partijgenoot Van Haersma Buma wil bij wet growshops verbieden.

Het wensenlijstje van ChristenUnie-leider André Rouvoet met betrekking tot de ethische thema's was integraal overgenomen in het regeerakkoord: Tegengaan van koopzondagen, geen sollicitatieplicht voor bijstandmoeders met jonge kinderen, grondwettelijke verankering van het recht op leven, steun aan homofobe ambtenaren en de wensen op medisch-ethisch gebied - abortus, euthanasie, stamcelonderzoekverbod - naar het idee van de CU zelf 'voor honderd procent gehonoreerd.' Sindsdien heeft het kabinet juist die 'klassieke' CU-thema's voortvarend ter hand hernomen. PvdA-minister Ronald Plasterk werd gedwongen het religieuze erfgoed te subsidiëren. De subsidie die zijn partijgenote staatssecretaris Jet Bussemaker aan de abortusboot van Rebecca Gomperts had moeten geven, schonk minister Rouvoet aan *Youth For Christ*, de evangelische organisatie waarin ooit de jonge Wouter Bos actief was.

Minister Ab Klink verbood een campagne voor kankeronderzoek omdat het affiche een vrouw toont, gekleed met een keurige bh. Een vanouds rode gemeente als Deventer – Moskou aan de IJssel – werd door PvdA-minister Guusje ter Horst opgezaaid met een burgemeester van de Christen-Unie. Met één zetel is de CU in de Deventer gemeenteraad vertegenwoordigd, als een van de oppositiepartijen tegen een door links gedomineerd college van B&W.

In mijn woonplaats Amsterdam hebben 324 mensen bij de Tweede-Kamerverkiezingen op de partij van Rouvoet gestemd. Een ervan, Yvette Lont, meent dat homo's de partij niet mogen vertegenwoordigen. Tweederde van de CU-leden zijn het met haar eens. Donderend applaus op het partijcongres. Nog eens wat anders dan de PvdA-dissident Ehsam Jami moest ervaren. Homoparen kunnen adoptie wel vergeten. Toch kraait Plasterk enthousiast over de 11de oktober die een nationale *uitdekastkomdag* voor homo's moet worden. Daaraan voegde hij toe dat het OM en de politie sneller gaan optreden bij geweld tegen of discriminatie van homoseksuelen. Merkwaardig dat dit niet werd aangekondigd door de CDA-minister van Justitie Ernst Hirsch-Ballin.

ABORTUS EN EUTHANASIE

Op Prinsjesdag bleek de bevolking kennelijk over de kwesties van ethiek en moraal tijdens de honderd dagen weinig inspirerende opmerkingen te hebben gemaakt. Want geen van de heilloze voornemens was van tafel. Sommige waren intussen al in concrete voorstellen omgezet, andere bereikten dat stadium na de Derde Dinsdag van September.

Het begrip 'noodsituatie' in de wet moet aangescherpt worden, heeft Bussemaker van Klink en Rouvoet te horen gekregen. Ze wil volgens haar 'Beleidsbrief Ethiek' een betere richtlijn voor het Genootschap voor Abortusartsen, opdat minder vrouwen tot abortus beslissen. Daarbij heeft ze de VBOK betrokken (Vereniging voor de Bescherming van het Ongeboren Kind). Zo adverteert deze pro-life organisatie zichzelf: 'De VBOK is dé organisatie die moeder, vader en ongeboren kind gelijkwaardig betreft in voorlichting en hulpverlening bij onbedoelde en/of ongewenste zwangerschap en na zwangerschapsverlies'. Dat is heel knap, communiceren met een ongeboren kind. De artsen vinden terecht VBOK als pro-life beweging te partijdig.

Gelovigen willen nu eenmaal dat er meer kinderen worden geboren. CDA-ers als Ton Lutter en Wim de Kok voeren daarvoor al enige tijd een campagne (de geheime agenda van deze christenen is dat ze niet door een islamitische geboortegolf worden weggespoeld), onder de discrete werktitel 'Nederland Keest'. Analooq aan de succesvolle campagne 'Nederland Leest.' Ze worden hierin niet alleen gesteund door de conservatieve wetenschappers Lans Bovenberg en Ad Verbrugge, maar ook onverwacht door de publicist Paul Scheffer. Je leest geboeid in 'Het land van aankomst' tot je op pagina 414 wordt voorgehouden: 'Wie geen kinderen grootbrengt, investeert niet in het menselijk vermogen van de toekomst en daarmee niet in zijn oudedagsvoorziening.' Ik

meende dat te doen door het betalen van een pensioenpremie, maar Scheffer vindt dit onvoldoende. In navolging van de demograaf Franz-Xavier Kaufmann wil hij dat mijn partner en ik meer belasting gaan betalen ten bate van ouders met kinderen. In het mens- en maatschappijbeeld dat hierachter schuilt, wil ik me maar liever niet verdiepen.

Evenmin niet in waarom Bussemaker veel meer wil inzetten op het verbeteren en versterken van de palliatieve sedatie (uitdrogen tot je verhemelte barst) aan patiënten in de laatste fase van hun leven. 'Euthanasie is voor sommige mensen onaanvaardbaar,' aldus de PvdA-staatssecretaris, 'maar voor anderen is het een gerechtvaardigde keuze.' Hè? Niemand dwingt toch een ander tot zelfdoding wanneer die euthanasie 'onaanvaardbaar' vindt? Iemand die dat vindt wil juist anderen verbieden voor wie dit 'een gerechtvaardigde keuze' is!

'HET KABINET HEEFT JUIST DE CU-THEMA'S VOORTVAREND TER HAND GENOMEN'

Dat is nu eenmaal de essentie van religie: anderen dwingen naar jouw regels te leven.

Er blijken in Nederland overigens nog steeds veel mensen eigener beweging te versterven: zij houden op met eten en drinken omdat niemand in hun omgeving hen met euthanasie wil helpen. Een mensonwaardige situatie. Wanneer iemand *een ander* laat versterven, geldt dit in ons land een misdrijf. Tenslotte: de 'Beleidsbrief Ethiek' rept in het geheel niet van PGD (pre-implantatie gendiagnostiek om vast te stellen of een embryo een ernstige erfelijke afwijking heeft). Strookt niet met de Bijbel.

VRIJHEID VAN GODSDIENST

Een werkgever ontsloeg eerder dit jaar een verpleegkundige omdat die de patiënten gek maakte met zijn religieuze praatjes. Vervolgens stelde een Zwolse kantonrechter de werkgever in het gelijk. Kort daarop beweert Balkenende dat de bijbel in de zorg heel belangrijk is, omdat spiritualiteit (niet hetzelfde, AHdB) belangrijk is.

Ik en velen met mij zouden liever snel aan de beurt zijn voor zorg en genoeg fysieke aandacht krijgen (geen pyjamadagen meer, maar elke dag gewassen en het bed verschoond). Wat we ook willen: duidelijke en heldere informatie over onze klachten.

In het kader van de gezondheidszorg wees de publicist Kees Tamboer er onlangs op dat gymnastieklessen op scholen zijn wegbezuinigd, maar door dit kabinet niet opnieuw worden ingevoerd. Je zou daaraan kunnen toevoegen dat veel moslimmeisjes in geheel niet aan lichamelijke oefening hoeven te doen. Het maagdenvlies zou daarbij kunnen scheuren, er komt teveel zichtbaar van het lichaam of in het schoolgebouw bevinden zich ook mannen.

Dit is het type godsdienstvrijheid waarvoor Balkenende-IV pal staat, niet de vrijheid om van de religie waarbij je als zui-geling bent ingelijfd, rancuneus en brutaal afscheid te nemen. Het is wellicht niet erg verstandig, maar waarom zou Ehsam Jami niet net zo tekeer mogen gaan tegen de islam als mijn generatie tegen het christendom, dat op zijn zachtst gezegd onze jeugd heeft verpest? Dat mogen Jami en wij niet meer, want een van de pijlers van Balkenende-IV is immers respect voor anderen, vooral voor gelovigen.

Het kabinet luistert dan ook niet naar de onderzoekers van de Radboud Universiteit die hebben geconstateerd dat Artikel 147 SR een dode letter blijft vanwege de formulering van 'smalende' opzet van blasfemie, die zeer lastig is vast te stellen. Piet Hein Donner, de 'onkreukbare' antirevolutionaire jurist wiens ambtenaren inbreken in netwerken van kranten, wilde het artikel een paar jaar geleden reactiveren. Zijn opvolger en medechristendemocraat Hirsch Ballin vindt het belangrijk dat mensen zich ook vanwege hun geloof gekwetst kunnen voelen. Onderzoeker Jean-Pierre Wils, hoogleraar religiewetenschappen, is het met de minister van justitie oneens: 'Waarom zou je gelovigen als een aparte groep extra moeten beschermen? Niemand vraagt zich af of gelovigen door hun religieuze opvattingen ook niet-gelovigen kunnen beledigen.' Je zou zelfs kunnen stellen dat deze aparte vermelding rechtsongelijkheid inhoudt. De wet heeft namelijk evenmin een aparte vermelding van voetbal, veeteelt of filatelie.

Pas in 1929, onder de – jawel – katholieke premier Ruijs de Beerenbrouck, werden winkels en andere ondernemingen verplicht op zondag te sluiten. Het zou meer dan een halve eeuw duren voor hierin stukje bij beetje verandering kwam. Wie herinnert zich niet de vreugde van de eerste keer dat je rustig op zondag in een bibliotheek kon zitten en boeken lenen? Gewoon je boodschappen kon doen in een supermarkt? Op je gemak kleren kopen? En zijn mijn studenten niet dolblij met hun zondagse bijbaantjes? Allemaal Paarse verworvenheden die we moeten koesteren.

'GEHEIME AGENDA VAN SOMMIGE CHRISTENEN TEGEN ISLAMITISCHE GEBOORTEGOLF'

Desondanks heeft op 5 oktober het kabinet de Winkeltijdenwet aangescherpt met de expliciete bedoeling dat meer winkels op zondag dicht blijven. Conform het subsidiariteitsprincipe, een typisch verzuilingsfossiel waaraan christenen *dus* zeer hechten – dan kunnen ze in de provincie ongehinderd hun gang gaan – mogen gemeenten besluiten hoeveel zondagen de winkels open zijn. Met een maximum van twaalf, afgezien van een paar toeristische gebieden, die overigens hun motivering veel scherper moeten formuleren.

Los van het feit dat niet alle christenen 's zondags naar de kerk gaan, maakt het voor Balkenende-IV kennelijk niets uit dat voor meer dan een miljoen Nederlandse gelovigen – moslims, joden etc – de zondag een doordeweekse dag is.

Laat staan dat miljoenen ongelovigen niets met de christelijke zon- en feestdagen hebben te maken. Voor dit kabinet blijft Nederland een christelijk land, net als Polen.

Conform het ouderwetse marktdenken – globalisering! – van dit kabinet draait de Nederlandse economie 24 per dag en dat gedurende zeven dagen. Maar rationeel kun je bepalen of een aantal voorzieningen op sommige tijdstippen niet geheel of gedeeltelijk kunnen worden gesloten. Dat is heel wat anders dan de christelijke minderheid en haar zondagsrust.

In het grootstedelijke Sodom & Ghomorra biedt het kabinet de mogelijkheid zo'n besluit aan te vechten aan belanghebbenden, zoals kerken, omwonenden, winkeliers en winkelpersoneel. Een gotspe. Helpt de regering burgers ook bij het aanvechten van milieubedreigende maatregelen? Niet dus. Maar als het om zondagsrust gaat, worden andere argumenten als leefbaarheid en veiligheid er met de haren bijgesleept. Over het milieu op zich zwijgt dit kabinet van christelijke varkensboeren trouwens als een gepleisterd graf. Het juiste gepiep van CDA-minister Camiel Eurlings over de nieuwe, megalomane plannen van Schiphol – hij wil ook pubers van 17 laten autorijden en de maximumsnelheid van hun brommers verhogen tot 45 km per uur – zeggen evenveel als het aanhoudende zwijgen van zijn sociaal-democratische milieucollega Jacqueline Kramer. Haar weinige, zwakke plannetjes als tickethelling blijken doorgelicht een miniem effect te hebben. Gerda Verburg, CDA-minister van Landbouw, is intussen de jagers ter wille door hun de drukjacht op zwijnen toe te staan (een eufemisme voor drijfjacht, die alleen voor de Oranjes wordt gedoogd). En uiteraard staat dit kabinet van

christelijke varkensboeren binnenkort vijf verdiepingen hoge 'varkensflats' toe.

Zoals ook Hirsch Ballin voortvarender is inzake kinderporno dan zijn partijgenote Maria van der Hoeve, de CDA-minister van Economische Zaken, inzake kinderarbeid. Buitenlandse gokbedrijven worden geweerd, Nederlandse instellingen die de staatskas spekken, alle ruimte gegeven. Zedenmeesters & zakenlieden, die varkensboeren.

MOEDERSCHAPSCULTUS

Heeft Wouter Bos in een ver verleden wel eens het nut van Artikel 23 in twijfel getrokken, onder dit kabinet staat het als een huis. Terwijl partijgenote Ella Vogelaar er moeite mee heeft, gezien haar – ten onrechte – beruchte interview met *Trouw* deze zomer. Haar standpunt over het islamitisch onderwijs en daarmee over Artikel 23: 'Het is een feit dat op islamitische scholen allemaal allochtone kinderen zitten waarvan een flink deel achterstand heeft. Dat vind ik niet zo'n goede ontwikkeling. Mijn voorkeur zou zijn dat kinderen naar scholen in de buurt gaan, omdat ze daar andere kinderen tegen komen. Ik zal dat altijd tegen islamitische ouders zeggen, maar tegelijkertijd kan ik ze het recht niet ontfemen hun kinderen naar islamitische scholen te sturen.' Stelde Vogelaar vervolgens dat ze Artikel 23: 7 wilde afschaffen waarmee bijzonder onderwijs uit de staatskas betaald wordt? Neen: 'Dat is het ingewikkelde van onze samenleving, dat hoort bij de vrijheid van onderwijs. Iedere groep, of het nou protestanten, katholieken, Vrije School-aanhangers of moslims zijn, heeft recht op een eigen school. Wil je dat veranderen, dan moet je een discussie beginnen over artikel 23 van de grondwet,

waarin de vrijheid van onderwijs is geregeld.' Die wil ze als deel van de dominante PvdA-stroming dus niet.

De *Raad voor Werk en Inkomen* geeft allerlei zinnige adviezen die dit kabinet niet volgt. Over de nadelen van het in de eigen kring opgroeien, ook in het onderwijs, voor allochtone werknemers in spe (eveneens een argument tegen Artikel 23). Over het meer benutten van het vrouwelijk arbeidspotentieel. Uit doorberekeningen van de Macro Economische Verkenningen (MEV), die bevestigd worden door de Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek (OSA) blijkt dat het aantal uren dat Nederlandse vrouwen werken, terugloopt. De gemiddelde werkweek is nu de kortste van Europa 25,5 uur (het EU-gemiddelde is 32,9).

Er heerst in Nederland een ziekelijke moederschapscultuur, niet alleen bij de betreffende vrouwen zelf, maar ook bij hun omgeving. Dat is de oorzaak van het kleine aantal vrouwen op topposities, niet die enkele seksistische CEO's. Cru gezegd, Nederlandse vrouwen willen liever zorgen dan werken, tutten met de kinderen. Of een kleine parttime baan. 'Dan ben je er even uit.'

Slechts een kwart van de Nederlandse vrouwen staat financieel op eigen benen, de rest beschouwt een huwelijk als 'verzekering' voor als het misloopt. Als moeder of na vijf jaar huwelijk heeft een gescheiden vrouw recht op twaalf jaar alimentatie van haar ex, waardoor het loont wanneer zij er bij de rechter op wijst wat ze allemaal niet kan op de werkvloer. Door de minimale arbeidsparticipatie van (gehuwde) vrouwen kan in ons land moeilijk een moderne alimentatieregeling als in Duitsland worden ingevoerd.

Het kabinet vindt dat alles niet alarmerend, integendeel. Kijk naar Plasterks emancipatienota 'Meer kansen voor vrouwen'. Die neigt meer naar de CU dan naar de PvdA. Weliswaar moet 74 procent van de vrouwen in 2016 werken, maar volgens CDA/CU wel in deeltijd en liever in het geheel niet als ze jonge kinderen hebben.

CU-politici hanteren hierin de zelfbedachte emancipatiedefinitie die je ook wel eens van pr-moslims hoort; 'Een vrouw die voor haar kinderen zorgt en tegelijkertijd kerkelijk vrijwilligerswerk doet, is óók geëmancipeerd.' Zo lusten we er wel meer.

Expliciet verklaren politici uit CDA en CU: 'De keuze is aan het gezin.'

De *man* komt in Plasterks emancipatieproject nauwelijks voor, die verdient de kost.

In plaats van vrouwen stimuleren om te werken – zo bestrijd je de vergrijzing in een win-win-situatie – stimuleert het kabinet ze juist om thuis voor de kinderen te zorgen. Dus niet meer en meer betaalbare kinderopvang en andere faciliteiten om de arbeidsparticipatie van vrouwen te verhogen, maar het dwingen van mannelijke 65+'ers te om langer te werken.

Zo zien we ook dat de aanrechtsubsidie (de belastingkorting die niet-werkende vrouwen kunnen overdragen aan hun man) langzamerhand wordt afgebouwd – ik moet dat overigens nog zien – maar krijgen de niet-werkende moeders daarvoor in de plaats een kindgebonden budget. Ook verruimt Balkenende-IV de mogelijkheden voor onbetaald ouderschapsverlof.

Er is intussen een verdere deal gemaakt tussen de PvdA en CDA/CDU. De arme kinderen van de PvdA krijgen meer en de kinderbijslag van CDA en CU wordt niet aangetast.

GEZINSFETISJISME

Steeds minder Nederlanders vormen een traditioneel gezin, terwijl de groep alleenstaanden en alleenstaande ouders daarentegen blijft groeien, net als het aantal kinderloze paren. Dit volgens het recente SCPB-verslag, 'De sociale staat van Nederland 2007'. Kijk ook eens naar de 'Bevolkings-trends' die het CBS elk kwartaal publiceert en lees daarnaast 'Liefde à la carte. Trends in moderne relaties' van Jan Latten en Malou van Hintum.

Dit kabinet lijkt dan ook op de middenstanders die goederen bij je thuis moeten afleveren. Die weten uit directe ervaring dondersgoed dat het merendeel van hun klanten overdag werkt, net als hun burens. Toch zuchten en steunen deze middenstanders alsof behalve jouw burens en jij de samenleving nog steeds bestaat uit werkende mannen met een niet-werkende vrouw die vanzelfsprekend de gehele dag thuis beschikbaar is.

Alsof er niet steeds meer arme alleenstaanden en arme paren komen, concentreert het kabinet zich louter op gezinnen met kinderen. Die gaan er de komende jaren dus flink op vooruit. Het gezin van de zoon van het staatshoofd en zijn echtgenote krijgt er zelfs 4 procent bij.

De kinderen krijgen ook meer aandacht. Dit kabinet is ook hierin *the worst of both worlds*. Het CDA en de CU met een benepen calvinistische controle op de bevolking – de mensch is zondig en geneigd tot alle kwaad – aan de ene kant. De PvdA die niet wil dat slechts risico- en probleemgevallen worden gemonitord (want dat zijn vaak allochtonen en zou hen dus stigmatiseren) aan de andere kant. De twee christelijke coalitiepartners die graag zouden terugkeren naar de dagen van de Mannenbroeders en het Rijke Roomse leven en de sociaal-democratische die zonder haar moslimelectoraat kleiner wordt dan de SP en de VVD. Zo willen CDA en CU als een calvinistische *big brother* achter alle voordeuren kunnen kijken hoe het met de kinderen gaat. Via Rouvoet, minister voor Jeugd en Gezin. Ido Weijers, hoogleraar jeugdrechtspleging aan de Universiteit Utrecht, vindt dat de aandacht op de échte probleemgevallen moet worden geconcentreerd. Er is juist enorme behoefte aan intensivering van zorg hiervoor. In een overzicht van het welzijn van jongeren in de rijke landen, vervaardigd onder auspiciën van UNICEF, staat Nederland met stip bovenaan, royaal boven landen als België, Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië. Wat betreft gezondheid en veiligheid, risico's, onderwijs, en relaties met ouders en leeftijdgenoten doet ons land het heel goed. Bovendien blijkt de Nederlandse jeugd gelukkiger dan haar leeftijdgenoten in andere landen. Het gaat niet slecht met de jeugddriminaliteit in ons land, die is stabiel, wat ook wordt bevestigd door de CBS-slachtofferenquêtes over de afgelopen 25 jaar. Al Rouvoets registratie-energie gaat volgens Weijers ten koste van werkelijke hulpverlening.

GELOOF LEIDT TOT VERLOEDERING

Heel de moralistische betuttelingsdrang van het christelijke varkensboerenkabinet Balkenende-IV gaat uit van een negentiende-eeuws beeld van mens en maatschappij, waarin religie de burger in het gareel houdt en derhalve met het leeglopen van de kerken automatisch de samenleving verloedert. Niemand zal ontkennen dat onze samenleving in zekere mate een morele en ethische verloedering vertoont. Die werd echter niet veroorzaakt door een gebrek aan religie, neen, door die religie zelf! Althans de collectivistische, georganiseerde, dominante variant waarvan de autoritaire structuur de kudde nooit heeft leren nadenken over morele en ethische kwesties. Vragen stellen was onnodig en zelfs schadelijk – de antwoorden stonden al kant-en-klaar in de heilige boeken. Zo niet, dan wisten dominee, pastoor, rabbi of imam ze wel te verschaffen. Daardoor zijn die religieuze morele en ethische noties bij deze gelovigen nooit geïnternaliseerd. Haal je het geloof weg bij traditionele, orthodoxe, fundamentalistische en integristische gelovigen, dan houden ze inderdaad *niets* over.

'DE ESSENTIE VAN RELIGIE: ANDEREN DWINGEN NAAR JOUW REGELS TE LEVEN'

Daarentegen kwalificeert de gelovige minderheid de demografische meerderheid van ongelovigen als een decadente bevolkingsgroep zonder normen en waarden. Daarin gesteund door ongelovigen als Job Cohen, die 'de voortschrijdende secularisering' pleegt aan te wijzen als een oorzaak voor maatschappelijke problemen. De Amsterdamse burgemeester stelt stevast dat de moskee een ideale route is voor integratie. Wie de populatie van de Nederlandse gevangenissen bekijkt en de buitenproportionele aanwezigheid van laaggeschoolde gelovigen signaleert, zou eerder denken aan onderwijs als oplossing voor de problemen.

Al deze niet empirisch ondersteunde beweringen ten nadele van ongelovigen geven mij soms een benauwd gevoel. Mensen als ik bestaan niet in de wereld van de gelovigen en hun politiek correcte politici. Wij zijn een soort 'thuisblijvers in de godsdienstverkiezingen'. Die willen niet meedoen, naar hen hoeft je niet te luisteren. Maar eerder zijn wij, ongelovigen, blanco stemmers: wij stemmen niet omdat we geen enkel vertrouwen hebben in de gelovige aanbieders. En blanco stemmen tellen mee! Daarom tot slot een bemoedigende metafoor. Beste humanisten, vrijdenkers, (links-) liberalen en (filosofisch) materialisten. Zonder de herder en zijn hond belandt de kudde schapen in een ravijn. De soevereine steenbok die van jongs af aan geleerd heeft individueel de gevaarlijke hoogten te trotseren, ziet meelijdend neer op het angstig blattende gewoel beneden.

Dromen van Europa

TEKST EN FOTO'S JOSEPHINE KRIKKE

Een toekomst in Europa, veel West-Afrikanen dromen ervan. Sommige proberen het per boot, andere verdwijnen na een kort toeristenverblijf op dit continent in de illegaliteit. Maar brengt die droom ook echt het geluk dat ze verwachtten?

Roger (32) speelde als tiener in het nationale jeugdelftal van Senegal en was verdediger bij een club in Mauritanië. Toch besloot hij naar Europa te gaan. "Ik dacht dat ik hier meer kansen zou hebben op een beter leven, zelfs als illegaal. Dat was een verkeerde gedachte. Net als het idee dat het geld hier zo ongeveer aan de bomen zou hangen. Ik dacht dat ik hier meteen kon gaan voetballen."

Dat was tien jaar geleden. Inmiddels verblijft hij legaal in Nederland, maar geeft hij toe dat hij in West-Afrika gelukkiger was dan dat hij nu is. Roger woont op een kamer van 3,5 bij 4 meter en werkt in een koffiefabriek. Van de duizend euro die hij per maand verdient, gaat de helft naar 26 familieleden in zijn geboorteland. Door veel overuren te maken op zijn werk, is het hem gelukt om geld te sparen voor een bezoek aan zijn vaderland. Roger kwam in Europa terecht door als danser met een muziekgroep mee te reizen. "Eén lid van de groep is teruggekeerd naar Senegal, de rest is gebleven. Ik wilde naar Italië, naar mijn broer, maar bezocht eerst een neef in Nederland." Ze gingen uit. Roger ontmoette een meisje en ze besloten te trouwen. Omdat ze elkaar leuk vonden, maar ook omdat ze wist dat ze hem daarmee kon helpen aan een verblijfsvergunning.

Ex-beroepsvoetballer Roger uit Senegal: 'Hier is het leven beter, maar daar was ik gelukkiger'.

'DE HELFT VAN WAT HIJ HIER VERDIENT GAAT NAAR 26 FAMILIELEDEN IN ZIJN GEBOORTELAND'

pen niet hoeveel alles hier kost en dat ik elke maand de eindjes aan elkaar moet knopen. Maar dat kan ik hen ook niet kwalijk nemen. Ze weten niets van dit leven."

In Senegal was hij gelukkiger. "Maar hier in Nederland ben ik ook wel tevreden. Omdat ik dankzij mijn werk veel voor mijn land kan doen. Ik ben elke dag blij dat ik een baan heb. De presidenten van Senegal zeiden het, Youssou N'Dour zingt het: we moeten werken voor ons land."

Een definitieve terugkeer naar zijn geboorteland kan hij zich niet voorstellen. "Ik heb hier nu mijn basis; ik heb een vriendin, ik voetbal op zondag met mijn vrienden en ik heb een baan. Ook ben ik teveel veranderd. In Senegal doe ik nu de deur van mijn kamer op slot als ik even alleen wil zijn. Dat begrijpt niemand. Want daar deel je álles." Lachend: "Ook stap ik in Nederland gewoon op de fiets als het regent. In Senegal word je voor gek verklaard." Al is hij individualistischer geworden, zo ver als de Europeanen zal hij nooit gaan. Roger wijst naar zijn overhemd. "Dit is vandaag van mij, maar morgen kan iemand anders het aantrekken. Dat vind ik zo mooi. Delen maakt ook gelukkig. Als ik geld naar Senegal stuur, kan ik weer slapen. Ook al moet ik daarna soms brood eten."

Na drie jaar huwelijk werd hij geëgaliseerd. Hij werkte hard. "Ik speelde mee in een voetbalteam en daarvoor kreeg ik een beetje betaald. Daarnaast werkte ik in een kledingdistributiecentrum. Ik verdiende in Senegal meer dan hier. Ik dacht toen vaak: wat doe ik hier? Soms moest ik er om huilen. Ik dacht: ik heb het verkeerd gedaan." Rogers moeder werd ziek, maar hij had geen geld om naar haar te sturen. De betrokken Senegalese gemeenschap bracht dat toen bijeen. "Iedereen let hier heel goed op elkaar, hulp is vanzelfsprekend. Ik vang nu soms ook mensen op."

WERKEN VOOR HET LAND VAN AFKOMST

Toen Roger ernstig geblesseerd raakte, eindigde zijn voetbalcarrière. "Mijn droom om in Europa te spelen was kapot." Met zijn vriendin – hij is inmiddels gescheiden van zijn vrouw – probeert Roger nu voor zijn familie een winkeltje op te zetten in Dakar. "Zodat ze zichzelf kunnen onderhouden." Maar makkelijk gaat dat nog niet. "Ze hebben veel sturing nodig."

Dat Roger soms geen geld kan geven, snapt zijn omgeving in Senegal niet. "Ze zeggen: 'Hoezo heb je geen geld? Jij hebt toch dure spullen?' Ze begrijp-

Op de stranden van West-Afrika liggen talloze gekleurde boten waarmee vissers ver de zee op kunnen gaan. Deze boten worden ook gebruikt om de Canarische Eilanden, en daarmee Europa, te bereiken.

De Senegalese visser Felix probeerde in 2006 om per boot de Canarische Eilanden te bereiken. Dat mislukte. Nu denkt hij na over een tweede poging. Want, zeggen ook de West-Afrikanen die in zijn dorp wachten op een plekje in de boot: 'Dood gaan we uiteindelijk toch allemaal.'

Onder een afdak voor zijn hut, in de ochtendzon, haalt Felix zijn visnet uit de knoop. De werkdagen van de visser in het zuiden van Senegal zijn lang. Als hij niet met zijn *pirogue* – een soort kano – op het water is, ordent hij wel zijn vislijnen of stookt hij het vuur op waarboven zijn vangst ligt te drogen. Zijn hut in het dorpje Diogue, in de provincie Casamance, ligt vijf meter van het strand. Aan de vloedlijn halen vissers netten binnen en maken vrouwen de vangst schoon. De achtergebleven

resten veroorzaken een penetrante lucht op het paradijselijk ogende schiereiland.

Op het droge liggen tientallen gekleurde boten waarmee groepen vissers ver de zee op kunnen gaan. Deze worden echter ook voor een ander doel gebruikt. Opeengepakt wagen soms wel 150 mannen tegelijk de oversteek naar de Canarische Eilanden. Acht of negen dagen varen is het, hun droom achterna.

Felix (39) kwam vanuit de provincie-

hoofdstad naar het vissersdorp op zoek naar werk, zodat hij zijn familie kon onderhouden. Dat lukte, maar het is zwaar en levert weinig op. "Als ik ziek ben kan ik niet vissen en is er dus geen geld," zegt Felix. "Als ik wel werk, levert het weinig op, want met mijn kleine boot en een peddel kan ik beperkt vissen." Hij wijst naar zijn hutje. De wanden bestaan uit rieten schotten. Geld voor muskietennetten tegen de malariamuggen heeft hij niet. "Ik leef hier met mijn gezin als beesten in een stal."

In de zomer van 2006 besloot hij het anders aan te pakken. Als een van de eersten in Diogue bereidde hij zich voor op de overtocht naar Europa. Inmiddels arriveren hier mannen vanuit heel West-Afrika voor een illegale bootreis naar de Canarische Eilanden. Met steun van familie en vrienden kreeg hij de benodigde 600 euro voor de reis bij elkaar. Felix nam een kleine rugzak mee en vijf liter water. Liggen

Felix op zijn dagelijkse vistocht voor de Senegalese kust. Hij twijfelt nog over een tweede poging om Europa te bereiken.

kon hij de hele reis niet en eten was amper voorradig. "Op zo'n boot kun je niet koken voor zoveel mensen."

Negen dagen zou de reis ongeveer duren. Na negen dagen was Felix echter niet in Spanje, maar weer terug in Diogue. Een storm dwong hen terug te keren. "Ik heb nog nooit van mijn leven zulke hoge golven gezien. En ik ben nog nooit zo bang geweest."

EEN NIEUWE POGING?

Vol schaamte over zijn terugkeer was Felix. "Ik zou in Europa geld gaan verdienen, zodat we hier een winkeltje konden beginnen." Het risico om tijdens de overtocht te sterven is groot, daarvan was hij zich voor zijn vertrek al bewust. Maar alles zou beter zijn

dan zijn huidige bestaan. "Het is beter om te sterven op het water, dan hier zo slecht te leven. Dood gaan we toch. Ik neem liever een risico waardoor ik de mensen om me heen misschien meer kan bieden."

Felix twijfelt of hij een tweede poging zal ondernemen. "Het zal moeilijk worden om het geld bij elkaar te krijgen. Bovendien zijn er steeds meer mensen die zeggen: geloof in jezelf en probeer hier een bestaan op te bouwen. Maar als ik kijk naar hoe we hier leven, ben ik soms wel geneigd om weer in de boot te stappen."

Rondom Felix staan een aantal andere mannen. Zij hebben hun keuze al gemaakt en wachten op de overtocht. Samuel is er voor uit Nigeria gekomen,

Overleven of verdrinken

Elk jaar proberen tienduizenden migranten vanuit Afrika de Spaanse eilanden te bereiken. Daarbij verdrinken jaarlijks honderden mensen. In 2007 bereikten tot dusver 13.000 migranten de eilanden. Het jaar daarvoor waren dat er nog 35.000. Strengere controles ontmoedigen veel potentiële migranten.

Simon uit Ivoorkust en Eric uit Ghana. Ze willen niet vertellen wanneer hun boot vertrekt, dat is geheim. Felix' verhaal schrikt hen niet af. Samuel: "Ik leef van minder dan 1 euro per dag. Ik wil vechten voor een beter bestaan voor mijn familie, voor de medische behandeling van mijn zieke zus. Het leven

'HET IS BETER OM
TE STERVEN OP HET WATER,
DAN HIER ZO SLECHT
TE LEVEN'

bestaat toch al uit risico's, dus waarom zou ik deze niet nemen?" Als het Samuel deze keer niet lukt om in Spanje te komen zal hij de moed niet opgeven. "Ik blijf het elk jaar proberen. Want leven in Afrika, is leven in de hel."

Humanistisch geestelijk verzorger Marjo van Bergen: 'Velen overwegen zelfmoord. Ik probeer met hen te zoeken naar hun verlangen om het leven toch te continueren.'

In Nederlandse vreemdelingendetentie

Humanistisch geestelijk verzorger Marjo van Bergen werkt met mensen die hun gedwongen uitzetting afwachten in detentiecentra voor vreemdelingenbewaring. 'Vreemdelingendetentie is niet als straf bedoeld, maar wordt wel zo ervaren.'

"De mensen die ik spreek hopen allemaal in eerste instantie dat ik hen kan helpen, om vrij te komen, of om toch in Nederland te blijven," vertelt Marjo van Bergen. "Ik zeg dan: in het kader van je proces kan ik niets doen. Maar ik kan wel je verhaal serieus nemen." En daaraan bestaat vaak grote behoefte, merkt ze. "Deze mensen hebben sterk het gevoel dat hun stem niet gehoord wordt, dat niemand naar hen luistert."

Ze voert privégesprekken met mensen die al in Nederland woonden en nu het land uit moeten, of die bij aankomst Nederland al niet binnenkwamen. Ook leidt ze groeps gesprekken en organiseert ze bezinningsbijeenkomsten. Een komst naar Nederland komt niet altijd voort uit een individualistische keuze, merkt Van Bergen. "Besluitvorming is bij ons erg op het individu gericht, op een eigen visie, op keuzevrijheid. Maar veel mensen die ik spreek, hebben thuis een schare aan mensen die hen met grote verwachtingen erop uit hebben gestuurd. Hoe langer ze weg zijn, hoe groter de hoop van het thuisfront dat ze welvaart mee terugbrengen. Economische vluchtelingen zijn hier vaak naar toe gekomen met een soort *American dream* in hun hoofd. Ze hebben dan nog geen idee hoe klein hun kans is om een legaal bestaan op te bouwen."

DETENTIE ERVAREN ALS STRAF

Het idee om naar Nederland te komen heeft in eerste instantie misschien een financieel motief, maar dat verandert in de loop der jaren. "Ze raken met ziel en zaligheid verbonden aan de nieuwe

cultuur." De humanistisch geestelijk verzorger vindt het daarom schrijnend dat mensen in detentiecentra terechtkomen die voorheen een alledaags leven leidden, met een partner en kind bijvoorbeeld. "Het leven dat ze proberen vorm te geven wordt van hen afgepakt. Ze voelen zich als misdadigers behandeld, en schamen zich tegenover hun familieleden in het land van herkomst. Het is vaak het eerste wat ze tegen me zeggen: Ik heb nog nooit van mijn leven gevangen gezeten."

'ER IS NOG TE WEINIG ONDERSTEUNING BIJ DE TERUGKEER'

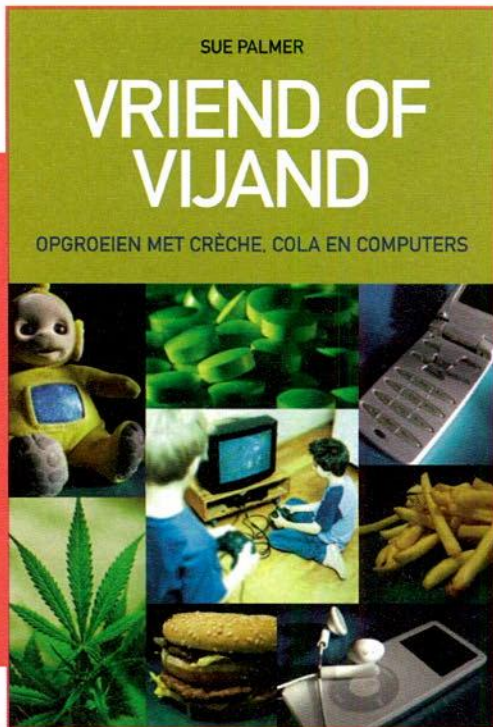
Vreemdelingendetentie is volgens Van Bergen een administratieve maatregel die niet als straf bedoeld is, maar wel zo wordt ervaren. "Dat tast de waardigheid van mensen aan. Ze vragen zich ook vaak af: wat is mijn leven nog waard? Ik ga met hen op zoek naar de innerlijke kracht die hen kan doen overleven, maar die in detentie gemakkelijk wordt afgebroken."

Dit vraagstuk vraagt om een grensoverschrijdende aanpak, vindt Marjo van Bergen. "Ik ben ervan overtuigd dat deze migranten voorlopig blijven komen. We kunnen ze niet buiten de deur houden. Dat is een gegeven dat je moet accepteren, en waar je een menswaardige oplossing voor moet vinden. We zouden een vorm van tijdelijke arbeids-

migratie mogelijk moeten maken. Veel asielzoekers, ook die met deugdelijke asielgronden, zullen die kans aanpakken." Asiel aanvragen betekent immers jarenlange onzekerheid en ledigheid. "Ik ben het eens met wat Ewald Engelen (financieel geograaf en onderzoeker naar internationale kapitaalstromen) zegt: laat hen voor een bepaalde tijd wit werken, zonder dat ze rechten hebben op de verzorgingsstaat. Stop de belasting die ze moeten afdragen in een potje en geef dat geld terug als ze na afloop weer vertrekken, als stimulans dat ze hier niet als illegaal blijven. Van wie zo binnenkomt, worden de gegevens vastgelegd, zodat terugkeer naar het land van herkomst na afloop geen probleem meer vormt."

Ook pleit Van Bergen voor meer aandacht voor het land van herkomst. "Ik denk dat veel ellende kan worden voorkomen als er meer voorlichting wordt gegeven in de landen van herkomst, om mensen een reëel beeld te geven van wat ze hier kunnen verwachten aan kansen en mogelijkheden. Ook kan goede ontwikkelingshulp meer perspectief creëren. Er is nog te weinig ondersteuning bij de terugkeer, zodat ze daar iets kunnen proberen op te bouwen." De cliënten met wie ze werkt moeten volgens Van Bergen 'heel diep gaan'. "Velen overwegen zelfmoord. Ik probeer met hen te zoeken naar hun verlangen om het leven toch te continueren. Ik heb een rotsvast vertrouwen in het handelingsperspectief van mensen. Ik geloof in levenskracht."

'Westerse overdaad schaadt kind'

Westerse opvoedmethoden zijn slecht voor een kind en kunnen lijden tot geestelijke stoornis. Dat zegt de Britse opvoedkundige Sue Palmer in haar boek 'Toxic Childhood', waarmee ze in eigen land grote opschudding wekte. Veel vooraanstaande deskundigen in Engeland zijn het met haar eens. Het boek is nu ook uit in Nederland. Ophef is vooralsnog uitgebleven.

De Nederlandse vertalers maakten van Sue Palmers 'Toxic Childhood' niet 'Vergiftigde Jeugd', maar 'Vriend of Vijand – opgroeien met crèche, computer en cola'. Een heel wat gematigder titel. Zou het ook daardoor komen dat er in Nederland weinig reactie is op het boek, dat Engeland finaal op zijn kop zette? Of rust ons land zelfvoldaan op de lauweren, nu Unicef ons bovenaan de lijst heeft gezet van geïndustrialiseerde naties waar kinderen opgroeien onder de beste omstandigheden? Engeland staat op die lijst helemaal onderaan, op nummer 21, zelfs nog onder een paar voormalige Oostblok-staten.

In *Toxic Childhood* – in Japan vertaald als 'Wordt Uw kind een monster?' – waarschuwt de schrijfster tegen de 'giftige cocktail van bijverschijnselen van de culturele verandering die nu de sociale, emotionele en cognitieve ontwikkeling schaadt van opgroeiende kinderen, met alle gevolgen ervan op hun gedrag.' Ze kwam in eigen land groot in het nieuws toen haar open brief over dit

onderwerp onverwacht ook werd ondertekend door 120 vooraanstaande kinderexperts, zoals kinderboekenschrijfster Jacqueline Wilson en opvoed-goeroe Penelope Leach. De brief had de kop: 'Zijn we vergeten hoe we kinderen groot moeten brengen?' en stelde onder meer massamarketing aan de kaak, fast food en overspannen schoolmethoden. De 120 Britse

deskundigen onderschreven: 'Onze maatschappij put zich uit in het beschermen van onze kinderen tegen lichamelijke beschadiging, maar lijkt het zicht te hebben verloren op hun emotionele en sociale behoeften. Het is nu duidelijk dat de geestelijke gezondheid

van een onaanvaardbaar aantal kinderen onnodig op het spel staat, en dat dit vrijwel zeker een bepalende factor is in de toename van middelenmisbruik, geweld en zelfverminking door jongeren.'

Die door zoveel experts ondertekende brief maakte Sue Palmer op slag bekend. De aartsbisschop van Canterbury

'WE HEBBEN EEN OPWINDENDE WERELD
GECREËERD,
MAAR KINDEREN BETALEN DE PRIJS'

benaderde haar en ook barones Susan Greenfield, een bekende neuroloog die het Britse Hogerhuis nu wijst op de effecten van hedendaagse gewoonten op hersenontwikkeling. De aartsbisschop, Dr. Rowan Williams, zei dat 'kinderen beschadigd worden door ouders die weigeren op te groeien.' Hij is inmiddels beschermheer van nationaal onderzoek van de *Children's Society* naar wat een 'goede jeugd' precies zou moeten zijn. Volgend jaar worden de conclusies verwacht. Sue Palmer zelf zit in talloze adviescommissies, ook van de regering.

CONSUMPTIEVERSLAVING

Is Palmers boek een typisch Britse gevolgtrekking, die bij ons niet opgaat? Het is waar dat in Engeland wellicht op grotere schaal bedenkelijker opvattingen heersen over goed ouderschap dan in ons land. In Engeland is het behoorlijk misgegaan met eetgewoonten en consumptieverslaving. Veel Britse ouders overladen hun kinderen, en al helemaal in deze kersttijd, met waanzinnige bergen cadeaus in de waan dat dat gelijk staat aan ouderlijke liefde. Onderwijl de zoveelste moddervette afhaalmaaltijd presenterend – en dan niet aan tafel, maar achter de buis. Volgens de Britse oud-psychiater Anthony Daniels, die nu ook felle aanklachten schrijft on-

der de schuilnaam Theodore Dalrymple, eet een derde van alle Britten nooit aan tafel en missen ze daardoor, met hun kinderen, een belangrijke gelegenheid te oefenen in sociale vaardigheden. Met weerslag op de samenleving. Daniels/Dalrymple zegt dat de Engelsen lang de fout hebben gemaakt te denken dat die a-sociale ellende een geïsoleerd gegeven is, waarvan je in een bevoorrechte omgeving weinig last hebt. Volgens de psychiater wordt ieders bestaan wel degelijk steeds meer aangeraakt.

Dalrymple en Palmer menen, samen met Unicef, in Nederland betere omstandigheden te zien, prettiger aangepast gedrag dat in hun eigen land niet of nauwelijks meer voorkomt. Dalrymple schrijft dat toe aan onze calvinistische waarden, Palmer aan de Hollandse openheid, speelsere vroege scholing en betere stadsplanning. In Engeland haalt ze vaak Hollandse woonerven aan als lichtend voorbeeld, woongebied waar kinderen nog buiten kunnen spelen. Ook onze gezinsactiviteiten vallen haar op. "In Holland zie je altijd eindeloos veel gezinnen met elkaar een fietstochtje maken, sámen, geweldig." Maar beide deskundigen wijzen op de heel dunne lijn in een maatschappij. Dalrymple waarschuwt dat Nederland als drukke *city state* wel gebukt móet gaan onder een gevoel van onrust en het positieve makkelijk kan verliezen. Palmer zegt dat ook Nederland te maken heeft met westerse invloeden, die volgens haar gewoon puur slecht zijn. Dat zelfs onze media het groeiende aantal geestelijke stoornissen nog altijd niet gekoppeld zien aan westerse opvoedingsfouten wijt Sue Palmer aan de macht van de commercie. "Die is meedogenloos gebaat bij het in stand houden van de op hol geslagen consumptiemaatschappij en wil de winst niet zien dalen door bewustwording over de schade. Vaak wordt onderzoek naar gevolgen betaald door grote bedrijven. Als de conclusie hun niet zint, kan die makkelijk worden onderdrukt."

'DE STIJGING IN ONTWIKKELINGSSTOORNISSEN IS NIET TOEVALLIG'

In 'Vriend of Vijand' voorspelt de Britse opvoedkundige dat er van een sociale samenleving weinig sprake meer zal zijn als we op het huidige westerse pad verder gaan, 'Omdat de nieuwe generatie misschien niet gebalanceerd genoeg zal zijn'. Dit baseert Palmer op drie jaar onderzoek en gesprekken met honderden experts, ouders en kinderen. "Daaruit blijkt duidelijk dat de technologische ontwikkeling en de veranderingen in de maatschappij de afgelopen vijftientig jaar sneller zijn gegaan dan we als mens hebben kunnen bijhouden. We hebben een opwindende *global village* gecreëerd, maar onze cultuur is onze biologie vooruit gehold. Kinderen betalen nu de prijs." De schrijfster, zelf moeder van een volwassen dochter, zegt met nadruk dat ze de voordelen van de nieuwe techniek en de nieuwe mogelijkheden voor volwasse-

nen zeker niet tegenspreekt. “Maar voor een kind is die elektrische snelheid gewoon te hoog. Een kind heeft het nog altijd nodig zich te ontwikkelen in *slow time*. Krijgt het die tijd niet, met de bijbehorende zorgvuldige aandacht, dan kunnen de gevolgen zeer ernstig zijn. De sterke stijging in ontwikkelingsstoornissen en zelfbeschadiging is zeker niet toevallig.”

DRUK-DRUK-DRUK

Een beetje Nederlander is ten prooi gevallen aan de ‘druk-druk-druk’-cultuur. Hij verkoopt dat vaak aan zichzelf als dynamisch. Hoe meer de dagen zijn volgepropt, hoe meer je leeft, lijkt de algemene opvatting. Als iedereen dat vindt, is er dan een probleem? Sue Palmer: “Er zijn deskundigen die beweren dat niet is aangetoond dat een gehaast bestaan schadelijk is. Dat krijg ik heel vaak te horen: dat er niet voldoende hard bewijs is om alarm te slaan. Het probleem is,

‘WE MOETEN DE SLOW TIME HERVINDEN. DAT IS WAT KINDEREN HARD NODIG HEBBEN’

dat de culturele verandering zich zo razendsnel voltrekt, dat veel onderzoek daar achteraan loopt. Ik zeg: er is ontzettend veel *anekdotisch* bewijs, iets waar onze landen niet omheen kunnen. Ik voelde me toen ik *Toxic Childhood* schreef aanvankelijk als het jongetje dat zegt dat de keizer geen kleren aan heeft. Wat nou problematisch, met de kinderen gaat het toch gewoon goed? Ze hebben alles wat hun hartje begeert, ze maken prachtige reizen, ze leren goed, ze hebben allerlei leuke buitenschoolse activiteiten, ze weten over het onrecht in de wereld, dus waar heb je het over. Kom ik als *wicked witch of the west* vertellen dat ook de meer bevoorrechte kinderen misschien wel eens meer lijden dan hun ouders willen zien. Die voortdurende druk *is* niet goed. Kinderen in bevoorrechte gezinnen kunnen net zo lijden door een teveel als emotioneel verarmde kinderen die te weinig hebben. Bevoorrechte kinderen hebben *ook* hun zwakheden. Maar merken hun ouders dat wel op tijd? Kinderen willen hun ouders gelukkig zien en dus niet verontrusten. Dus kunnen ze aan de buitenkant laten zien dat ze happy zijn, maar dat wil nog niet zeggen dat dat aan de binnenkant ook zo is.”

Het valt toch op z’n minst op, zegt Sue Palmer, dat ze op een bijeenkomst door intellectuelen in Oxford onlangs ‘de hele avond over niets anders werd aangesproken dan over de anorexia van hun dochters’. Tien tot twintig procent van de Britse jongeren kan vroeger of later rekenen op een psychische stoornis. In Nederland gaat het volgens psychiaters ook om zeker tien procent. Het antwoord ligt volgens Sue Palmer onder meer in het hervinden van die *slow time*. “Dat geldt voor onze hele westerse cultuur. Ik ben net terug uit Japan, waar mijn boek net is uitgekomen. Mijn hele programma

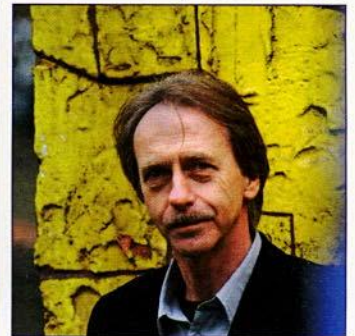
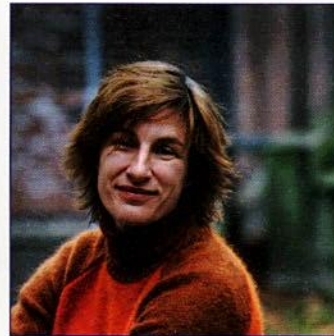
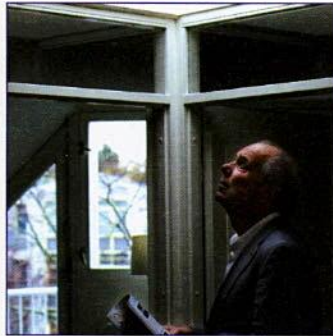
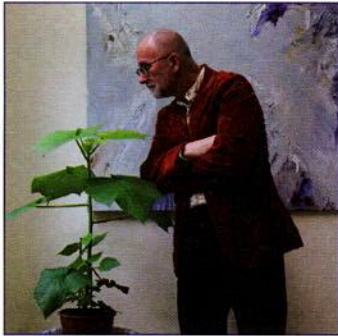
was totaal overbeladen. Ik heb zelf inmiddels geleerd mijn tijd beter te bewaken en heb dus geregeld nee gezegd als er nog een programma-onderdeel bijkwam. Japan is natuurlijk enorm prestatiegericht en ik werd daar, als ik zei dat ik eerst even uit moest rusten, aangekeken alsof ik volslagen gek was. Japan is een technologische voorloper met de meeste beeldschermverslaafde jongeren. De autoriteiten maken zich er nu wél zorgen om hun gebrek aan creativiteit.”

De Britse opvoedkundige concludeert dat mensen nog altijd afhankelijk zijn van hun lichaam. “Dat kan alleen goed functioneren als er voldaan wordt aan basisregels. Gezond eten, voldoende slaap in een stille ruimte, voldoende ongestructureerde tijd. En dat geldt voor kinderen al helemaal. Als die voortdurend worden opgejaagd, dan vraag je je me af of ze rustig de veerkracht kunnen opbouwen die ze later hard nodig zullen hebben. Dat reservoir, waaruit ze altijd moeten kunnen putten om als volwassene overeind te blijven.”

Sue Palmer, Toxic Childhood, Orion Books Londen. Nederlandse vertaling: Vriend of Vijand – opgroeien met crèche, computer en cola. Unieboek, Houten
www.suepalmer.co.uk

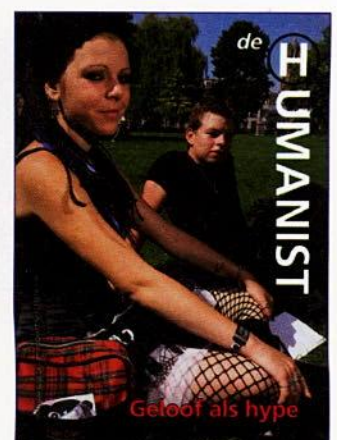
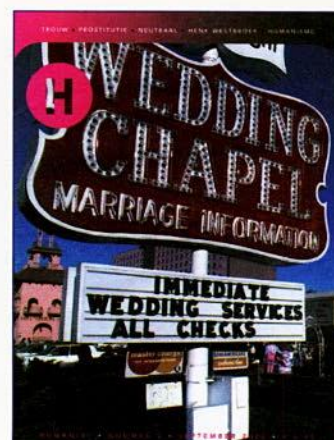
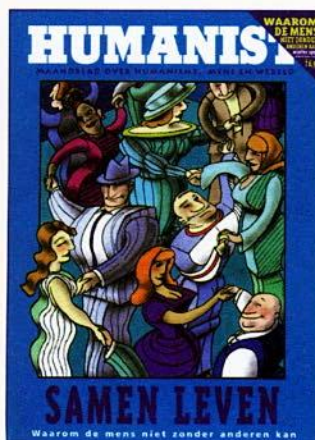
TEKST KATJA KREUKELS & ARJAN POST

FOTO'S ANNA DASOVIC, ERIK KOTTIER

Tussen journalist en humanist

Dit is het laatste nummer van *de Humanist* in zijn huidige vorm. Aanleiding voor een rondgang langs enkele gezichtsbepalende hoofdredacteurs van (de) *Humanist* en voorganger *Mens en Wereld*. Een terugblik op het verenigingsblad dat publieksblad wilde zijn.

CASPER VOGEL, HOOFDREDACTEUR VANAF 1969

‘Ik voelde al snel krediet voor wat ik deed’

Hij nam het roer over van Anton Constandse en vormde *Mens en Wereld* om tot *Humanist*. Casper Vogel over de eeuwige identiteitsstrijd, zijn hondentrouw en de toekomst van het humanisme. Deel 1 van een drieluik over oud-hoofdredacteuren.

Tegenwoordig is hij adviseur en bestuurder in de culturele sector. Niet verbazingwekkend voor iemand met zijn ervaring en toewijding. Casper Vogel (1945) was onder meer directeur van het *Noordhollands Philharmonisch Orkest* en directeur van het *Festival Oude Muziek* in Utrecht. In die laatste hoedanigheid ontving hij drie jaar geleden de onderscheiding ‘Officier des Arts et des Lettres’. Je zou bijna vergeten dat hij ooit heeft meegebouwd aan de humanistische zuil. Niet alleen bestierde hij van eind jaren zestig tot begin jaren zeventig *Mens en Wereld* en de opvolger *Humanist*; hij was ook radio- en televisiemaker, en zette in Hilversum het humanisme op de journalistieke kaart.

In de jaren tachtig duikt zijn naam weer even op in het colofon, als waarnemend redacteur. Maar dat was van korte duur. Het verenigingsdenken binnen het Humanistisch Verbond (HV) had voor hem een te grote invloed gekregen. Vogel had toen zijn aandacht al verlegd naar radio en televisie. Daar had hij wél vrijheid: als eerste in Hilversum stelde hij een redactiestatuut op, waarmee het bestuur op grotere afstand kwam te staan. En daar had hij een veel groter bereik.

Onlangs heeft hij het abonnement op *de Humanist* opgezegd. Een echte lezer was hij al niet meer, maar dat de

uitgever aankondigde er een kwartaalblad van te maken was voor hem de druppel. In het tijdschrift zelf, hij zegt het eerlijk, herkende hij zich nauwelijks meer. Te weinig strijdbaar, te weinig eigenwijs ook. Maar denk niet dat het hem geen moeite kostte. Het was toch ‘uit een soort hondentrouw’ dat hij decennia lang het blad ontving.

ANTON CONSTANDSE

Vierentwintig was hij toen hij het roer overnam van Anton Constandse, de roemruchte anarchist en publicist. Casper Vogel (monter, glunderende ogen) vertelt aan zijn lunchtafel in Bloemendaal. “Ik ging hem thuis opzoeken. Buitengewoon spannend, buitengewoon eervol. Ik vond het raar om hem op zo’n jonge leeftijd op te volgen.” Toch zag hij er niet tegenop; hij had als dagbladjournalist al enige ervaring en was meteen onder de indruk van het intellectuele klimaat bij het HV – in die dagen was Jaap van Praag nog voorzitter. Vogel herinnert zich de grote vrijheid die hij kreeg om er ‘een mooi blaadje’ van te maken. “Ik voelde al snel krediet voor wat ik deed.”

Op zijn Amsterdamse zolderkamertje zette hij *Mens en Wereld* in elkaar, naast een studie politicologie en freelance schrijfwerk. “Het was zagezeggd mijn eigen ontbijttafel. Al-

les wat ik in de krant had gelezen en belangrijk vond, moest erin. Ook literatuur, ook muziek." Een verenigingsorgaan was het zeker niet. Er was aandacht voor het HV, meer ook niet. Pas toen er vanuit de verenigingsachterban op aangedrongen werd dat 'functionarissen' (Vogel trekt een vies gezicht) HV-lid moesten zijn, ontbrandde de eeuwige strijd over identiteit. Vogel: "Ik vond het onbespreekbaar, zomaar lid te moeten worden." Dat hij kort daarna toch lid werd, bijna expres, hoorde niet alleen bij de opstandige tijdsgeest. "Het was Piet Spigt die de vrijheid om niet lid te zijn met vuur en zwaard heeft verdedigd. En juist toen, toen dat beslecht was en het niet langer vanzelfsprekend was lid te zijn, ben ik lid geworden."

MORELE AUTORITEIT

Wat hem voor ogen stond was een opinieblad naar analogie van het Amerikaanse *The Humanist*. "Het ging mij om een speurtocht naar bronnen van ethiek en morele autoriteit. Niet alleen verzet bieden, maar ook zoeken naar antwoorden en

inspiratie." Wie de oude jaargangen erop naslaat, ziet wat hij bedoelt. Abortus, Dennendal, Erich Fromm, geweldloosheid, ongehuwd samenleven, de beruchte volkstelling. "In al die stukken ging het erom de binnenkant van de samenleving open te breken. De inspiratie daarvoor haalde ik bij het traditionele HV van Van Praag en Brandt Corstius, niet bij het institutionele humanisme."

En daar zat al een soort spanning in. "Ik had dat baantje toch te danken aan de vereniging. Daarom vond ik ook dat het HV een plaats in het blad moest hebben, maar wel de juiste plaats. Een verenigingsstructuur moet nooit de ideeën domineren. De vormgeving evenmin." Daarom maakte hij zich sterk voor een andere titel. "*Mens en Wereld*, dat riekte naar de wereld van onze ooms en tantes. Ik wilde een nieuwe generatie aanspreken. *Humanist* vertelde meteen waar het over ging. Zonder bepalend lidwoord, want er is niet één soort humanist." De taal veranderde, er kwamen rubrieken bij, en ook de 'voorplaat' werd aangepast. Het leverde soms pinnige lezersbrieven op.

Amper een half jaar later verliet hij de burelen voor Hilversum. "Een geweldige kans, maar ik voel me wel schuldig

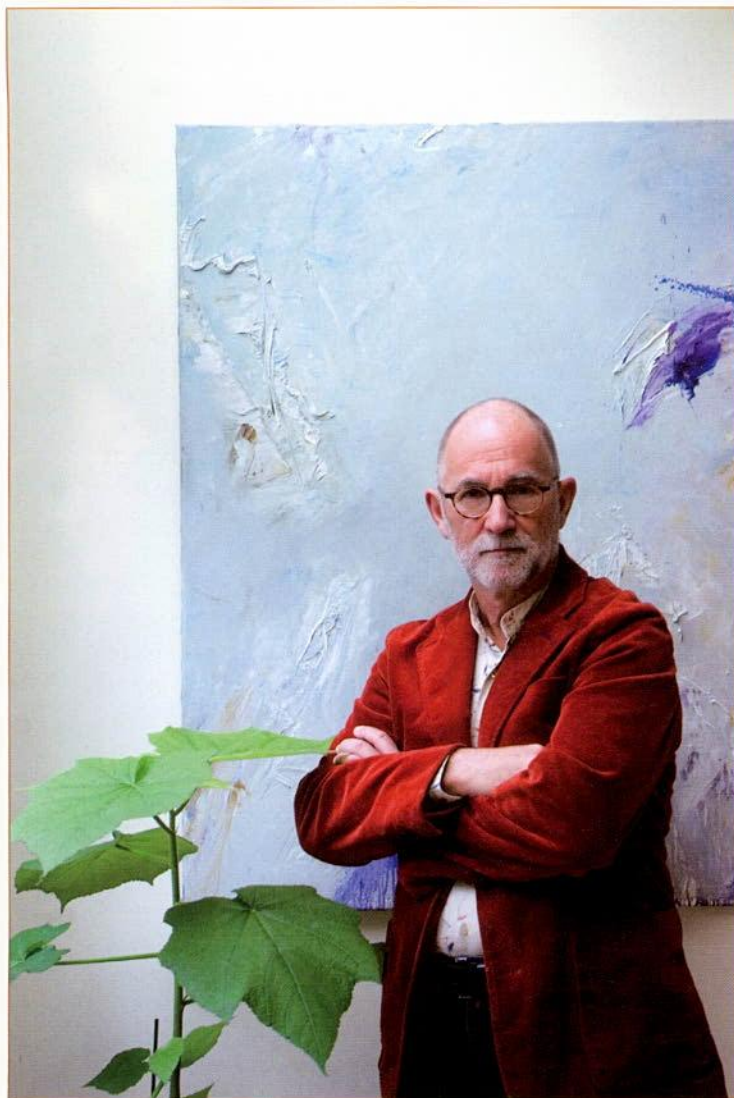
'HET GING MIJ EROM DE BINNENKANT VAN DE SAMENLEVING OPEN TE BREKEN'

dat ik het blad te vroeg heb verlaten. Daarna was het toch van de regen in de drup. Er verschenen steeds meer berichten in de trant van 'betaal uw contributie op tijd'. Jammer. Ik dacht toen al: als je mensen niet met inhoud aan je weet te binden, dan breng je de vereniging om zeep."

CLUBJES EN KONINKRIJKJES

Tot op heden is dat antagonisme tussen het "institutionele" en het "inspirationale" blijven bestaan, zegt hij. Er zijn ook te veel "clubjes en koninkrijkjes". Vogel: "Er zou meer geclusterd moeten worden. En maak meer gebruik van nieuwsbrieven, internet, eigentijdse marketing. Bij de Humanistische Alliantie zie je gelukkig al iets veranderen. Het gaat erom hoe je mensen aanspreekt, vooral ook de niet-leden. Juist in deze tijd kan het humanisme een enorme inspiratiebron zijn. Helaas heeft de vereniging nog steeds niet de juiste aanpak gevonden."

Hier zwijgt de vriendelijke anarchist in hem. Eigenlijk, geeft hij toe, is het een pleidooi voor samenwerking en "bezieling". Los zand maakt het humanisme kwetsbaar, ook door het gebrek aan "rituele vormen". Hij verwijst naar zijn geliefde muziek: een goed stuk muziek biedt schoonheid,

maar kan ook mensen verbinden. Aanschurken tegen de godsdienst dus? Vogel: "Dan eerder de religie. Maar behoedzaam en kritisch. Het probleem van het humanisme is dat het geen verstandhouding aandurft met het irrationele. Het magische, het oneindige. Het Nederlands humanisme is ook zó 'protestants'. Daarnaast heeft elke religie een humanistische stroming – ik denk graag terug aan gesprekken met Van Praag hierover. Waarom zoeken we die niet ook binnen de islam?"

Hij klinkt nog even verdraagzaam als in de tijd dat hij in het redactioneel van *Mens en Wereld* benadrukte dat ontkerkelijking een religieuze beleving niet in de weg staat. 'Maar', schreef hij toen, 'dan is het wel van belang om het begrip religie te herstellen in zijn oorspronkelijke betekenis: het vermogen en de neiging tot verwondering, ontzag, schroom en een wezenlijk gevoel voor eenheid, samenhang. Dat gevoel hoeft een – overigens zo op zijn verstand gestelde – humanist niet vreemd te zijn.'

ZOEKEN NAAR IDENTITEIT

'Het komt maar weinig voor dat een tijdschrift zichzelf onderwerp van bespreking maakt. Aanleiding daartoe is meestal iets ingrijpends als ontstaan, veranderen of verdwijnen van zo'n blad.' Zo opende *Mens en Wereld* in oktober 1970, het laatste nummer in oude gedaante. Niets bijzonders voor wie vertrouwd is met de humanistische tijdschriftenmolen; er is in de loop der jaren zoveel veranderd. Aan vorm en inhoud, aan formule en frequentie, en aan de titels zelf. Menigmaal hebben de bladen die onder de vlag van het Humanistisch Verbond (HV) verschenen zichzelf tot onderwerp gemaakt. En zelfs als ze niet meer onder die vlag verschijnen doen ze dat.

Het redactioneel uit 1970 was de opmaat naar een koerswijziging. Nieuwer, jonger, beter, vond de redactie. Maar zoals nog vaker het geval zou zijn, draaide het niet zozeer om 'praktische motieven' – een moderner uiterlijk, een gevarieerder inhoud, twaalf extra pagina's – maar 'principiële'. Er moest een einde komen aan het 'misverstand' als zou *Mens en Wereld* een ledenorgaan zijn. De deuren naar een bredere lezerskring moesten wijd open worden gezet.

Mens en Wereld had er toen 25 jaargangen op zitten. Amper een jaar later diende zich de volgende metamorfose aan, nu ook met een nieuwe titel: *Humanist*. Een humanistisch blad? Nee, aldus de 'ongeloofsbelijdenis' vooraf. 'Er is geen humanistische waarheid en daarom kan dit blad hem niet brengen ook.' Het was een blad met informatie, 'kommentaar' en beschouwing 'volgens een humanistisch uitgangspunt'. Achteraf was dat het voorteken van de tweespalt: én buiten institutionele kaders lezers aanspreken, én communicatiemiddel voor het HV zijn. Korte tijd later werd de redactie als vanouds verzorgd door het Centraal Bureau in Utrecht. *Humanist* was weer een ledenblad geworden.

De ontwikkeling van de humanistische tijdschriften volgt de lijn van emancipatie, met soms duidelijke terugbuigingen. Het duidelijkst was de 'identiteit' in het eerste nummer ooit, nummer 1 van het *Humanistisch Verbond Mededelingenblad* in 1946 (redactie: dr. J.C. Brandt Corstius). Dat laatste woord viel er al snel af, maar toen *Mens en Wereld* nog in datzelfde

jaar het licht zag, was meteen duidelijk wat dat was. 'Blad voor het buitenkerkelijk volksdeel van Nederland,' luidde de kraakheldere ondertitel.

Zoeken naar de formule, zoeken naar identiteit – de geschiedenis van de tijdschriften volgt die van het humanisme op de voet. Wat zijn wij, voor wie, en waarom dan wel?

Het HV maakt een groei door, waarmee de druk op de redactie allengs toeneemt. Met slechts acht pagina's dreigt *Humanist* een 'clubblaadje' te worden. De omvang gaat in 1982 daarom van acht naar circa 36 pagina's. Omdat lezers echter aangaven de inhoud 'saai' en 'moeilijk' te vinden, moet er een bredere formule komen. *Humanist* verschijnt voortaan maandelijks als een 'aantrekkelijk en stimulerend magazine' met meer kleur, meer medewerkers, en meer beschouwende artikelen op het terrein van psychologie, leven en dood, en bekende Nederlanders.

In de betrekkelijk kalme jaren negentig groeit *Humanist*. Niet alleen wat aantal pagina's betreft (tot meer dan tachtig), ook wat de journalistiek-filosofische breedte betreft. Dat het niet kon voortduren, blijkt al wanneer in de zomer van 2000 een 'eigentijdse restyling' wordt aangekondigd. De concurrentie met 'spirituele' bladen is dan in volle gang. Als het HV voor het zoveelste jaar echter geconfronteerd wordt met oplopende kosten en teruglopende ledenaantallen, wordt *Humanist* overgedaan aan uitgeverij SWP – met een financiële ondersteuning voor de komende jaren én een bepaald lidwoord. Voor het eerst staat *de Humanist* helemaal op eigen benen. De frequentie wordt van negen keer teruggebracht naar zes keer per jaar. Nieuwe columnisten en een meer opiniërende koers moeten met name ongeorganiseerde humanisten aantrekken.

En dan maakt *de Humanist* zichzelf in het laatste nummer van 2006 opnieuw tot onderwerp. De uitgever geeft aan de exploitatie te beëindigen. Het HV kan niet langer voorzien in de ondersteuning, en het aantal abonnees loopt terug (tot circa 6.700). Na lang onderhandelen – het HV is eigenaar van de titel – wordt in uitgeverij Boom een nieuw huis gevonden. Vanaf begin volgend jaar zal *de Humanist* daar als kwartaalblad verschijnen. Met ongetwijfeld een gewijzigde formule.

'Mijn invulling was altijd het persoonlijke'

Hij nam het roer over van Wim Jungman en maakte van het tweewekelijkse ledenblad op kringlooppapier een mooi vormgegeven maandblad. Hes van Huizen oogstte succes en werd de langstzittende hoofdredacteur. Hij is nooit een verenigingsmens geweest, wel een doener.

Soms bladert Hes van Huizen (1949) *de Humanist* nog door. Hij krijgt het blad nog steeds thuisgestuurd, maar heeft er niet veel meer mee, zegt hij stellig, terwijl hij nummer drie van dit jaar nog even uit beleefdheid openslaat. "Het Humanistisch Verbond (HV) had het blad nooit moeten uitbesteden. De ziel gaat eruit. Een levensbeschouwelijk blad moet je in eigen huis maken." Hij vindt dat *de Humanist* zich niet voldoende onderscheidt van andere journalistieke media. "Over vrouwenrechten en apartheid lees je ook in de krant. Het beklijft niet. Het is te algemeen, op politiek en maatschappij gericht, overgoten met een licht humanistisch sausje, terwijl de kern levensbeschouwelijk moet zijn."

Zijn handen gaan weer bijna jeuken om het over te nemen. Wat niet vreemd is voor de langstzittende hoofdredacteur in de geschiedenis van het blad. In een vorig leven was *Humanist* nog "zijn kindje", zeventien jaar lang. Zijn blik glijdt even weg over de zonverlichte Nieuwe Vaart in Amsterdam. Het uitzicht van zijn huidige werkgever, Woonstichting de Key, waarvoor hij sinds kort de bladen en jaarverslagen een menselijk gezicht geeft.

Hij is weer hoofdredacteur of beter gezegd bladenmaker. Naast fotografie is dat zijn grote liefde, zo ontdekte Van Huizen in zijn redactie jaren bij het HV. Op 29-jarige leeftijd nam hij het roer over van Wim Jungman. "Ik was het studeren zat. Ik wilde wat gaan doen, niet alleen maar kennis opnemen. Toen zag ik de advertentie van het HV." Twee dagen hoofdredacteur zijn leek prima te combineren met zijn studie sociale geografie aan de Universiteit van Amsterdam. En als afgestudeerd journalist had hij wel enige voorkennis. "Ik wist

niks van het humanisme, maar een levensbeschouwelijke organisatie leek me wel wat. Het ging tenminste ergens over en je had niet die dagelijkse deadlines zoals bij kranten."

EMANCIPATIE

Het was de tijd van maatschappelijke emancipatie. De humanisten vochten voor hun rechtmatige deel van de koek en oogstten succes. De organisatie groeide. Ze kregen eigen raadslieden, een eigen omroepstichting. Maar de vereniging zelf bleef een kleine besloten club waar "hooggeleerde heren" van het eerste uur met Van Praag als "godfather" de dienst uitmaakten. Van Huizen weet het nog goed. "Ze wilden mee in de vaart der volkeren, maar hadden geen idee op welke manier. Het blad moest groeien, nieuwe lezers aanspreken en ze waren blij dat daar iemand voor was aangesteld."

De nieuwe hoofdredacteur met "Robert Long-kapsel" was een vreemde eend in de bijt, een buitenstaander. Een positie die hij later ook cultiveerde om de vereniging op gepaste afstand te houden van zijn zelf geschapen redactieterritorium.

Van Huizen ging eerst maar eens rondlopen, kennismaken, handen schudden en ideeën opdoen. Hij leerde het HV kennen als een "raar clubje van serieuze mensen met goede bedoelingen". Zijn werk begon aan de Utrechtse Oudegracht in de bibliotheek achter een typemachine. "Ik ontdekte vrij snel dat voor hetzelfde geld een mooier blad gemaakt kon worden. De portokosten voor het versturen van het tweewekelijkse ledenblad waren zó hoog dat er met de omvorming naar een maandblad geld vrijkwam om een echt tijdschrift te maken."

INSPIRATIE

Het blaadje van acht pagina's met één steunkleur en gedrukt op kringlooppapier vond de nieuwe hoofdredacteur maar "een mager product" en "nauwelijks representatief" te noemen voor een organisatie die wil opkomen voor miljoenen buitenkerkelijken, zo schreef hij in zijn redactioneel van december 1982.

Van Huizen wilde goede verhalen, mooie foto's, cartoons en hooguit vier pagina's voor interne zaken. Hij verzamelde talentvolle freelancers om zich heen met wie hij in het Amsterdamse grandcafé *De Jaren* vergaderde over themanummers als 'Het Sterven & De dood' en 'Lust'.

'ZE WILDEN MEE IN DE VAART DER VOLKEREN, MAAR HADDEN GEEN IDEE HOE'

"Moeilijke discussies over de betekenis van het humanisme als stroming stonden nooit centraal. Wel hoe het humanisme mensen inspireerde in hun dagelijkse praktijk. Mijn invulling was altijd het persoonlijke. Het ging over zelfontplooiing en keuzes maken, dé thema's van de jaren tachtig. Ik wilde de lezer stof tot nadenken geven, een richtsnoer, maar dan wel met humor en relativering."

In de tussentijd verhuisde het HV naar een groter pand, werd de jonge en energieke Rob Tielman voorzitter en kreeg Van Huizen een eigen kamer met een halve secretaresse. Zijn baan groeide naar vier dagen in de week.

De hoofdredacteur had succes. "Het aantal abonnees groeide en in de losse verkoop slonken de stapels snel. Het themanummer over sterven en dood moest door de grote vraag zelfs bijgedrukt worden. Het waren gouden jaren voor het blad. Trots: "Toen ik wegging was het aantal abonnees net zo groot als het aantal leden van het verbond: zestienduizend. En de grootste instroom van nieuwe leden liep via het blad."

PARTIJBONZEN

Van Huizen wist wat de lezers wilden, maar dat stond wel eens haaks op de wensen en ideeën van actieve HV'ers. Conflicten met de zogenaamde "partijbonzen" waren onvermijdelijk, weet de hoofdredacteur nog. "Ik heb soms echt moeten strijden voor de inhoud van het blad. 'Wie ben jij dat je mijn stukje weigert, dat is je reinste censuur,' kreeg ik dan te horen." Er zijn ook wel eens leden uit het hoofdbestuur opgestapt, omdat hun stuk niet geplaatst werd. "Daar lag ik wel wakker van."

Van Huizen had een redactiestatuut opgesteld om de onafhankelijkheid van de redactie te waarborgen, maar moest wel achteraf verantwoording afleggen bij de redactieraad, die voor een deel bestond uit bestuursleden. Ze zagen de resultaten wel, vertelt hij, maar waren van de oude stempel. "De jonge Youp van 't Hek die in het blad 'kut' en 'lul' riep von-

den sommige HV'ers vreselijk, ook al waren zijn denkbeelden erg humanistisch. Een cartoon die een hele pagina innam was ook onbegrijpelijk. 'Daar had best nog tekst bij gekund,' hoorde ik dan. Het waren mensen van het woord."

In 1996 stapte Hes van Huizen op na ruzie met de directeur van het landelijk bureau van het HV. "Ik wilde ontwikkeling, groei. Ik wist wat de potentie van het blad was, maar de vereniging had andere plannen."

VERJONGING

Door de angst voor vergrijzing en uitsterving waren de jongeren "het speerpunt van de jaren negentig". Het geld ging vooral naar campagnes om jongeren te werven. "Maar het is helemaal geen club voor jongeren. Het is een club voor mensen die al wat meer geworteld zijn in het leven en met zingeving bezig zijn. Het aantal veertigers, vijftigers en zestigers is bovendien een groeiende markt." Van Huizen zag zijn invloed tanen. *Humanist* moest weer wat meer een verenigingsblad worden en hij had geen zin om "een inteeltblaadje" te gaan maken.

Nu denkt hij: de vereniging krijgt het blad dat zij verdient. Dat *de Humanist* in de huidige vorm ophoudt te bestaan, wijt hij aan gebrek aan richting. Net als bij het HV. "Het HV heeft geen duidelijke boodschap meer, is ingehaald door allemaal one-issueclubs. Het verbond heeft nieuwe denkers nodig, inhoudelijke voortrekkers." En het blad? "Ik weet zeker dat er behoefte is aan levensbeschouwelijke bladen. Kijk naar *Happinez* en *Ode*. Die gaan als een tierelier. Een nieuwe hoofdredacteur zou een blad moeten maken dat gaat over de kwaliteit van het leven."

Op de vraag of hij daarvoor de aangewezen persoon zou zijn, geeft hij geen ontkennend antwoord. "Als ze me vragen, zal ik daarover nadenken."

'Ik zocht het openbare debat'

Ze nam het roer over van Hes van Huizen en gaf discussies over botsende waarden een centrale plaats in *Humanist*. Marjan Slob over vechten op de bladenmarkt, haar 'coup' en het irrationele. Laatste deel van een drieluik over oud-hoofdredacteurs.

Marjan Slob (1964) werkt nu als zelfstandig filosoof, publicist, debatleider en trainer. In haar nieuwste boek 'Foute fantasieën. Kleine filosofie van de ontvankelijkheid' probeert ze te begrijpen waarom ze als feministe plezier beleeft aan de vrouwonvriendelijke fantasieën opgetekend in bouquetromans. Ze noemt zichzelf denker en schrijver, geen manager en beheerder. Dat is een van de redenen waarom ze besloot met het hoofdredacteurschap van *Humanist* in 2001 te stoppen en weer voor het vrije leven te kiezen.

In die vier jaar als hoofdredacteur leerde ze het Humanistisch Verbond (HV) kennen als een krimpende vereniging met te grote ambities. Maar ook als een vereniging die op zoek is naar harmonie en daarom te weinig stelling neemt.

Ze was een van die talentvolle freelancers die de toenmalige hoofdredacteur Hes van Huizen om zich heen had verzameld, voordat ze in 1997 werd gevraagd hem op te volgen.

'IK WILDE PERSOONLIJKE ÉN MAATSCHAPPELIJKE DILEMMA'S BLOOTLEGGEN'

"Het was voor mij een grote stap. Maar na zes jaar freelancen had ik wel zin in meer verantwoordelijkheid. Vanuit mijn achtergrond als filosoof voelde ik me ook verbonden met het humanisme, ook al ben ik geen keiharde humanist."

NEOLIBERALISME

De missie die het bestuur de eerste vrouwelijke hoofdredacteur meegaf was: maak een groot publieksblad. Maar de doelen van het HV strookten niet met het aanwezige budget, ontdekte Slob al snel. In de jaren negentig kwam het neoliberalisme goed op gang. Uitgevers fuseerden en de commerciële druk op de tijdschriftenmarkt werd steeds groter. "Om die vechtmart te betreden en te concurreren met multinationals, moet je lef hebben en voldoende geld voor reclame, foto's en goede schrijvers. Maar dat kon ik het HV niet aan het verstand brengen."

De filosoof drinkt tomatensap in het steeds drukker wordende cafégedeelte van het Louis Hartlooper-complex in Utrecht. Ze haalt herinneringen op die de afgelopen jaren steeds meer onder het stof zijn geraakt. "Het was ook een vreemde constructie. De professionele krachten van het landelijk bureau werden aangestuurd door een vrijwillig bestuur dat die tijdschriftenwereld helemaal niet kende. Ik had alleen indirect contact met het bestuur via de directeur van het bureau, waardoor ik mijn plannen niet altijd goed kon toelichten."

Eind jaren negentig verhuisde het landelijk bureau naar de Sarphatikade in Amsterdam. Slob kreeg een eigen redactielokaal, een deeltijdassistent en een redactiesecretaresse. Net als haar voorganger verzamelde ze bevlogen freelancers om zich heen die het maandblad met interessante dilemma's vulden. Ze zette de lijn van Van Huizen door, maar wilde *Humanist* iets maatschappelijker maken.

"Hes was heel erg op mensen, emoties en ervaringen gericht. Ik wilde persoonlijke én maatschappelijke dilemma's blootleggen. Wat doe je als waarden botsen? Zoals Sartre het

schetst: moet je in het verzet gaan of voor je zieke moeder zorgen? Ik dacht: dit zijn de problemen waar humanisten graag over nadenken.”

Slob wilde met onderwerpen als de dood van Diana, commercie op scholen en de oorlog in Rwanda een groter publiek bereiken dan de georganiseerde humanisten. Maar gaandeweg leerde ze de interne gevoeligheden kennen. Actieve humanisten wilden aandacht en erkenning voor hun werk terugzien in het blad. “Ik moest veel verzoeken afwijzen. Het feit dat je in een humanistisch bejaardentehuis werkt, is op zichzelf nog geen journalistiek verhaal. Je moet uitkijken geen verkapte folder te maken. Maar toen er een maatschappelijke discussie losbarstte over TBS, lieten wij een geestelijk verzorger aan het woord die in zo’n kliniek werkte. Toen had de koppeling wél journalistieke meerwaarde.”

IDENTITEITSCRISIS

De oplage onder Slob groeide, maar niet zo sterk als het HV had gehoopt. Er was op het landelijk bureau van het HV sprake van een identiteitscrisis, vertelt de oud-hoofdredacteur. De eeuwige dualiteit stak de kop weer op. Moet het Verbond een landelijke denktank zijn of vooral een servicebureau voor de leden? Dat had zijn weerslag op de plannen voor het blad. “Ik zoek het liefst het openbare debat. Zo ben ik binnengekomen, en toen het HV zich in 2001 weer meer op de eigen kring ging richten, ben ik weggegaan. Ik heb me altijd meer ambassadeur van het blad gevoeld dan van het HV.”

Maar ze heeft zeker haar sporen achtergelaten. In de geschiedenis van het tijdschrift heeft Marjan Slob toch wel voor de meest gewaagde gedaanteverwisseling gezorgd. “Niet langzaam verdwijnen, maar een keer goed opvallen,

(HOOFD)REDACTEUREN

Humanistisch Verbond (Mededelingenblad)

1946-1946 Jan Brandt Corstius

Mens en Wereld

1946-1953 Jan Brandt Corstius

1953-1959 H. Bongers

1959-1964 P.W. van der Vliet

1964-1967 H. Bongers

1968-1969 A.L. Constandse

1969-1970 Casper Vogel

Humanist

1971-1971 Casper Vogel

1971-1972 Josephine Vonk

1972-1972 F. van Galen Last

1972-1974 'Direkteur HV' (W.C. Fiege)

1975-1977 Jetske Mijs

1977-1977 a.i. Aart Weiland

1978-1978 wvd. Casper Vogel en Jan de Leede

1978-1979 Wim Jungman

1979-1996 Hes van Huizen

1996-1997 a.i. Mirre Bots

1997-2001 Marjan Slob

2001-2001 a.i. Régine Dugardyn

De Humanist

2002-2007 Boudewijn Chorus

(Met dank aan Wouter Kuijman, Humanistisch Archief)

was de achterliggende gedachte. Om een groter publiek te bereiken, wilde ik iets riskeren.”

Het nieuwe uiterlijk moest visueel spannend worden, uitdagend, maar toch consequent, zo kondigt Slob in september 2000 de restyling aan in het redactioneel. Het resultaat was een modern, strak blad in vierkleurendruk, met paginagrote foto's, gerecycled papier en het logo *H.* op de voorkant.

Het bestuur was overstuurd en trouwe lezers herkenden hun blad niet meer, spraken van zuurstokkleuren en begrepen niet dat er zoveel ruimte nodig was voor een paar regels tekst.

“Ik had die statutaire vrijheid, maar toch voelde het als een soort coup.” Het bestuur wist van de restyling maar niet hoe. Alle ideeën waren op de redactie geboren. “En dat was natuurlijk best heftig. Achteraf zou ik het anders gedaan hebben. Het was te veel een vlucht naar voren. Ik wilde een daad stellen en het blad redden, maar het had nooit kunnen lukken. Niet in de laatste plaats omdat er geen geld voor een campagne was om het gerestylede blad goed in de markt te zetten.”

KWEZELACHTIG

Slob draagt het humanisme nog steeds een warm hart toe, maar plaatst haar vraagtekens bij de toekomst van de stro-

ming. Dat begint al bij het blad *de Humanist*. Als ze dat openslaat, ziet ze wel het vakmanschap, maar geen duidelijke formule. “Het is te veel van alles en nog wat. Net als het HV is het onduidelijk waar het blad voor staat.” Het HV wil in haar ogen te veel de verschillende humanisten in eigen kring te vriend houden, waardoor er niks gebeurt. Het zoekt te veel het “comfort” op en te weinig het “gevaar”. Dat lieve kan in haar ogen kwezelachtig worden.

“Toen ik over de oorlog in Rwanda schreef, kreeg ik meteen een brief van het Humanistisch Vredesberaad of ik niet beter over vrede kon schrijven in plaats van oorlog. Dan denk ik: je moet ook onder ogen zien dat er nare waarheden zijn. In een mens leven ook duistere, irrationele kanten.”

Zelf heeft Marjan Slob wel ideeën over welke inhoudelijke agenda haar zou aanspreken. “Hoe bepaal je wat rechtvaardig is zonder heilig boek met wetten of absoluut aanknopingspunt? Welk gewicht heeft de vrijheid van een ander ten opzichte van je eigen vrijheid? Hoe ga je om met tegenstrijdige waarden? Humanisten kunnen daar iets over zeggen. Zij weten hoe het is om zonder goddelijke handleiding te leven en verleggen in tegenstelling tot religies het probleem van rechtvaardigheid niet naar het hiernamaals.”

DE MENSENRECHTEN ALS LEIDRAAD

Na zeven jaar en bijna veertig nummers neemt Boudewijn Chorus afscheid als hoofdredacteur. Rustig is het nooit geweest, maar altijd de moeite waard. “De vroegere *Humanist* was prachtig, maar leefde op te grote voet. Bovendien richtte het zich op een onmogelijk brede doelgroep: zowel leden van het HV als een jongere generatie. Met de uitgever koos ik ervoor ons te richten op 40-plussers, leden van humanistische organisaties en humanistisch *angehauchten*.”

De ont koppeling van HV-lidmaatschap en abonnement veroorzaakte een uittocht. “Uiteindelijk zagen we zo'n dertig procent vertrekken.” Ondertussen bleef het aanbod van levensbeschouwelijke en spirituele bladen groeien. Van *Ode* tot *Filosofie Magazine*, van *Humus* – nieuw huisorgaan van het HV (!) – tot *VolZin*. Chorus: “En dat allemaal naast de weekendbijlagen van de *Volkskrant* en *NRC/Handelsblad*. Waar blijf je dan met je krappe zes edities per jaar?”

Wat hem voor ogen stond, was een opinieblad op journalistieke leest met een geopolitiek spectrum: milieu, euthanasie, gentechologie, multiculturele integratie, Israël en de Palestijnen, de suprematie van de VS. Steeds met de mensenrechten als leidraad. “Daar hebben we heel bewust voor gekozen. We lieten Paul Cliteur aan het woord over de islam, maar ook Stan van Houcke die Fortuyn als poseur ontmaskerde. We wezen er als eerste op dat de kwestie-Irak om olie draaide, en het was ook *de Humanist* die humanitair protagonist Ignatieff van zijn voetstuk haalde met diens vergoelijking van martelingen. Het levensbeschouwelijke is onder mijn redactie met opzet beperkt gebleven tot de visies van agnosten, vrijdenkers en atheïsten. Die hebben lange tijd veel te weinig stem gehad in de andere media.”

“Het blad werd goed ontvangen,” zegt Chorus. “De betrokkenheid van lezers was groot, negatieve reacties waren echt een uitzondering. Wat ons wel parten speelde was de vergrijzing van het abonneebestand.” De lezersaantallen bleven dan ook dalen. “Het is me niet gelukt de grote groep humanistisch *angehauchten* erbij te halen. Ik probeerde via de Humanistische Alliantie *de Humanist* te verenigen met *Van Mens tot Mens* en het *Hivos Bulletin*.” Het kwam er niet van: “Te veel eilandjes, te weinig bereidheid om de eigen winkel te delen.” Toch ziet hij een markt voor een humanistische titel. “Er is grote behoefte aan niet-religieuze levensbeschouwing, het aantal buitenkerkelijken stijgt alleen maar. Maar om die echt te bereiken zijn een stevig budget en moderne promotiemiddelen nodig.”

MOHAMMED BENZAKOUR

SNEEUW

Voor het eerst overweeg ik serieus een onderneming waartegen ik van kindsbeen (uit een soort gezond aristocraten-degout, vermoed ik) afkeer koesterde: wintersportvakantie. De reden is simpel, kinderlijk simpel misschien: ik mis de sneeuw. Hoe lang is het in dit land geleden dat het onbesuisd sneeuwde?

Ze staan als schilderijtjes in m'n geheugen opgetekend, die winterochtenden, dat ik als klein kind wakker werd, de gordijnen opensloeg en een smetteloos witte wereld aanschouwde. Wat een geluk stroomde er door mij heen! In één nacht was de vuige aarde omgetoverd tot een wit magisch rijk. De boomtakken bestrooid met witte poeder, op de kruin een wit mutsje, het grasveld een wit laken. Maar dat is allemaal voorbij. Een echte Hollandse winter, met kraakheldere luchten, bevroren sloten, sneeuw witte landschappen, het lijkt iets uit de Oudheid. We mogen ons nu verkneukelen met een paar eenzame vlokjes, die reeds in de middag gekenterd zijn in een troebel plasje blubber; natte modderigheid, vlees noch vis. Van slag geraakte vogeltjes weten niet meer waar ze het zoeken moeten. De ene helft blijft verdwaasd in de bomen zitten, de andere helft trekt richting het noorden, of was het toch het zuiden? - zie je ze denken. Hoe lang gaat dit goed? De verwarring, de aantasting van de harmonie van de kosmos, en alles wat daarin beweegt, bloeit, stroomt, ademt – de rekening is in aantocht, we lezen het elke dag.

'WAT EEN GELUK STROOMDE ER DOOR MIJ HEEN!'

De klimaatverandering vernietigt niet alleen de natuur om ons heen, het vernietigt ook de natuur in ons binnenste. Wat is sneeuw? Sneeuw is wit. Sneeuw is puur. Sneeuw is maagdelijk. Sneeuw is kristal. Sneeuw is een wonder dat uit de hemel neerदारrelt en dat alle onzindelijkheid en slechtheid onder een zacht pak verendons bedekt. Al duurt het maar even, één seizoen lang, voor even vergeet je alle smerigheid, omdat het eenvoudigweg aan het oog wordt onttrokken. Goed voor het gemoed, therapeutisch voor het lichaam.

Kerst staat traditiegetrouw in het teken van geven. Geven om anderen, geven aan armen, geven omdat je de rest van het jaar zoveel neemt. Voor de één het feest van Christus'-

geboorte, voor de ander een familiefeest. Voor mij: het feest van sneeuw. Een kerst zonder sneeuw is als een hemel zonder God. Zo'n hemel bestaat, dat zeiden de soefimystici al, dat zegt sinds kort ook de soefi-predikant Klaas Hendrikse, maar zo'n hemel blijft op een of andere manier een wat kale bedoening. Wijn zonder alcohol. Een BH zonder borsten. Het bevredigt niet helemaal.

'ALLE SLECHTHEID ONDER EEN ZACHT PAK VERENDONS'

Met kerst wil ik daarom sneeuwpret. Ik wil onbekommerd kunnen glijden door de straten. Ik wil stiekem achter autobumpers voortgetrokken worden op m'n rubberen kaplaarzen. Ik wil sleeën, ik wil sneeuwpoppen maken, ik wil voorbijgangers, liefst vrouwelijke, met sneeuwballen bekogelen. Ik wil de klanken horen van dat doffe, teruggekaatste avondgezing. Ik wil kunnen dromen over witte werelden. Ik verlang naar dat mysterieuze vale lantaarnlicht dat reflecteert op sneeuwpaden en wervelende vlokken; vlokken die elk op hun eigen plek neerkomen. Mistroostig word ik van etalages met buspoedersneeuw. Mistroostig word ik van het idee dat toekomstige kinderen die voorgelezen worden uit een sneeuwsprookjesboek, zullen vragen: "Papa, wat is een sneeuwpop?"

Ik gun dit op drift geraakte land veel sneeuw. Sneeuw maakt je bewust van de schoonheid en vergankelijkheid van het leven. Sneeuw is stilte. En stilte brengt je nader bij het Wezenlijke. Sneeuw doordringt ons ervan dat mensen, ondanks alle vijandigheden en controverses, op elkaar lijken. Sneeuw doet beseffen dat het universum en de tijd weids zijn, en dat de mensenwereld daarentegen beperkt is. Daarom komen de mensen als het sneeuwt zo dicht bij elkaar, ze warmen zich aan elkaar op, letterlijk. Het is alsof sneeuw vijandschappen, wedijver en woede met een deken toedekt en zo de mensen nader tot elkaar brengt. Zou het toeval zijn dat sneeuwlanden en -streken als Zwitserland, Franse Alpen, Oostenrijk, Scandinavië, Canada, Slowakije zo zelden (slecht) in het nieuws zijn? De mensen zijn daar tevreden, goedmoedig en warmen zich aan elkaar op (is dat verband weleens onderzocht?).

Ja, ik moet het maar doen, een sneeuwvakantie boeken.

KALININGRAD

WERELDBERICHT

RUSSISCHE EXCLAVE KALININGRAD

'Europa heeft ons ingesloten'

De inwoners van het Oost-Pruisische Koningsbergen werden gedeporteerd toen Stalin deze oorlogstrofee omdoopte tot Kaliningrad. Na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie troffen Duitse heimweetoeristen een Russische exclave in verval. Hoewel de welvaart inmiddels stijgt, ervaren de kleine miljoen Kaliningraders een verlies van vrijheid. Sinds de EU-toetreding van buurlanden Polen en Litouwen houden dure visa de Russen buiten. 'We voelen ons afgesloten.'

Dat Kaliningrad tot het eind van de Tweede Wereldoorlog Duits grondgebied was, is nog steeds te merken aan de Duitse touringcars op de Poolse snelweg die Duitsland met de Russische exclave verbindt. De passagiers hebben overwegend grijze koppies. Ze behoren tot de minimale groep Europeanen die weet wat Kaliningrad is. Heimweetoeristen worden ze genoemd door de Russen.

Het zijn de oorspronkelijke bewoners van het gebied ter grootte van Vlaanderen dat tot 1946 bij Oost-Pruisen hoorde, met destijds Koningsbergen als hoofdstad. Een stad die werd beschouwd als religieus, cultureel en educatief centrum van Europa met vele kerken en een universiteit beroemd dankzij Immanuel Kant, die er filosofie doceerde. Aan de eeuwenoude schoonheid van de stad kwam binnen enkele dagen een einde tijdens Britse bombardementen in 1944.

Na de oorlog werd Oost-Pruisen opgedeeld in drie delen waarvan het noordelijke stuk door Stalin werd opgeëist. Hij hernoemde Koningsbergen naar zijn net overleden vriend Michael Kalinin, het eerste staatshoofd van de Sovjet-Unie die in 1940 het bevel gaf om 25.000 Polen te executeren bij Katyn.

DEPORTATIE DUITSE INWONERS

Van 1946 tot 1948 voltrok zich een voor de stad dramatische gebeurtenis: de naar schatting honderdduizend Duitsers die nog niet waren gevlucht of de hongerdood gestorven, werden gedeporteerd om plaats te maken voor Sovjetburgers die dagelijks met treinladingen arriveerden. Wat zich vervolgens afspeelde in de oorlogstrofee was voor het Westen een raadsel. De provincie en stad Kaliningrad waren tot 1991 gesloten militair gebied vanwege de aanwezigheid van de Baltische vloot in de enige Russische ijsvrije haven.

Foto: Centrum van Kaliningrad, kerk van 'Christus de Redder'.

Het uiteenvallen van de Sovjet-Unie in dat jaar betekende niet alleen dat de Russische provincie in een exclave veranderde maar ook dat de Heimatsvertriebenen hun geboortegrond weer konden bezoeken. Nog steeds staan jaarlijks duizenden Duitsers in de rij om een kijkje te nemen. Letterlijk, want de rij aan de grensovergang in Polen is lang en met een doorvoersnelheid van vijf auto's per half uur is zes uur wachten geen uitzondering.

Eenmaal de grens over zien de Duitse toeristen een wegwijzer met een verrassende mededeling: Moskou 1500 kilometer. Dat daartoe nog twee landen moeten worden doorkruist staat er niet bij. De slecht onderhouden weg naar de stad gaat langs dorpen waar vrouwen met hoofddoek appels, eieren, paddestoelen en in een enkel geval een paar jonge biggetjes proberen te slijten.

'HEIMWEETOERISTEN: HET WAS ZO'N MOOIE STAD'

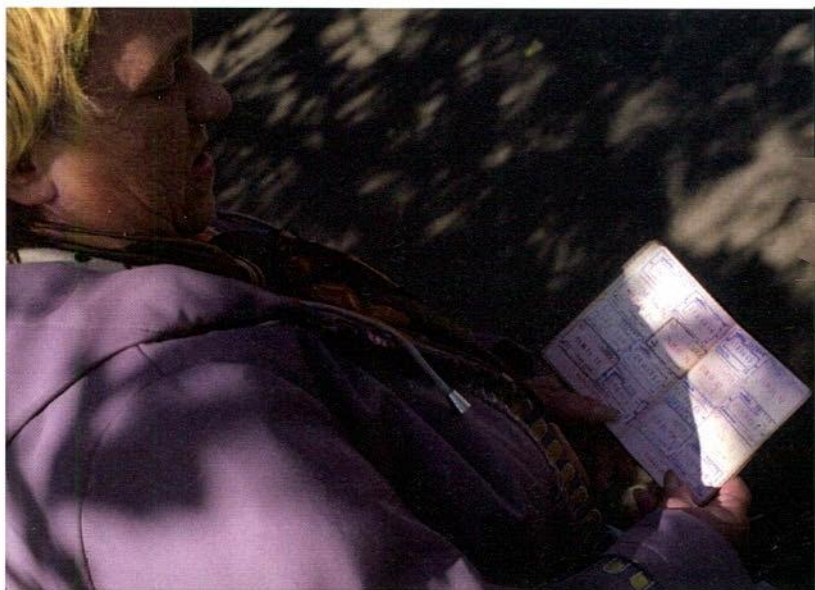
De weidsheid van het land wordt hier en daar doorbroken door roestige stellages met verlopen Sovjetsymboliek, op stukken grond die er onbenut bij lijken te liggen. Op een brug staan vijf vissers die over de reling hangen met hun hengels. Bij nadere inspectie blijken er vier straalbezopen te zijn en de reling hard nodig te hebben voor hun balans. Eén man lijkt nuchter en alleen hij haalt om de paar minuten een klein visje uit de rivier, de rest gooit er af en toe een lege wodkafls in.

GRIJZE ZEE VAN FLATS

Tot zover het platteland: de stad Kaliningrad is voor de voormalige Koningsbergers een grotere schok. De rode bakstenen hebben plaatsgemaakt voor een grijze zee van betonnen flatgebouwen. De smalle straten van de oude binnenstad zijn uitgroeit tot brede wegen, in het geval van de Leninsky Prospekt een achtbaansweg dwars door het centrum. Alleen de oude stadsmuur is nog redelijk intact en de gerenoveerde gotische kathedraal geeft een idee van de glorie van weleer. Het is een schrale troost voor het Duitse echtpaar Nielsen. Bij de vijver in een stadspark vallen ze direct op als buitenlanders; door het fototoestel om de nek maar vooral door hun ontredde houding. Hildegard Nielsen werd in 1941 geboren in Koningsbergen, om vier jaar later met haar ouders naar Duitsland te vluchten. 'Ik heb nauwelijks herinneringen aan de stad, ik ken het vooral van het boek met foto's dat ik thuis heb.' Na even stil te zijn zegt ze: 'Het is allemaal zo zonde, het was zo'n mooie stad. Kijk nou naar dat gebouw, daar stond eerder een prachtig kasteel.'

Ze wijst naar de beruchte Dom Sovetov (Huis van Sovjets) waar geen bezoeker omheen kan. Wat er in de jaren zestig nog over was van het kasteel uit 1255 werd opgeblazen om een grijs kolossaal monster op te bouwen. Na tien jaar constructie kwam men er echter achter dat er een inmiddels met water volgestroomd gangenstelsel onder het kasteel lag, waardoor het gigantische bouwwerk onbruikbaar is. Het lege gebouw staat nog altijd pal in het centrum.

Hildegard heeft nog geprobeerd haar geboortehuis te zoeken maar trof alleen Sovjetflats. Ze is duidelijk geëmotioneerd

Gepensioneerde met paspoort in Sovetsk, grens met Litouwen.
Ljoedmilla, winkelier in Marskoje, regio Kaliningrad.

door het bezoek. 'Het voelt alsof ik in een film ben, alsof ik droom. Het is allemaal erg onwerkelijk. En zo jammer.'

ECONOMISCHE VOORSPOED

Duitse toeristen mogen teleurgesteld zijn in het huidige Kaliningrad, het leeuwendeel van de kleine miljoen inwoners (0,6 procent van de totale Russische bevolking) heeft het nog nooit zo goed gehad. Werden de jaren negentig nog getypeerd door grootschalige misdaad en snel verspreidende ziektes als TBC en HIV, inmiddels is de economie van de provincie *boomend*, met dank aan de introductie van de Speciale Economische Zone. Hierdoor kunnen bedrijven sinds 1996 belastingvrij goederen importeren om ze vervolgens verwerkt opnieuw belastingvrij te exporteren naar Rusland. De provincie werd zo de thuisbasis voor enkele grote autofabrikanten en elektronicafabrieken. Eén op de drie Russische televisies wordt in Kaliningrad gemaakt. Werd er in 2000 nog voor 500 miljoen euro geëxporteerd, in 2006 voor 2 miljard euro.

Buitenlandse investeerders wagen zich vooralsnog nauwelijks in de exclave. Dat kan echter veranderen door een nieuwe wet uit 2006, waardoor bedrijven die meer dan vijf miljoen euro investeren, gedurende zes jaar geen belasting over hun winst betalen. Een effectieve maatregel blijkens de eerste acht maanden van 2007, waarin de industriële groei toenam met 40 procent.

Het bruto binnenlands product steeg sommige jaren met tien

'EUROPA VOELT HELEMAAL NIET DICHTBIJ.

WE VOELEN ONS AFGESLOTEN.'

procent, waar de cijfers in Rusland tussen de vier en zeven procent bleven schommelen. Volgens Kari Liuhto, directeur van het Finse Pan-European Institute, hebben de inwoners van de exclave het zelfs beter dan hun landgenoten in het moederland als gekeken wordt naar de consumptie van vlees

en de autodichtheid. 'Dat wil niet zeggen dat er geen zeer groot verschil is tussen arm en rijk,' zegt Liuhto die schat dat de groei in consumptie voor een groot deel wordt veroorzaakt door de oligarchen. 'Een aanzienlijk deel van de bevolking leeft onder de armoedegrens. Dat zijn de boertjes en gepensioneerden wiens inkomen niet gelijk opging met de stijging van de prijzen.'

Toch zal de meerderheid van de bevolking, met name in de steden waar driekwart van de bevolking woont, een toename in welvaart hebben ervaren. Liuhto: 'In 2000 was het gemiddelde salaris 70 euro, nu is dat al 360 euro per maand. De werkloosheid is officieel 5,9 procent, wat al erg laag is, maar ik denk dat het zelfs veilig is om te zeggen dat de volledige arbeidscapaciteit benut is. Die 5,9 procent omvat bijvoorbeeld die dronken vissers op de brug, die kun je niet echt tot de beroepsbevolking rekenen. Er is juist krapte op de arbeidsmarkt. In de fabrieken werken ze met Polen, Litouwers en zelfs Chinezen.'

WEINIG OP MET RUSLAND

Voor de bewoners van het eerste uur is het leven nog nooit zo goed geweest. De 77-jarige Claudia Boleznova kwam in 1949 met haar vader, die naar Kaliningrad werd gestuurd om de stad te herbouwen. 'Het was verschrikkelijk,' herinnert ze zich. 'Er was niets, geen water, geen elektriciteit. Alles was kapot, het was een chaos en we leefden in de kou. Nu is de stad veel mooier. De mensen dragen mooie kleren en er zijn allemaal mooie winkelcentra waar je alles kan kopen. Hoewel ik gezondheidsproblemen heb en geen groot pensioen, is het nog altijd veel beter dan vroeger.'

Waar de verbetering volgens haar vandaan komt? 'We hebben Poetin te danken. Toen de Sovjet-Unie uit elkaar viel vergat men ons. Jeltsin gaf helemaal niks om ons, die wilde ons zelfs aan de Duitsers verkopen.' Begin jaren negentig ging het gerucht dat Jeltsin de exclave voor 150 miljard D-mark aan Duitsland wilde verkopen. 'Rusland zorgt nu goed voor ons.' Claudia voelt zich dan ook Russisch. 'Niet Kaliningrad-Russisch, gewoon Russisch. Als mijn gezondheid het zou toelaten

Foto: Sovetsk, bij de grens met Litouwen.

zou ik graag nog eens terug gaan naar mijn geboortestad in de buurt van Moskou. Met de buurlanden heb ik niks te maken.’ Haar 18-jarige kleinkind is duidelijk van een andere generatie. De tweedejaars studente economie Alissa Galat praat graag over merkkleding, uitgaan in hippe clubs waar internationale dj’s draaien en hoe ze onlangs weer dronken is geworden met haar vriendinnen. Zij hoort bij de groeiende groep mensen in Kaliningrad die zich steeds minder verwant voelt met het moederland. Uit een recente anonieme enquête blijkt dat bijna 60 procent van de inwoners onder de 28 zich van Rusland zou willen afscheiden. Negentig procent was wel in Polen, Litouwen en Duitsland geweest, maar nog nooit in Rusland.

Alissa is twee keer in het grote Rusland geweest maar vond er weinig aan. ‘Ik vond de mensen arrogant, ze waren zelf nog nooit in Kaliningrad geweest maar deden er wel minderwaardig over. Ik vond ze eigenlijk ook simpel. Ze kunnen alleen Russisch spreken, terwijl veel mensen hier ook Duits en Engels kunnen. Wij zijn veel internationaler. Ik ben al zes keer in Polen geweest, ik vind het geweldig daar. Ik wilde vorige zomer weer gaan maar ik had geen geld voor een visum.’

VISA-REGIME EU

Voor de inwoners van de exclave betekende het Europese lidmaatschap van Polen en Litouwen in 2004 een einde van de open grens, waar ze sinds de val van de Sovjet-Unie dankbaar gebruik van maakten. De frustratie over het visumbeleid is groot, zeker onder de bewoners van dorpen die dicht bij de grens liggen, zoals het gehucht Morskoye dat aan de Baltische zee ligt in een met Litouwen gedeeld nationaal park. Veel mensen verdienen goed bij met de verkoop van sigaretten en alcohol over de grens, maar dat is verleden tijd. Vanwege de visa maar ook vanwege striktere controles, vertelt winkelier Ljoedmilla die liever niet haar achternaam geeft. ‘Vroeger kon je nog wel wat regelen, maar nu is het veel strenger. Sommige grensbewakers werden zelfs ontslagen vanwege corruptie.’

Ljoedmilla zelf ging vaak naar Litouwen om voorraden te

halen voor haar winkeltje. ‘Dat lijkt een eeuwigheid geleden. Het waren kleine vakanties voor mij. Nu voelt het alsof ik in een gevangenis woon want ik kan geen visum van 35 euro betalen.’

‘Ik ben er echt heel boos over’, vertelt dorpsgenoot Alexander Timoekhin voor zijn huis op twee kilometer afstand van de Litouwse grensovergang. ‘Ik heb vrienden in Litouwen die ik eens per maand opzoekt, nu lukt me dat niet meer. Als ik met mijn vrouw en drie kinderen wil gaan, kost me dat 175 euro.’ Verderop langs de grenslijn in de grensstad Sovetsk zijn drie bediendes in een kledingwinkel die uitkijkt op de overgang eensgezind. ‘Vroeger konden we op vakantie in Litouwen en nu zitten we hier vast’, verwoordt Natasha de problemen. ‘Europa voelt helemaal niet dichtbij. We voelen ons afgesloten.’

‘INWONERS EXCLAVE HEBBEN HET BETER DAN HUN LANDGENOTEN IN HET MOEDERLAND’

Kari Liuhto kent de geluiden van de bewoners. ‘Zij zijn het slachtoffer van het visa-regime. Maar met de ijskoude relatie tussen de EU en Rusland zie ik voorlopig geen verandering in de situatie. Wat zonde is, want met een makkelijker en goedkoper visumbeleid zou ook het toerisme een kans maken.’ In 2006 lieten slechts 80.000 buitenlanders zich zien, de helft Duitsers hoewel de groep heimweetoeristen langzaam uitsterft. Ter vergelijking: Estland telde vorig jaar drie miljoen bezoekers.

Liuhto gelooft dat Kaliningrad wel degelijk potentie heeft als toeristische bestemming. ‘Vanwege het duingebied, de stranden, het Europese karakter van de stad en ook omdat de regio misschien al in 2008 een van de vier gokzones van Rusland wordt.’ Maar er zal nog een lange tijd over heen gaan, erkent Liuhto. ‘Het gebied kampt vooralsnog met een groot probleem: Europeanen en zelfs veel Russen hebben geen idee wat Kaliningrad is.’

Foto: Centrale markt van Kaliningrad.

SUICIDE BOMBER

Like a boomerang, but more dangerous.
And he doesn't come back.

Requires at least a Terrorist Vanguard ○ in target country.

- Terrorists destroy themselves and target.
- Terrorists blow themselves up but little else.

Er bestaat maar een werkelijk ernstig
filosofisch probleem: de zelfmoord.

(Albert Camus)

STERVEN, ALS

Klaboem. Klabats. Er doet zich een eigenaardig fenomeen voor onder de strijders van Bin Laden: ze plegen en masse zelfmoord. Alsof dit niet tragisch genoeg is, sleuren zij bij voorkeur zoveel mogelijk mensen mee, de dood in. Dat de oplossing van dit probleem niet bestaat in 'de terroristen uit hun hollen roken', is inmiddels gebleken. Dergelijke machotaal verdonkermaant slechts de beweegredenen van de terroristen. Wat de oplossing van het conflict - the war on terror - alleen maar bemoeilijkt. Wat is rechtvaardigheid? Het is een van de vragen, een van de vele gezichten van de filosofie, waar zij, dwingend als ze soms kan zijn, een antwoord op wil. Net als op de vraag wat goed is, en wat kwaad. Wanneer iemand stelt dat hij het goede vertegenwoordigt, toont ze zich sceptisch. En als zo iemand dan ook nog verklaart dat zijn vijand *De As van het Kwaad* (Iran / Bin Laden) is, of *De Grote Satan* (de Verenigde Staten / Bush), trekt ze zich bezorgd terug in haar studeerkamer. Verontrust, omdat er - in een wereld waarin goed onderwijs voorbehouden is aan een kleine elite - zoveel mensen gevoelig zijn voor die simplistische retoriek; de gemakkelijke taal van wij zijn goed, en zij zijn slecht. Niet alleen maakt het mensen horig aan de illusie dat ze een vijand hebben. Het geeft ze bovendien het geloof dat ze zelf voor het goede vechten. Wrangle misverstanden.

Van 'wij zijn goed, en zij zijn slecht' wil de filosofie niets weten. Een van haar beruchtste gezichten is ongetwijfeld haar genadeloosheid. Daarmee durft

zij werkelijk aan alles te twijfelen. Behalve dan aan het feit dat ze twijfelt; een aan de Franse filosoof Descartes (1596 - 1650) te danken ontdekking. De filosofie trapt fundamentele zekerheden onderuit. Alsof het de poten onder een krukje zijn. En degene die op het krukje zit, komt met een harde klap op de grond terecht.

ANGST EN ECONOMIE

Wat als de war on terror niet meer dan een kapitalistische truc is? Bange consumenten gedragen zich immers als hamsters. De economie floreert bij angst. En wat als Allah in tranen uitbarst als Hij de jongemannen ziet, die in Zijn naam met echte Kalasnikovs Rambo imiteren? Nota bene een Hollywood-held, die zo ongeveer de anti-pool van de religiositeit vertegenwoordigt. Als de filosofie in de stilte van haar studeerkamer over dit soort vragen is uitgedacht, komt ze naar buiten. Met een artikel, boek of bundel. Zoals het onlangs verschenen *Fundamentalisme, Face to Face*.

De zelfmoord was volgens de Franse filosoof Albert Camus (1913 - 1960) het enige werkelijk ernstige filosofische probleem. In deze bundel laten de Belgische filosofen Sami Zemni (1972) en Marlies Casier (1980) zien, wat de beweegredenen van de aanhangers van Bin Laden zijn, om zichzelf op te blazen. En met hen zoveel mogelijk slachtoffers.

Het ideaal van de jihad, schrijven Zemni en Casier, wordt steeds meer vertaald in een drang om te sterven. Pas als de strijders dood zijn, als ze zelfmoord

IDEAAL

TEKST MEIKE OOSTERWIJK

hebben gepleegd "... worden ze door hun sociale omgeving herdacht en geëerd, iets wat hen tijdens hun leven niet wordt gegund". Hun ideaal is tragisch; het kan niet eens een ideologie genoemd kan worden, omdat het geen positieve inhoud heeft over de te vormen maatschappij. Het staat niet voor cultuur, noch voor beschaving, slechts voor de destructie van de dood.

Deze strijders noemen Zemni en Casier de globale jihadstrijders, in tegenstelling tot de strijders in Palestina, Libanon of

'WAT ALS DE WAR ON TERROR NIET MEER DAN EEN KAPITALISTISCHE TRUC IS?'

Tsjetsjenië, die vechten voor een eigen land. De globale jihadstrijders zijn vaak goed geïntegreerde Europese jongeren van de tweede generatie. Ze hebben nauwelijks religieus onderricht gehad. Hun school hebben ze afgemaakt. Maar het beroepsleven heeft hen ontgoocheld. Door ze geen kansen op een maatschappelijke carrière te bieden. Het racisme en de discriminatie in de multiculturele samenleving, geeft ze een gevoel van verworpenheid. Daardoor gaan ze op zoek naar een omgeving waar ze wel welkom zijn. En dat is bij de andere verworpenen, met wie ze hun vijandschap van het Westen kunnen delen. De westerse wereld ervaren ze als zin-

loos, als 'moreel bankroet'. Bin Laden daarentegen geeft hen het gevoel dat ze deel kunnen uitmaken van een broederlijk spiritueel verbond. Zijn kritiek op het westers imperialisme valt in goede aarde. Het is bovendien een kritiek die vaak meer hout snijdt dan ons lief is, schrijft de filosoof en theoloog Mark de Kesel (1957) in diezelfde bundel.

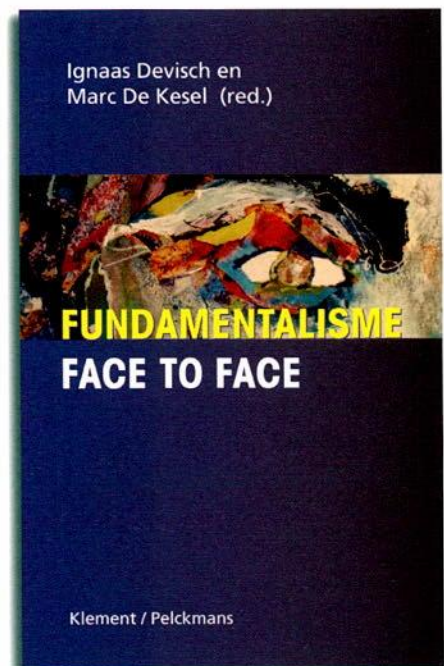
Volgens Bin Laden zouden westerlingen in moreel, politiek en religieus opzicht decadent zijn. Ze zouden iedere vorm van authentiek contact met hun traditie hebben verloren. Gemeenschapsgevoel is hen vreemd. En ze zijn ten prooi gevallen aan een spirituele en sociale eenzaamheid. Om over het consumptisme, het hedonisme, en de tot schaamlipcorrecties verloederde seksuele vrijheid nog maar te zwijgen.

De Kesel onderstreept dat "de strijd tegen het fundamentalisme (en die is nodig en dringend) er alles bij wint, wanneer we in Bin Laden iets van onszelf herkennen; wanneer we, in een confrontatie 'face to face', in hem eerst en vooral onze gelijke zien". *Face to face* betekent niet, zoals Bush en Bin Laden beide doen, om de ander, de vijand, te demoniseren als De As van het Kwaad of De Grote Satan.

Want door van de ander een demon te maken, een monster, een terrorist, ontstaat het waanbeeld dat de wereld wel weer vredig zal worden, zodra de vijand is geëlimineerd. Het is een simplistische gedachte, die de oorzaak van de onvrede bij de ander legt. Gemakkelijk, omdat er zo niet aan zelfreflectie hoeft te worden gedaan.

Minder gemakkelijk is de gedachte dat

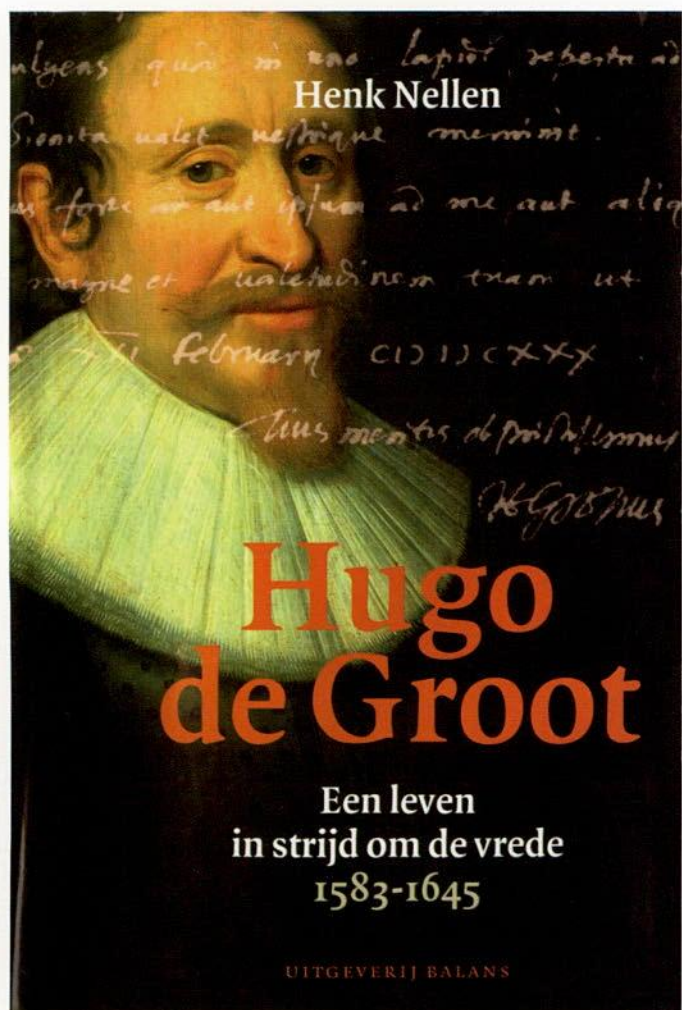
de *War on terror* niet alleen een gevecht met de terreur is. Het is ook een gevecht van het Westen met zichzelf. Al doet hij het met bommen en granaten (die vaak nog van westerse makelaardij zijn ook), Bin Laden nodigt de westerse wereld wel uit om over zichzelf na te denken. Onder andere over de rechtvaardigheid binnen het gemeenschapsgevoel, dat de uiteindelijke voedingsbodem blijkt te zijn voor zoiets tragisch als het plegen van een zelfmoord.

Devisch en De Kesel (red.), *Fundamentalisme, Face to Face*. Klement/Pelckmans, Kampen. 184 blz., € 19,95.

Hugo de Groot, idealist en pragmaticus

TEKST ANDRÉ DE BRUIN

De juridische, maatschappelijke en theologische ideeën van Hugo de Groot (1583-1645) vormden één geheel en zijn nog steeds actueel. Hij beoogde de harmonisering van de intermenselijke en interstatelijke betrekkingen. Gingen idealisme en pragmatisme bij hem hand in hand?

Hugo de Groot werd onlangs opgenomen in de *Canon* van de Nederlandse geschiedenis. Vanwege zijn bijdrage aan het volkenrecht pleitte de VVD voor een naar hem te noemen leerstoel. Jan en Annie Romein rekenden hem tot de erflaters van onze beschaving, evenals Spinoza. Curieus is dat de Groot *wel* een plaats in de *Canon* voor het confessioneel onderwijs heeft gekregen en Spinoza nadrukkelijk *niet*. Hebben de confessionele censors De Groots bijbelkritische en oecumenische opvattingen over het hoofd gezien? Had-den ze daar wel rekening mee gehouden, dan hadden ze toch ook De Groot moeten schrappen, net als Spinoza. In dit essay wordt de bijdrage van De Groot aan de ontwikkeling van het internationale recht, zijn theologische opvattingen, alsmede het verband daartussen belicht.

INVLOEDEN

Hugo's ideeën sloten aan bij de Nederlandse en Italiaanse humanisten en de juristen uit de school van Salamanca. Bij de Nederlanders moet gedacht worden aan Erasmus en Coornhert. Erasmus' pacifisme was alom bekend omdat hij in het Latijn schreef. Coornhert was vooral in de Nederlanden bekend door zijn 'Zedekunst dat is Wellevenskunst' (1585). Hugo de Groot kende hun opvattingen. Zij maakten deel uit van een stroming waartoe ook belangrijke Italiaanse humanisten behoorden. Zoals Ficino (1433-1499) en Mirandola (1463-1494) die hun ideeën baseerden op een synthese van christelijke (kerkvaders) en klassieke opvattingen (Aristoteles, Plato). Zij ontdekten universele waarden en normen en beschouwden de mens als een volwaardig wezen. In Leiden, centrum voor intellectuelen uit heel Europa, stond de studie van de klassieke bronnen voor elke wetenschapper in hoog aanzien, of men nu geneeskunde, rechten of theologie studeerde.

EEN REVOLUTIONAIRE TIJD

Grotius (geleerden publiceerden lange tijd bij voorkeur onder hun gelatiniseerde naam) leefde in een tijd vol heftige godsdienstige en politieke conflicten. Zo probeerden Duitse lutheranen een onafhankelijke positie te verwerven en in Frankrijk deden calvinisten (hugenoten) hetzelfde. Katholieke vorstten probeerden dat te verhinderen. Ook in de Nederlanden ontstond verzet. De Heer der Nederlanden, Filips II, wilde een modern bestuur invoeren *en* het calvinisme bestrijden. Modern bestuur betekende: opheffing van de middeleeuwse standenstaat met zijn privileges voor 'provincies', steden en adel. Omstreeks 1650 was het gevaar geweken en werd een eigen bestuursvorm ontwikkeld: De Verenigde Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Hierin was Holland dominant. Weliswaar vormden de calvinisten een minderheid, maar toch zouden ze – door een machtsstrijd tussen stadhouder Maurits (opperbevelhebber in Holland en Zeeland) en landsadvocaat Van Oldenbarnevelt (feitelijk minister van binnen – en bui-

tenlandse zaken) – korte tijd een cruciale rol spelen. Een wespennest waarin ook Hugo de Groot verzeild raakte.

HUGO'S BETROKKENHEID

Hugo's leven speelde zich geheel af tijdens de Nederlandse opstand. Een jaar na zijn geboorte werd Willem van Oranje geliquideerd en toen de elfjarige Hugo in 1594 als student in Leiden werd ingeschreven was de Nederlandse opstand al goed op gang gekomen. Na vier jaar Leiden vond zijn vader dat hij genoeg kennis had verworven. Op voorspraak van Johan van Oldenbarnevelt werd hij, 16 jaar oud, opgenomen in een diplomatieke delegatie naar Frankrijk. Het gezantschap had tot taak te voorkomen dat de koning vrede met Spanje sloot. Dat was niet in het Nederlandse belang. De besprekingen gingen buiten Hugo om. Hij benutte de gelegenheid om in Orléans de doctorstitel te verwerven in het Romeins en Kerkelijk recht. Goed voor zijn carrière.

'ALS HUMANISTISCH CHRISTEN WAS HUGO DE GROOT EEN IDEALIST'

Teruggekeerd in Leiden bleken de protestanten het met elkaar aan de stok te hebben gekregen over hun belijdenisschriften. Het ging vooral over de leer van de uitverkiezing. Heeft God voor de geboorte van een mens al bepaald of deze in de hemel wordt opgenomen? Tijdens het Twaalfjarig Bestand met Spanje culmineerde de discussie in een confrontatie tussen de 'vrijzinnige' Johan Van Oldenbarnevelt en Maurits, die de kant van de orthodoxen had gekozen. De vrijzinnigen delfden tenslotte het onderspit. Johan Van Olden-

Koning Gustaaf II van Zweden, in wiens diplomatieke dienst Hugo de Groot de laatste jaren van zijn leven stond.

PUBLICATIES VAN HUGO DE GROOT

- **Politologie.** Hugo de Groot heeft drie belangrijke studies verricht waarin hij de republikeinse regeringsvorm bepleitte: *De republica emenenda*, *De antiquitate republicae bataviae*, *Parallelon Rerum Publicarum*.
- **Letterkunde.** De Groot publiceerde treurspelen, leerdichten, vertalingen, een gezangenboek en een speciaal leerdicht – *Bewijs van de ware godsdienst* – waarvoor veel belangstelling zou ontstaan. Het werd zelfs in het Arabisch vertaald.
- **Theologie.** Zijn *Annotationes* (Aantekeningen bij het Oude en Nieuwe Testament) zijn in 1679 opnieuw in 3 delen uitgegeven als *Opera omnia theologicae*. Ze hebben een oecumenische strekking.
- **Volkerenrecht.** Motto van De Groot: "Waar het rechtsoordeel ophoudt, begint de oorlog."
1604: *De iure praedae* (over het 'buitrecht') in opdracht van de VOC. In 1864 herontdekt en opnieuw uitgegeven.
1609: *De mare liberum* (over de vrije zee).
1625: *De iure belli ac pacis*: Grondslag voor moderne natuurrecht en volkerenrecht.
- **Advocatuur.** 1631: *Inleydinghe tot de Hollandsche rechtsgeleerdheid* (de Groot was advocaat sinds 1599).

barnevelt werd onthoofd en Hugo de Groot kreeg levenslang in het slot Loevestein waar hij (tot zijn vlucht, na twee jaar) belangrijke theologische publicaties kon voorbereiden.

HET NATUURRECHT GESECULARISEERD

In de 16e eeuw werd nagedacht over de vraag of binnen – en buitenlandse politieke conflicten alleen door geweld of misschien door middel van overleg/rechtspraak konden worden beslecht. En of onderdanen wel of niet het recht hadden in verzet te komen. Opmerkelijk is dat alle theorieën uitgingen van het natuurrecht. Dit recht, beschouwd als een geheel van waarden en normen, rechten en plichten was – zo werd aan de prominente Universiteit van Salamanca verondersteld – door God aan de mensheid geopenbaard. Men meende daar dat de mens als sociaal wezen in principe bereid was een deel van zijn natuurlijke vrijheid op te geven ten gunste van de vorst. Deze verwierf daarmee het mandaat om te besturen. Omdat macht kon corrumperen moest ieder volk zijn vorst zoveel mogelijk aan wetten binden. Als deze zich daar niet aan hield zou het volk het recht hebben om in opstand te komen ten einde een betere monarch te kiezen. Hugo de Groot zou dit uitgangspunt seculariseren en daarbij aansluiting vinden bij voorchristelijke denkers als Aristoteles, de stoïcijnen en Cicero.

In Nederland was deze contracttheorie – twee jaar voor Hugo's geboorte – door de Staten Generaal vastgelegd in de *Acte van Verlatinghe* (1581). Daarmee waren de Nederlanders niet meer gebonden aan hun wettige vorst, Filips II. Nu kon men op zoek gaan naar een nieuwe monarch, – de monarchale staatsvorm gold nog steeds als de enige juiste. Willem van Oranje kwam daar niet voor in aanmerking. Hij was voor Holland (Johan van Oldenbarnevelt) niet acceptabel. Toen kende de Staten Generaal zichzelf de soevereiniteit toe. De Groot zou later in een vergelijkende studie concluderen dat het Nederlandse stelsel het beste was.

Dat in de 16e eeuw, zo beladen met conflicten, nagedacht werd over de verhouding tussen de rivaliserende mogendheden, is begrijpelijk. Het ging daarbij om het interstatelijke recht. Hugo de Groot bestudeerde dat heel systematisch.

OORLOG EN VREDE

In 'Over het recht van oorlog en vrede' onderzocht Hugo de Groot de vraag of en zo ja onder welke condities, een oorlog gerechtvaardigd was. De Groot ging daarbij weer uit van het natuurrecht. Dat was niet afhankelijk van politieke, economische of godsdienstige toevalligheden. Zonder respect voor juridische beginselen zou een samenleving altijd gevaar lopen. Respect voor de ander, het individu dan wel de staat, was voor hem een absolute voorwaarde. Het staatsbelang mocht echter pas in het uiterste geval beslecht worden door oorlog. En ook dan moest geweld proportioneel zijn. De Groot pretendeert uit te gaan van een neutrale visie op politiek of godsdienst en benoemt de rechtsregels die bij conflicten gehanteerd behoren te worden: "Zelfverdediging,

herstel van eigendomsrechten, voldoening van vorderingen en bestraffing van ernstige overtredingen van het natuurrecht.” In zijn recente biografie stelt Henk Nellen, dat Hugo de Groot een bijdrage leverde aan “de secularisatie van het recht en de humanisering van de politiek.”

Hoe belangrijk zijn bijdrage aan de verbreiding van het volkerenrecht ook is geweest, hij vergat daarmee allerm minst het Hollandse belang, met name dat van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). De Republiek was immers als handelsmogendheid gebaat bij een vrij handelsverkeer, een “vrije zee”. Als diplomaat – in Engeland, Frankrijk en Zweden – diende hij allereerst de belangen van zijn opdrachtgevers. Als Nederlander naar Engeland gezonden behartigde hij, heel zakelijk, de VOC belangen.

ALS TOLERANT CHRISTEN

Als christen baseerde Hugo de Groot zich op het Nieuwe Testament (althans zoals hij dat interpreteerde). Omdat hij van mening was dat de waarheid van de christelijke leer niet met behulp van het natuurrecht te bewijzen was, bepleitte hij tolerantie jegens andersdenkenden. Alleen wanneer christenen vanwege hun geloof door anderen onderdrukt werden mochten zij zich verzetten. Daarmee verschilt hij van Erasmus die in ‘De Turkenkrijg’ poneerde dat wanneer de Turken van

'HUGO DE GROOT WAS IN VEEL OPZICHTEN ZIJN TIJD VER VOORUIT'

de Balkan verdreven zouden zijn en de meeste moslims na een periode van tolerant beleid bekeerd waren, de resterende moskeeën moesten worden afgebroken en de islam verboden. De Groot zocht naar de oorsprong van het christendom. Daarin is hij een leerling van de Leidse school waar de filologie het uitgangspunt was voor alle wetenschappen. Resultaat van zijn onderzoek: de ‘Annotationes in Novum Testamentum’ (Aantekeningen bij het Nieuwe Testament) waarvan in 1679 een heruitgave zou verschijnen in drie delen. Die teksten hadden een duidelijke oecumenische tendens. De Groot hoopte zelfs op herstel van de eenheid der Kerken, een wens die – gezien de felle dispu ten over de leer van de uitverkiezing en de gevolgen daarvan – te begrijpen valt. Sommigen vreesden dat hij terug wilde naar de rooms-katholieke Kerk, waartoe ook zijn moeder lange tijd behoorde. De Groot was zijn tijd ver vooruit. Veel later, in het Koninkrijk der Nederlanden, zou een discussie ontstaan over belijdenisgeschriften die aan De Groot doet denken.

HET RENTE-VRAAGSTUK

In de middeleeuwen worstelden christenen met de vraag of er voor een lening rente gevraagd mocht worden. (Moslims

CARRIÈRE

- 1594 – 1598: Student te Leiden
- 1598: Deelnemer aan delegatie naar Frankrijk en promotie
- 1599: Advocaat (Den Haag)
- 1607 – 1613: Advocaat – fiscaal
- 1613: Gezant in Nederlandse dienst naar Engeland
- 1613 – 1616: Pensionaris van Rotterdam (vertegenwoordiger in de Staten van Holland en, namens Holland in de Staten Generaal)
- 1619 – 1621: Gevangenschap in slot Loevestein
- 1621 – 1631: Uitgeweken naar Frankrijk, ballingschap. In Franse diplomatieke dienst
- 1632: Terugkeer en de vlucht naar Hamburg
- 1632 – 1645: In Zweedse diplomatieke dienst, standplaats Parijs

hebben nog altijd hetzelfde probleem. Banken hebben daartoe intussen de 'halal hypotheek' ontwikkeld.) Tenslotte werd een oplossing gevonden. Wie zijn lening niet op tijd terugbetaalde deed boete voor zijn zonde: betaalde rente. Omdat een vriend van Hugo de Groot rente verdedigde om daarmee het bestaan van de banken van lening te rechtvaardigen, gaf ook hij zijn visie. Hij verwierp woekerrente als uitbuiting maar accepteerde rente als "vergoeding voor de derving van de winst die geld bij investering in huis, land of koopmanschap kon opleveren." (Nellen) Hij achtte daarbij percentages van 8 tot 12 op jaarbasis in het economisch verkeer als vergoeding niet in strijd met de ethiek. Anders lag dat voor de zwakkeren in de samenleving. Die moest men geld geven.

IDEALIST EN PRAGMATICUS

De vraag is of het leven van Hugo de Groot geheel in dienst heeft gestaan van 'een strijd om de vrede', zoals Henk Nellen meent. Ik ben geneigd dat toch als een overwaardering te beschouwen, hoe belangrijk Grotius ook geweest is voor het volkerenrecht. Ofschoon De Groot zeker een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de ontwikkeling van de internationale rechtspraak – denk daarbij aan de waardering die hij heeft gekregen van prominente rechtsgeleerden, zoals Cornelis van Vollenhoven (1874-1933) –, kan men deze bijdrage achteraf gezien ook beschouwen als belangenbehartiging van Holland. De zich ontwikkelende handelsstaat was immers gebaat bij een vrij gebruik van de zee. Grotius moet wellicht veeleer beschouwd worden als een idealist en pragmaticus. Ter vergelijking zou men kunnen denken aan de ontwikkeling van de buitenlandse politiek van de Verenigde Staten van Amerika. Aanvankelijk was deze gericht op het isolatisme. Maar, met de revolutionaire ontwikkeling van het economisch leven werd internationalisme absoluut noodzakelijk. Pragmatisme kreeg hier de gedaante van idealisme. Als humanistisch christen was hij zeker een idealist: zowel in Nederland als later in Frankrijk steunde hij vrijzinnigen en probeerde hij de oecumene te bevorderen. Ook hier: een man die zijn tijd ver vooruit was.

PUBLICATIES OVER HUGO DE GROOT

Henk Nellen, Hugo de Groot. *Een leven in strijd om de vrede, 1583-1645*. Balans, Amsterdam 2007. Gebonden, geïllustreerd, 829 bladzijden. Een zeer gedetailleerde, bewonderenswaardige, biografie.

H. Wansink, *Politieke wetenschappen aan de Leidse universiteit, 1575-1650*, Utrecht 1981.

Jan & Annie Romein, *Erflaters van onze beschaving* (–), Amsterdam 1971.

E. H. Kossmann, *Politieke theorie en geschiedenis*, Amsterdam 1987.

KETTER & GEEST

Sinds twee jaar verzorg ik voor de Humanistische Omroep het rubriekje *Ketter & Geest*. Het is elke vrijdagavond om kwart voor zeven te beluisteren in *Desmet Live*, een radioprogramma dat door Theodor Holman wordt gepresenteerd. Het rubriekje wordt aangekondigd door een sonore radiostem, die rond galmt: "Ketter & Geest, berichten die voor goddelozen van belang zijn!".

Elke week spot ik de kranten op het religieuze nieuws, een bezigheid waaraan ik veel plezier beleef, al word ik ook wel eens treurig van wat ik lees. Na twee jaar begin ik zo langzamerhand vaste patronen te ontdekken.

Zo hebben atheïsten en andere goddelozen het wereldwijd niet bepaald gemakkelijk. Terugkerend zijn de berichten over *The God Delusion*, de bestseller waarin bioloog Richard Dawkins de waan van het geloof aan de kaak stelt. In een aantal landen ter wereld is het boek verboden, en een aantal andere landen worden pogingen gedaan het te verbieden. Zo stelt momenteel de Turkse aanklager een onderzoek in naar de uitgever die de Turkse vertaling op de markt heeft gebracht. Aanvankelijk kraaide geen Turkse hond naar het boek, waarvan er in Turkije zo'n zesduizend exemplaren zijn verkocht. Maar hoe gaat het tegenwoordig?

'TIEN PROCENT MEENT DAT DE KERSTMAN EEN PERSONAGE UIT DE BIJBEL IS'

Er kwam een aangifte van een lezer, die het boek beledigend vond voor 'de heilige waarden' van de islam. In Turkije bestaat censuur en de Europese Commissie heeft er onlangs nog op aangedrongen de censuurwet af te schaffen. Daarom: als het om de vrijheid van meningsuiting gaat, moeten wij hopen

MAX PAM

dat Turkije ooit toetreedt tot Europa, want dan kan Europa vanuit Brussel een vinger aan de Turkse pols houden. Berichten die ook steeds terugkeren, betreffen de vraag of de aandacht voor religie toeneemt of nu juist afneemt. Het antwoord daarop is niet eensluidend. Volgens sommige berichten zindert het overal van het spiritualisme en is godsdienstige belangstelling nog nooit zo groot geweest. Tradities worden in ere hersteld en uitvoeringen van de *Mattheus Passion* zijn al maanden van tevoren uitverkocht.

Maar er zijn ook berichten dat de kerken nog altijd leeglopen, wat ook geldt voor de moskeeën. Kennis van de Bijbel neemt ook schrikbarend af. Zo bleek onlangs uit een enquête dat ruim tien procent van de Nederlanders denkt dat de kerstman een personage uit de Bijbel is. Volgens twee procent van de Nederlanders loopt ook Sinterklaas rond in het Bijbelse land Israël. Gelukkig is een kwart van onze bevolking beter op de hoogte: die denkt dat de kerstman een uitvinding is van Coca Cola!

Wat wereldwijd een groot religieus probleem blijft, is de aanvaarding van de homoseksualiteit. In Nederland worstelt de ChristenUnie met de vraag of God het wel bij het rechte eind heeft als Hij in *Romeinen 26 tot 29* beweert alles te zullen doen om het leven van homoseksuelen zo zuur mogelijk te maken. Elk week staan het *Reformatorisch Dagblad* en het *Nederlands Dagblad* vol met verslagen over die worsteling. En elke week wordt er ook een nieuwe commissie-‘Homofilie’ ingesteld, die zich buigt over wat als een vraagstuk wordt ervaren.

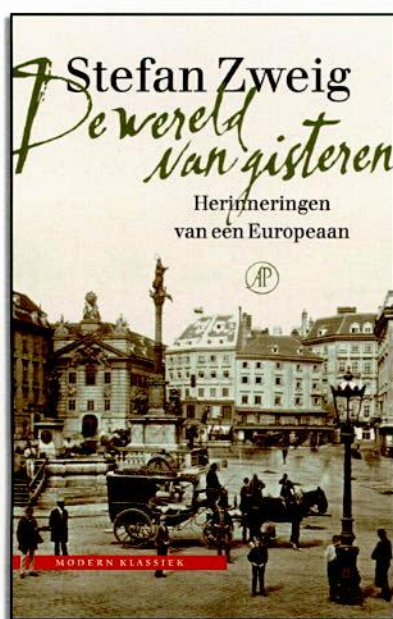
In Nederland hebben wij even in de illusie mogen verkeren dat de discriminatie van homoseksuelen een gepasseerd station was. Dat is niet zo. Onlangs nog weigerde een Nederlandse museumdirecteur kunstwerken op te hangen die homoseksuelen laten zien met een Mohammed-masker voor het gezicht. De directeur had die kunstwerken nota bene zelf aangekocht, maar hij was op het laatst toch bang geworden.

Bange schijters heb je natuurlijk overal, maar internationaal slaan wij niet eens zo’n gek figuur. In veel islamitische landen worden homoseksuelen gestenigd, of gewoon dood geslagen. Het afknippen van de ballen hoort daar ook nog bij. Een terugkerend thema in mijn krantenknipsels is ook de relatie tussen politiek en religie. Over het algemeen heb ik de indruk dat religie de machtshebbers goed van pas komt, al zijn de monniken in Birma een kranige uitzondering. Met bijzondere aandacht heb ik de laatste tijd de *Werdegang* van Tony Blair gevolgd. Steeds waren er berichten dat hij zou treden tot het katholieke geloof, omdat zijn vrouw ook katholiek is. De paus stond Tony met open armen op het perron van Rome op te wachten, maar het is er toch steeds niet van gekomen. Wel verklaarde Blair onlangs in een BBC-documentaire dat hij tijdens zijn premierschap veel hoop heeft geput uit zijn christelijk geloof. In het openbaar wilde hij daar echter niet van getuigen, omdat hij bang was om voor ‘een halve gare’ te worden uitgemaakt. Een onthullende overweging!

‘WE HEBBEN EVEN GEDACHT DAT DISCRIMINATIE VAN HOMO’S VERLEDEN TIJD WAS’

Minder onthullend, maar wel zo macaber is de gedachte dat een premier soldaten de dood in kan sturen, terwijl hij tegelijkertijd hoop put uit zijn geloof. Tony moest ook nog – min of meer – toegeven dat hij had gelogen om de oorlog in Irak te kunnen beginnen. Waarom kiezen de Britten niet Richard Dawkins tot hun nieuwe premier?

Stefan Zweig, voor wie twijfelt aan Europa

Stefan Zweig pleegde in 1942 samen met zijn vrouw zelfmoord. Als emigrant op de vlucht voor het naziregime had hij kort voor zijn dood zijn herinneringen opgetekend aan een wereld die naar hij vreesde op het punt stond te verdwijnen. Zijn in 1944 postuum verschenen autobiografie biedt een indrukwekkend beeld van het oude Europa waarmee Zweig zich als (geassimileerde) jood, geëngageerd schrijver en humanist sterk verbonden voelde.

TEKST DIRK VERHOFSTADT

De twintigste eeuw was de meest gruwelijke uit de geschiedenis. Daarvoor staan onder meer Ieper, Verdun, de Somme, Berlijn, Neurenberg, Dachau, Warschau, Stalingrad, Auschwitz, Hiroshima en Sarajevo symbool. Nochtans begon die eeuw in rust, vrede en een bijna niet te vatten optimisme die tot uitdrukking kwam op de wereldtentoonstelling in Parijs in het jaar 1900. Daar vergaapten zes miljoen bezoekers zich op de wonderen van de techniek: de eerste filmbeelden, ruim 200 automobielen, de eerste metro en de elektriciteit. Tegelijk organiseerde de stad de tweede Olympische Spelen uit de moderne geschiedenis en kende het een enorme culturele opbloei. Naast Parijs was er ook Wenen, de hoofdstad van de Donaumonarchie. Ook daar kende men een opstoot van cultuur en wetenschap. Het was de stad van Gustav Klimt, Sig-

mund Freud, Ludwig Wittgenstein, Oskar Kokoschka en Egon Schiele. Maar ook van politici als Karl Lueger, de beruchte antisemitische burgemeester en later ook van Adolf Hitler. Veertien jaar later stond eerst Europa en nadien de hele wereld in brand met gevolgen die tot vandaag voelbaar zijn. Hoe heeft het zover kunnen komen? Over de overgang van het schijnbaar onstuitbare optimisme naar de complete ineenstorting van de Europese beschaving schreef de Oostenrijkse schrijver Stefan Zweig het magistrale boek 'De wereld van gisteren'.

EEN VERENIGD EUROPA

Op 22 februari 1942 pleegde Stefan Zweig samen met zijn vrouw zelfmoord in Brazilië. Als emigrant op de vlucht voor het naziregime had hij daar kort voor zijn dood zijn herin-

neringen opgetekend aan een wereld die naar hij vreesde op het punt stond te verdwijnen. De in 1944 postuum verschenen autobiografie biedt een indrukwekkend beeld van het oude Europa waarmee Zweig zich als (geassimileerde) jood, geëngageerd schrijver en humanist sterk verbonden voelde. Op zijn veelvuldige reizen naar Europese metropolen kwam hij in contact met vele invloedrijke intellectuelen en kunstenaars van zijn tijd, zoals Romain Rolland, Maxim Gorki, James Joyce en Albert Einstein. Hij schetst een weergaloos, intiem beeld van zijn geboortestad Wenen, dat rond de eeuwwisseling als het onaantastbare centrum van de moderne Europese cultuur gold, met bekende schrijvers als Arthur Schnitzler en Hugo von Hofmannsthal, musici als Gustav Mahler en Arnold Schönberg, en de joodse journalist en activist

Theodor Herzl. In dat supranationale Wenen, maar vooral onder de mokerslagen van de Eerste Wereldoorlog werd Zweigs passie voor een verenigd Europa geboren. Zijn droom voor een vrij en verenigd Europa loopt als een rode draad door dit boek dat veel meer is dan een autobiografie. Het is een uitzonderlijk historisch en literair document.

Het lijkt vandaag ondenkbaar welk een onbevangen vrijheid in Europa bestond voor de Eerste Wereldoorlog. Mensen konden van het ene land naar het andere reizen zonder paspoort of visum. Er bestonden toen geen verblijfsvergunningen, reispapieren of verplichtingen. Er heerste een klimaat van tolerantie en kosmopolitisme. Wetenschap en techniek maakten het leven boeiend en ook op sociaal vlak was er vooruitgang. De mensen voelden zich veilig, er was orde en rust. Zweig noemde die periode 'de gouden eeuw van de zekerheid', ook voor de joden die zich na eeuwen eindelijk aanvaard voelden en zich met overtuiging integreerden in de samenleving. Tegelijk ervoer de auteur zijn schooljaren als beklemmend. Scholen dienden om traditie en gezag over te dragen, en de heersende autoriteit in stand te houden. Leerlingen werden niet opgevoed tot kritische burgers, maar tot volgzame schapen. Dat werd evenwel gecompenseerd door de openheid van de stad onder meer via koffiehuisen waar nieuwe ideeën gretig werden uitgewisseld. Op die manier kwam de jonge Zweig in contact met het werk van Nietzsche, Hofmannsthal, Rilke en Mahler. Hij begon te lezen als een bezetene, alleen afgewisseld door een schaakpartij. 'Schaaknovelle' werd later zijn meest bekende werk.

HYPOCRIETE ZEDELIIKHEID

Die hang naar orde en rust uitte zich ook in de mode. Zweig klaagde de hypocrisie van de toenmalige zeden aan. Vrouwen moesten hun vrouwelijkheid verhullen in lange gesloten gewaden. Meisjes stonden onder scherp toezicht van de familie, wat jongeren aanzette tot heimelijkheid en prostitutie. Het

Wenen (Der Graben), eind 19^e eeuw, zoals Stefan Zweig het kende.

stemt verbazend overeen met de huidige problematiek rond moslima's die gedwongen worden om zich te sluiëren om ervoor te zorgen dat mannen niet 'uitgedaagd' worden. Zweig stelde nadien met vreugde de enorme morele revolutie vast ten gunste van de jeugd. De hoepelrokken en hoeden verdwenen en maakten plaats voor kleding die vrouwen flatteerden. Intussen begon Zweig aan zijn schrijverscarrière en stuurde een eerste tekst naar de *Neue Freie Presse*, een krant die hij omschreef als 'progressief en liberaal in zijn wereldbeschouwing en solide en voorzichtig in zijn houding.' Het toeval wilde dat hij daarmee in contact kwam met de eindredacteur Theodor Herzl. Die streefde naar een eigen joodse staat, iets wat de jonge Zweig toen nog niet begreep. 'Onze taal is Duits en niet Hebreeuws, ons vaderland is het mooie Oostenrijk', zo schreef hij. Hoezeer hij zich toen vergiste zou later blijken, toen het latente antisemitisme omsloeg in pogroms en vernietiging.

Zijn tekst werd gepubliceerd en Zweig, die uit een rijke joodse familie kwam, kreeg enige faam en trok op reis. Naar Berlijn, Brussel en later Parijs. Daar trof hij Léon Bazalgette die zich fors afzette tegen het nationalisme en later ook Rainer Maria Rilke die een hekel had aan vulgariteit. Hij ontmoette ook Walter Rathenau die één enkel doel had: Europa te redden. En hij reisde naar India en New York met hun veelkleurige bevolking, waar hij zich goed bewust werd van de 'waan van de raszuiverheid'. In die jaren voor 1914 kon Zweig zich niets anders indenken dan een onbezorgde eeuw vol optimisme over de toekomst. Let op de volgende zinsnede: 'We juichten in Wenen, toen Blériot over het kanaal vloog, alsof hij een held van ons eigen land was; de trots op de nieuwe triomfen van onze techniek en onze wetenschap leidde voor het eerst tot een Europees gemeenschapsgevoel, een Europees bewustzijn'. In die zin begrijpt de auteur niet waarom al die tevreden mensen

zich in 1914 met zo'n enthousiasme in die Grote Oorlog gooiden. Zijn enige verklaring is dat ze toen blijkbaar een 'overschot aan energie' hadden.

MASSAAL MISLEID

Een golf van eng nationalisme overspoelde het Avondland. Niemand kon eraan weerstaan: niet de socialisten die hun Internationale al snel inruilden voor een nationalistisch discours, niet van de paus die zich verkeek op de gebeurtenissen, niet van de schrijvers. Vooral dat laatste intrigeert Zweig. Ook de voordien kosmopolitische intellectuelen leken aangestoken door de pest van het nationalisme en bestookten met woorden hun collega's in het andere kamp. De massa bezweek onder de nationalistische retoriek en de haatcampagnes tegenover de 'Ander'. De auteur verhaalt over een bioscoopbezoek in Frankrijk waarin een fragment werd getoond van keizer Wilhelm II waarop het publiek begon te schreeuwen en fluiten. 'Het was maar één seconde geweest, maar wel één die mij liet zien hoe gemakkelijk het zou zijn, de mensen aan beide kanten als de nood echt aan de man kwam op te hitsen, ondanks alle pogingen begrip te wekken, ondanks onze eigen inspanningen.' De massahysterie had toegeslagen en zo gingen de Europese landen de oorlog tegemoet. Met fanfares en vlaggen, juichend en

bejubeld, met de stellige overtuiging van een snelle overwinning. De elkaar hatende naties stuurden miljoenen van hun beste jonge mensen naar de slagvelden. Daar werd de bloem van de Europese beschaving vernietigd.

De gevolgen waren verschrikkelijk. Tal van schrijvers schaarden zich achter nationalistische banieren. Zweig zag met lede ogen hoe verschillende van zijn vrienden veranderden van oprechte pacifisten in fanatieke patriotten. Hij zelf deed er niet aan mee en schreef de tekst 'Aan de vrienden in het vreemde land' waarop Romain Rolland, 'het geweten van Europa', enthousiast reageerde. 'Als een witte duif kwam hij uit de met brullende, stampende, razende beestachtigheid volgeladen ark.' Een opmerkelijk staaltje van moed en broederlijkheid van beide auteurs tot ergernis van de politieke en militaire leiders die niet anders hadden verwacht dan dienstbaarheid en vaderlandsliefde. Zweig plooidde zich niet maar zag achter de frontlinie, op treinen en in overvolle ziekenboegen de ellende van de oorlog. Hij had de moed om de autoriteiten te weerstaan en zijn boodschap van vriendschap en broederlijkheid boven elke volksverbondenheid verder te verkondigen. Keer op keer zegt de auteur evenwel dat dit alles nog mogelijk was tijdens de Eerste Wereldoorlog, maar niet meer onder het nazisme. Toen werden alle kritische

stemmen letterlijk opgeruimd. Net zoals de frontsoldaten op kerstmis 1914 nog elkaar de hand konden reiken, slaagde Zweig erin om bondgenoten over de grenzen te vinden. Enkele decennia later was ook dit niet langer mogelijk.

EEN AARZELEND LICHT...

Toen de oorlog eindigde, sloeg het optimisme opnieuw toe. 'We geloofden in het fantastische programma van Wilson (...) we zagen in die tijd in het oosten, waar de Russische revolutie nog haar wittebroodsweken beleefde met humane en idealistische ideeën, een aarzelend licht opkomen. We waren dom, ik weet het,' aldus Zweig. Het optimisme werd genekt door armoede, uitzichtloosheid en de grote geldontwaarding. In de plaats kwam rancune, verbittering en een afkeer voor elke autoriteit. Toen werd Walter Rathenau vermoord, één van de laatste steunpilaren van de liberale democratie en bovendien iemand die zich afzette tegen het antisemitisme. Jaren later kwam Zweig zelf onder druk van nationalist en fascist die hem verweten een kosmopoliet te zijn, een jood, een onafhankelijk denker. De opkomst van Hitler verraste de auteur niet helemaal. 'Er leefde een enorm verlangen naar orde in alle lagen van het Duitse volk, dat altijd al meer gehecht was geweest aan orde dan aan vrijheid en recht'. Die voorspelling kwam uit. De fascistie keerden zich niet alleen tegen hun politieke tegenstanders maar ook tegen al wie zich niet in hun systeem liet inschakelen. En zo werden ook de boeken van Stefan Zweig verbrand en werden zijn bijdragen aan toneel- en muziekstukken (met onder meer Richard Strauss) uiteindelijk geboycot. Het huis van Zweig in Salzburg bevond zich toevallig tegenover het Arendsnest van Hitler. In zijn stad ondervond de auteur al snel de invloed van het antisemitisme. Vroegere kennissen weigerden om zich nog langer met Zweig in het openbaar te laten zien. Zijn boeken verdwenen uit bibliotheken en de auteur werd slachtoffer van willekeurige huiszoekingen. Hij besloot om niet langer in Oostenrijk te blijven en vertrok naar Londen en tenslotte naar Zuid Amerika. Hij schreef zijn boek in de eerste jaren van de Tweede Wereldoorlog waarvan hij de afloop niet kende. In zijn laatste teksten ging hij tekeer tegen de Chamberlain's *appeasement*.

SS-ers leggen de strop om de hals van een verzetsstrijdster, waarschijnlijk in kamp Natzweiler-Struthof bij Straatsburg.

Hij verweet hem en zijn medestanders toen al een te grote dosis naïviteit en goedgelovigheid. In 1937 ging Zweig een laatste keer naar Oostenrijk om zijn familie te bezoeken. Enkele maanden nadien viel het land ten prooi aan Hitler en werd het een onderdeel van het Duitse Rijk. Het wereldgeweten bleef toen doofstom. Maar in de praktijk had deze *Anschluss* enorme gevolgen, vooral voor de joden. De auteur verwijst naar zijn oude moeder die niet langer op een bank in het park mocht zitten om op adem te komen omdat ze een joodse was. Het is maar een klein voorbeeld van de onmenselijkheid van fanatiek denken waarin mensen worden opgedeeld volgens hun ras, geloof en etnische afkomst.

VERSTOORDE DROOM

Stefan Zweig zag met de opkomst van het nazisme zijn droom voor een verenigd Europa ten onder gaan. 'De meest wezenlijke taak waaraan ik veertig jaar lang alle kracht van mijn overtuiging had gegeven, de vreedzame vereniging van Europa, was te schande gemaakt.' Hij kon het niet langer verdragen en besloot zelfmoord te plegen *aus freiem Willen und mit klaren Sinnen*. Vooral de joden moesten het de voorbije eeuw ontgelden. 'Elk recht werd hun ontnomen,' zei Zweig. Hetzelfde dreigt nu te gebeuren met vluchtelingen en asielzoekers uit diverse landen. Er is dringend een tegenbeweging nodig. Een beweging die duidelijk maakt dat mensen geen deel zijn van een volk of natie, maar indivi-

duen met onvervreembare rechten die deel uitmaken van de grote wereldgemeenschap. Pas dan zal men beseffen dat men mensen niet kan beoordelen op basis van hun afkomst, maar op basis van hun kwaliteiten. De getuigenis van Stefan Zweig vormt een belangrijke bijdrage tot onze historische kennis. Het moet in deze tijden van euroscepticisme gelezen worden door al wie twijfelt aan het nut van een verenigd Europa.

Stefan Zweig, De wereld van gisteren, Arbeiderspers, Amsterdam. 431 blz., € 19,95.

*Dirk Verhofstadt publiceert tevens via www.liberales.be
E-mail: verhofstadt.dirk@pandora.be*

Aan het front bij Courcelles in 1918.

DE KRACHT DER GEBORNEERDHEID

Met veel interesse las ik het artikel 'Antisemitisme als katholiek dilemma' van André de Bruin in *de Humanist* 2/2007. Een belangrijke rol is daarbij weggelegd voor Anton van Duinkerken. Geen aandacht is er echter voor iemand die zich z'n hele leven lang in de schaduw van deze grote reus in Nijmegen geplaatst voelde: Godfried Bomans. Hij stelde zich zeer duidelijk antifascistisch op en protesteerde tegen verderfelijke zaken als het antisemitisme op een wijze die een schrijver betaamt: door z'n journalistieke en literaire werk. Een sterk voorbeeld daarvan is zijn kwaadheid inzake het slechte voorbeeld dat kinderen op school kregen. Zo was sinds 1935 het 'Nederlands Taalboek voor de R. K. Lagere School' (een uitgave van Malmberg) in gebruik, waarin het volgende verhaal stond. Per vergissing loopt een joods jongetje een katholieke kerk in. Hij gaat zelfs ter communie. Thuisgekomen vertelt hij dat aan zijn vader, die glasbla-

zer is. De vader ontsteekt in grote woede en smijt zijn zoon ... in de smeltoven. De moeder vindt haar zoon, die ongedeerd gebleven bleek. Dankzij de heilige maagd Maria hadden de vlammen geen greep op hem gekregen. De wrede joodse vader wordt ter dood gebracht, terwijl moeder en zoon katholiek worden.

In *de Volkskrant* van 29 november 1956 keerde Godfried Bomans zich fel tegen dit boekje. Hij vond het geestelijke pornografie die haat kweekte, waarvan de meeste kinderen nooit meer afkwamen. Hij eiste een verbod. Ook de katholieke instanties kregen er van langs. Zij hadden het boekje in bescherming genomen, nadat men al in 1951 "van verschillende zijden uitdrukkelijk gewezen (had) op de noodlottige uitwerking, die zulk een 'vertelling' op kinderen kan hebben." Vermoedelijk is het verhaal in 1956 geschrapt.

'Het jodenjongetje' komt ook in Bomans' 'Dagboek 1957' voor. Over 29 januari

1957 schrijft hij: "In Hotel Royal te 's-Hertogenbosch een voortreffelijke hazenrug gegeten met een zekere Hagers. Heftig gesprek over anti-semitisme naar aanleiding van het door mij geattaqueerde stuk 'Het jodenjongetje'. Hagers, die de secretaris van de uitgever bleek te zijn, had de treurige moed deze publicatie te verdedigen. Ik werd driftig, maar hij bleef over-eind met de kracht der geborneerdheid. Opeens vroeg ik: 'Meneer Hagers, bent U de zoon van een onderwijzer?'" Dit was precies in de roos, zelfs zijn moeder had voor de klas gestaan. Stroef dessert. (...)" Het is verwonderlijk, deze woede-uitbarsting bij een toch altijd zo kalm persoon als Bomans was. Het lijkt me niet onmogelijk dat hier ook een reactie tegen z'n ouderlijk huis een rol speelt, want vader Bomans laadde toch op z'n minst de verdenking van antisemitisme op zich, zowel in daden als in zijn geschriften.

Jac Aarts (Redactie Bomans Weekblad)
www.bomansweekblad.nl

Als nalaten u een zorg is

Steunfonds Humanisme

zelf denken samen leven

Na een overlijden moet er in korte tijd veel geregeld worden. Dat gaat gemakkelijker als u zelf al maatregelen heeft genomen. Veel mensen vinden het moeilijk of onaangenaam om daar over na te denken. Toch is het belangrijk dat op tijd te doen, want het geeft veel rust als deze zaken van tevoren goed geregeld zijn.

U kunt de Stichting Steunfonds Humanisme benoemen als executeur. Het Steunfonds heeft deskundige mensen in dienst die uw laatste wens kunnen uitvoeren. Een jarenlange ervaring met deze vorm van dienstverlening staat borg voor zorgvuldigheid en integriteit.

JA, Ik wil meer informatie over een executeur van het Steunfonds Humanisme

Het Steunfonds Humanisme is een werkstichting van het Humanistisch Verbond. Het Humanistisch Verbond zet zich in voor een humane, tolerante samenleving. Vraag gerust meer informatie, telefonisch via nummer **020 521 90 36** of met behulp van de bon. U kunt ook kijken op: www.humanistischverbond.nl/steunfonds.

naam ☐ m ☐ v
adres

pc/woonplaats
telefoon

Stuur de bon in een envelop zonder postzegel naar: Steunfonds Humanisme, Antwoordnummer 10938, 1000 RA Amsterdam

ROZEMARIJN SCHALKX

VERLANGEN NAAR DE VROUW VAN VROEGER

In progressieve kringen werd religie lang als een vrouw-onvriendelijk instituut gezien dat bestreden moest worden. De afgelopen jaren is dat veranderd. In 2003 beweerde de Amerikaanse feministe en democrate Naomi Wolf dat de religieuze wereld beter omgaat met seksualiteit omdat 'traditionele culturen mannelijke seksualiteit beter begrijpen.' Volgens Wolf heeft het oprukken (excusez le mot) van porno er niet alleen voor gezorgd dat vrouwen steeds onzekerder zijn geworden over hun uiterlijk maar ook dat het mysterie van de erotiek uit het seksuele leven van twintigers is verdwenen. Wolf vergelijkt de hedendaagse seculiere wereld – die volgens haar vol zit met seksuele beelden – met de religieuze waarin seks nog heilig is. Ze beschrijft de sfeer in het slaapvertrek van een getrouwde vriendin die orthodox joods is geworden: 'It was a feeling of erotic intensity deeper than any I have ever picked up between secular couples in the liberated West. And I thought: our husbands see naked women all day — on Times Square, if not on the internet. Her husband never even sees another woman's hair. She must feel, I thought, so hot.'

Wolfs analyse van de pornificering van de Westerse wereld is – met enige vertraging – aangeslagen. De afgelopen anderhalf jaar verscheen het feministisch manifest 'Seks moet weer haute couture worden', het boek 'Female Chauvinist Pigs' van Ariel Levy, de documentaire 'Beperkt Houdbaar' van Sunny Bergman, 'De dynamica van begeerte' van Tommy Wieringa, en columns van verontruste schrijvers als Joost Zwagerman. Bij zoveel tamtam kon de Nederlandse overheid niet achterblijven. Het WRR rapport 'Identificatie met Nederland' beweert dat de huidige samenleving gekenmerkt wordt door 'gulzige, eenzijdige seksuele prikkels' en pornificering van de beeldcultuur. Naar de particuliere observaties van Wolf wordt verwezen alsof het wetenschappelijk onderzoek betreft. PvdA-er Pauline Meurs van de WRR stelt dat 'het verzet tegen doorgeschoten seksualisering tot nieuwe coalities' leidt. Zij noemt dat 'heel goed'. Zo goed zelfs dat de WRR overheidssteun adviseert voor mensen die de seksuele norm in Nederland ter discussie willen stellen.

Columnist Mohammed Benzakour heeft daar niet op gewacht. In NRC Handelsblad reageert hij dolenthousiast op de recent verschenen emancipatienota waarin het mantra van de

westerse seksualisering herhaald wordt. Volgens Benzakour worden Nederlandse televisieprogramma's gekenmerkt door 'kronkelende strakke tienerlijfjes', en een 'onophoudelijke stroom beelden van doorboorde geslachtsdelen en ander lillend roze vlees.' Waar ik de pech heb iedere keer als ik de televisie aan zet geconfronteerd te worden met Lingo en Robert Jensen, ziet Benzakour 'tieten' en 'soppende boven- en onderlippen'. Benzakour wijt de strenge levensstijl van

'IN ALLE RELIGIES ZIJN VROUWEN ONDERGESCHIKT AAN DE MAN'

'reborn muslims' aan hun afkeer van de 'losgeslagen' seksualisering. Net als Wolf contrasteert Benzakour de westerse 'seksueel ontremde moraal als poel des verderfs' met een religieuze – in dit geval salafistische – levensstijl die gekenmerkt zou worden door een 'heilig respect voor natuur, god en lichaam'. Overheidsingrijpen tegen al het bloot is de beste manier om radicalisering van moslims tegen te gaan, aldus Benzakour.

Nu is de vraag in hoeverre de (veronderstelde) seksualisering schadelijke gevolgen heeft. Serieus onderzoek is niet beschikbaar. Bestaand onderzoek toont vooral aan dat hedendaagse jongeren hechten aan een monogame romantische relatie. Niet bepaald reden voor ingrijpen van de overheid. Een groter gevaar vormen de opvattingen van Benzakour, Wolf en de WRR over de waarde van de religieuze visie op seksualiteit. Zij beseffen niet dat deze visie niet los te koppelen is van het algemene beeld van de vrouw binnen religie. In alle religies zijn vrouwen ondergeschikt aan de man, staan zij lager in de pikorde bij God en worden ze gezien als in wezen gevaarlijke onreine wezens die uitsluitend geschikt zijn om thuis de kinderen te verzorgen. Een vrouw mag moeder, hoer of heilige zijn – daarmee houdt de keuze op. Wie suggereert dat vrouwen op welk gebied dan ook iets te winnen hebben bij een op religie geënt vrouwbeeld heeft van feminisme noch religie iets begrepen.

'Als Palestijn voel ik me buitengewoon droevig'

TEKST STAN VAN HOUCKE FOTO'S NIRANYANA JAYAMARY (PORTRET) EN REUTERS/WFA

Khaled Hroub, directeur van het *Cambridge Arab Media Project*, onderdeel van de Universiteit van Cambridge, is auteur van onder andere *Hamas: Political Thought and Practice*. Hij wordt gezien als een van de best ingevoerde deskundigen op het gebied van Hamas.

“Het is waar dat Hamas in 1987 is ontstaan, maar haar wortels gaan veel dieper. Hamas komt voort uit de Palestijnse Moslim Broederschap die een jaar of vier, vijf vóór het uitroepen van de staat Israël werd opgericht. Voordat ze zich transformeerde tot Hamas zorgde de beweging ervoor bij geen enkele gewelddadige confrontatie tegen de Israëlische bezetting betrokken te raken. Men richtte zich op het opbouwen van de Palestijnse gemeenschap, sociaal werk, religieus onderwijs enzovoorts. Pas in 1987 besloten ze de wapens op te nemen om een militaire confrontatie met Israël aan te gaan. Er speelde in die tijd een combinatie van twee à drie factoren die tot dat besluit leidden. Allereerst werd de druk van de jonge leden om zich actief te verzetten steeds groter. Na zich drie decennialang terughoudend te hebben opgesteld, werden de beweegredenen van de oude garde die zei: “Wij moeten wachten tot later tot wij goed zijn voorbereid,” niet langer meer geaccepteerd. Een kleine groep van de Palestijnse Moslim Broederschap in Gaza besloot zich af te splitsen van de

'HAMAS BESLOOT PAS IN 1987 DE WAPENS OP TE NEMEN'

moederorganisatie en vormde in het begin van de jaren tachtig wat nu bekend staat als de *Islamitische Jihad*. Om nu te voorkomen dat ze hun achterban verloren, zagen de islamisten zich gedwongen om in actie te komen tegen de bezetting. Daarnaast waren er twee externe factoren. De eerste was de opkomst van de politieke islam in de regio, begonnen met de Iraanse revolutie maar ondergronds overgeslagen naar Egypte, Jordanië, Syrië enzovoorts. De tweede beslissende factor was het uitbreken van de eerste intifada in december 1987. Alle Palestijnse politieke groeperingen waren vanaf de eerste dag betrokken bij de volksopstand. Tegen die tijd waren de islamisten een bijzonder krachtige partij in de Gaza Strook. Dus als ze afgezien hadden van deelname aan de wijd verbreide confrontatie met Israël, dan zou hun populariteit sterk zijn afgenomen. Wat betreft de Israëlische steun aan Hamas. De Israëlische gedachtegang was dat om de PLO te verzwakken Hamas de concurrerende macht moest worden gemaakt. De PLO was namelijk de legitieme Palestijnse vertegenwoordiging en die vormde een

Strijders van de 'Islamic Jihad' bij een persconferentie op 11 september 2007, waar de strijdgroep claimde vanuit Gaza de raket te hebben afgevuurd die 30 Israëlische soldaten verwondde. Islamic Jihad probeert zo het concurrerende Hamas in verlegenheid te brengen.

bedreiging voor de bezetting van de Westbank en de Gaza Stroom. De aloude politiek van verdeel en heers. De Israëlische beleidsbepalers dachten dat ze Hamas konden gebruiken om hun eigen belangen veilig te stellen. Niet dat ze Hamas of de Moslim Broederschap financierden, maar ze lieten de organisaties wel volledig met rust. Uit studies blijkt dat de Israëlische autoriteiten vergunningen verstrekten aan de islamisten om liefdadigheidsinstellingen te openen en universiteiten, overigens net als andere Palestijnse groeperingen een vergunning kregen zolang die zich maar niet verzetten tegen de militaire onderdrukking. Er is geen concreet bewijs dat Israël Hamas financierde. Als wetenschapper moet ik ervan uit gaan en zo heb ik het ook in mijn boek beschreven dat Hamas zich onder de ogen van de bezetter heeft gevormd en erin geslaagd is een geduchte tegenstander te worden zonder dat Israël in staat is gebleken de organisatie te verslaan.

VREDESPROCES: BEWUST FAKE

Het zogeheten *Vredesproces* dat in 1993 begon met de Oslo Akkoorden is één grote illusie waarin bijzonder veel westerlingen geloven. De werkelijkheid is dat het proces vanaf het begin zo was opgezet dat het nooit zou kunnen slagen en

al helemaal nooit tot een *levensvatbare* Palestijnse staat kon leiden. In de eerste plaats bleef in feite de macht in handen van de Israël's, alleen de dagelijkse klussen van de bezetting werden overgedragen aan de Palestijnen, vanaf het ophalen van de vuilnis tot de gezondheidszorg en het openbaar vervoer. De Israël's verwachtten dat door de Oslo Akkoorden ze niet langer meer bezetters zouden lijken zodra de Palestijnen de verantwoordelijkheid kregen voor het dagelijkse bestuur. Maar vanuit het perspectief van het internationaal recht kwam er geen eind aan de bezetting en zijn de Israël's als bezettende macht nog steeds verantwoordelijk voor hetgeen in de bezette gebieden gebeurt of niet gebeurt. Wezenlijke staatstaken kregen de Palestijnen niet, de grenzen, de lucht, de zee, alles werd en wordt nog steeds door de Israël's beheerst. Terwijl ze het begrip *Vredesproces* aan de wereld verkochten, ging de gebruikelijke gang van zaken ongestoord door, het bouwen en uitbreiden van de joodse nederzettingen, het stelen van water uit aquifers, het dé-arabiseren van Oost-Jeruzalem, alle illegale activiteiten die voorafgaand aan de Oslo-overeenkomst plaatsvonden gingen en gaan nog steeds optimaal door. Sinds het begin van het zogenaamde *Vredesproces* is de totale omvang van de nederzettingen in de West-

bank maar liefst verdrievoudigd. En zelfs nu nog wordt er land gestolen, waardoor er geen enkele hoop bestaat op een levensvatbare Palestijnse staat. De Westbank is opgedeeld in een serie Bantoestans, waartussen de Palestijnse bevolking niet vrij kan reizen, onder andere vanwege de overal aanwezige militaire controleposten. Wanneer men spreekt met Israëlische autoriteiten over de logica hierachter staan ze met een mond vol tanden, want de enige logica is die van een koloniale macht. Het is de gedachte dat ze als militaire macht alles kunnen doen wat ze willen. Al jarenlang zijn de Palestijnen de dupe van dit geweld. De feiten spreken voor zich. De Palestijnen kregen volgens het VN-Verdelingsplan 47 procent van het voormalige Palestina. In 1948 bezette Israël ongeveer 78 procent van het land en sinds 1967 bezetten ze de rest. Met de komst van de muur en het zogeheten 'Disengagement Plan' blijft er nog zo'n 60 procent van de Westbank over voor de Palestijnen, kortom rond de 10 procent van het voormalige Palestina, nog geen kwart van wat de Palestijnen oorspronkelijk van de Verenigde Naties hebben gekregen. En tussen deze 10 procent bestaat geen continuïteit, het is niet met elkaar verbonden. Door de afscheiding moeten Palestijnen in sommige gevallen 30 kilometer reizen om bij hun burelen te komen. In plaats van twee à drie minuten zijn ze tenminste een uur reistijd kwijt, want ze moeten ook nog eens voorbij de militaire controlepost zien te komen.

ERKENNING LEIDT TOT NIETS

Al sinds 1988 heeft de PLO als wettige vertegenwoordiger van het Palestijnse volk Israël officieel en publiekelijk erkend, een erkenning die werd herhaald in 1991 tijdens de Madrid Conferentie en in 1993 en 1994 ten tijde van de Oslo Akkoorden. En zie wat er gebeurde. Tot 2006 toen Hamas democratisch aan de macht kwam, is de situatie van de Palestijnen almaar verslechterd. Ze verloren nog meer land en nog meer mensen, het aantal joodse kolonisten in bezet gebied verdubbelde. Om nu van Hamas te eisen dat ze Israël erkent, is ronduit absurd, want het zal geen eind maken aan de diefstal van land en het doden van Palestijnse burgers, zoals we tijdens de PLO-jaren hebben gezien. Denkt men

Van boven naar beneden:

Supporters van Hamas vieren hun verkiezingsoverwinning op 27 januari 2006 bij de Al-Aqsa moskee in Jeruzalem.

Palestijnen dragen het lijk van Mohammed Hamad, een Hamas-strijder die omkwam in gevecht met Israëlische troepen in het noorden van de Gazastrook op 29 oktober 2007.

Hamas-verzetstrijders in het juist veroverde hoofdkwartier in Gaza van de Palestijnse president Mahmoud Abbas, 15 juni 2007. Abbas is de opvolger van Yasser Arafat, beide behorend tot het rivaliserende Al Fatah (de PLO).

werkelijk dat een erkenning door Hamas ertoe zal leiden dat Israël zich uit de bezette gebieden zal terugtrekken, zoals de Verenigde Naties al sinds 1967 eist en het International Gerechtshof in Den Haag in 2004 voorschreef? Zal Israël dan ophouden met het schenden van het internationaal recht? Geen enkele politieke partij in Israël accepteert een onafhankelijke Palestijnse staat op de Westbank en de Gaza Strook gebaseerd op de VN-resoluties 242 en 338. En toch hebben de Palestijnen zowel binnen als buiten Israël deze staat erkend. Dus voor Hamas is deze ook door het Westen gestelde eis *nonsense*. Juist dit standpunt van Hamas wordt nu door de meerderheid van de Palestijnen gesteund. Ze hebben gemerkt dat een erkenning niets oplevert, integendeel, het geweld van de bezetting is doorgegaan, het stelen van land, het standrechtelijk doden van tegenstanders, het in beslag nemen van de ondergrondse watervoorraden, het bombarderen van bevolkingscentra. De Palestijnen beschouwen Hamas als hun laatste hoop, omdat ze weten dat als ze hun recht op een levensvatbare staat opgeven ze alles verliezen. Dat zou het definitieve einde zijn van hun hoop en aspiraties, waarvoor ze zoveel jaren intens geleden hebben.

Helaas leven we niet in een wereld die bestuurd wordt door logica en gezond verstand. Natuurlijk begrijp ik de redenen, alle wrok en frustratie achter de zelfmoordaanvallen. Ook ik keur het Israëlische geweld ten zeerste af. Tegelijkertijd ben ik van mening dat de zelfmoordstrategie verwerpelijk is en de Palestijnen niet helpt. Dus zowel vanuit een humanitair als pragmatisch perspectief vind ik dat de Palestijnen zich niet moeten laten meeslepen naar het gewelddadige niveau van de Israël's, ze moeten zich niet laten dwingen dezelfde wrede praktijken toe te passen. Wij zijn de slachtoffers, wij hebben zoveel van ons land verloren, wij hebben zoveel mensen verloren door het Israelische terrorisme en niet andersom. Dat geeft de Palestijnen weliswaar het recht om zich te verdedigen, maar we moeten uiterst voorzichtig zijn met de middelen. Door het aanvaarden van de zelfmoordactie worden nagenoeg dezelfde terreurmiddelen ingezet als de Israël's gebruiken en verliezen wij zo niet alleen onze menselijkheid maar ook ons moreel gelijk. Daarnaast helpt het ons niet in politiek opzicht. Het reageert even de woede en frustratie af binnen de Palestijnse gemeenschap waar elke familie wel iemand heeft verloren, maar het levert geen enkel politiek voordeel op. Integendeel, door die aanvallen hebben de Palestijnen veel verloren, want zelfs de mensen die vanouds met de Palestijnen sympathiseerden, wendden zich af. Niemand houdt van terreur. Op die manier werd de afgelopen vijftien jaar de aandacht afgeleid van de legitimiteit van de Palestijnse strijd en beperkt tot slechts één vraag: hoe kan het Palestijnse geweld worden gestopt? Israël greep deze aanvallen onmiddellijk aan om onderhandelingen op te schorten, alsof die

zelfmoordacties de wezenlijke oorzaak van het conflict zijn en niet de militaire bezetting, de voortgaande diefstal van Palestijns land en de weigering van Israël om het recht op terugkeer te erkennen van de miljoenen Palestijnen wier families in 1948 of 1967 met geweld werden verdreven tijdens de etnische zuivering. De zelfmoordaanvallen waren niet de oorzaak van het probleem, maar het gevolg ervan. Maar juist de oorzaken van dit conflict verdwenen achter de horizon door de grote media-aandacht voor de joods Israëlische slachtoffers van de zelfmoordaanvallen. Ondertussen was voor de Palestijnse slachtoffers van de Israëlische terreur in de westerse media bijna geen enkele aandacht.

MOREEL GELIJK

Het door de VS en Europa tegelijk financieren van de bezetting van Palestijns land en het opleggen van sancties gericht tegen mensen die onder die bezetting leven, is niets anders dan een schandalige hypocrisie. Het is waar wat u zegt dat het staken van de zelfmoordacties de Palestijnen geen enkel politiek voordeel zal opleveren. De VS en de Europese Unie blijven Israël door dik en dun steunen, maar ook als de Palestijnen met contraterreur doorgaan, levert dat niets op. In beide gevallen verliezen ze, maar als ze ermee stoppen dan behouden ze in elk geval hun menselijkheid en hun moreel gelijk. Als Palestijn voel ik me buitengewoon droevig wanneer ik zie dat een zelf-

moordaanslag wordt toegejuicht, droevig voor de Palestijnen en woedend over de bezetting die ons over de rand duwt en onze menselijkheid vernietigt. Wanneer je tevreden bent over de dood van burgers in een bus dan betekent het dat je onder een extreme druk leeft die jouw normaal menselijke gevoel heeft verstoord. Dat is wat de al 40 jaar durende bezetting met de Palestijnen doet, het vernietigt ons psychisch, onze menselijke aard. En hetzelfde geldt voor een Israëlische soldaat van 18, 19 jaar oud. Als men die opdracht geeft om een Palestijnse woning binnen te dringen waarbij - zoals regelmatig gebeurt - gewone burgers worden vermoord, onder wie kinderen, vrouwen worden geschopt zodra die niet meteen gehoorzamen of hun kinderen proberen te beschermen, dan wordt zo'n soldaat een monster. Die monsters keren naar huis terug en moeten met een gestoord geweten zien verder te leven. Ook de Israëlische samenleving is geïnfecteerd geraakt door dit geweld en is moreel failliet als gevolg van de bezetting. Zoiets is onvermijdelijk.

Misschien staan we aan de vooravond van een rampzalig scenario. Tot nu toe luistert de militaire vleugel naar het politieke leiderschap van Hamas. Maar niet alles is meer onder controle door de enorme druk van de bezetting en door het Westen met zijn militaire, politieke en financiële steun aan Israël en Fatah. Hoe lang weten de Hamas politici de gewa-

'DE OSLO AKKOORDEN ZIJN ALS ÉÉN GROTE ILLUSIE OPGEZET'

pende vleugel in de hand te houden? In de Gaza Strook staat de situatie op het punt van exploderen. Het gevaar is dat als Hamas zijn jonge aanhangers verliest, Al Qaida-achtige organisaties hen zullen opvangen.

Die opereren in hele losse, moeilijk te controleren, verbanden. We hebben hier te maken met jonge mensen die gevoed worden door het besef dat er geen vreedzame oplossing mogelijk is, een oplossing gebaseerd op het internationaal recht of op rationele politieke gronden. Sommige van die misschien nog kleine cellen zijn al gevormd in de Gaza Strook en dat is een rampzalige ontwikkeling, want die zullen zowel Israëli's als Palestijnen tot doelwit nemen, zoals we bijvoorbeeld in Irak zien. Dus zolang Israël en het Westen geen contact wensen met de democratisch gekozen grootste partij die de wil heeft uitgesproken om op politiek niveau te onderhandelen, dan speelt men de radicale elementen, die zich van Hamas afsplitsen, in de kaart.

HAMAS IS VÓÓR VREDE

Natuurlijk kan men zaken doen met Hamas, het is uiteindelijk een pragmatische nationalistische politieke organisatie. Keer op keer laten Hamaswoordvoerders weten dat de organisatie voor een twee staten oplossing is. De Palestijnen zijn

nooit het probleem geweest voor een ware vrede. De PLO heeft zich herhaaldelijk uitgesproken voor een Palestijnse staat op de Westbank en de Gaza Strook, op de 22 procent

van de 47 procent die de Palestijnen van de VN hadden gekregen. De resterende 25 procent, meer dan de helft van het land dat hen toekwam, hebben ze opgegeven. En ook Hamas is voor vrede. Het zijn de Israëli's die nooit echt naar vrede hebben gestreefd, ze willen grote delen van de Westbank niet opgeven, ze blijven het internationaal recht en talloze

VN-resoluties schenden. En zolang het Westen het Israëlische radicalisme blijft steunen, waardoor ook steeds meer land wordt gestolen, kunnen de zionisten doorgaan met het weigeren van concessies en het blokkeren van vrede. Onder de Israëlische elite bestaat een grote angst, niet voor oorlog maar voor vrede, en wel omdat vrede een bedreiging is voor de interne samenhang en de onderlinge machtsverhoudingen. Als er geen collectieve reden meer is om permanent gemobiliseerd te blijven, dan betekent dat het einde van de oorlogsmentaliteit die nu een grote coherentie schept. De financiële en militaire belangen van de heersende klasse in Israël zullen daardoor worden bedreigd. Bovendien zal het opgeven van de bezette gebieden een economische schadepost zijn voor al die partijen die nu miljarden verdienen aan de bouw van nederzettingen, het leasen van gestolen land, het aanleggen van wegen en de hele infrastructuur van de bezetting. En dan laten we de miljardensteun van vooral de VS aan Israël nog buiten beschouwing. Zodra er vrede is, zal ook die steun worden bedreigd.

De voornaamste bijdrage aan een oplossing zal vanuit het Westen moeten komen. De VS en Europa zullen Israël onder druk moeten zetten, zullen het land moeten dwingen om de VN-resoluties uit te voeren. Die VN-resoluties zijn door het Westen opgesteld om nota bene de Israëlische veiligheid te garanderen. Waarom zouden Irak of de Balkanlanden VN-resoluties moeten uitvoeren om te voorkomen dat niet alleen hun regimes maar ook de infrastructuur van hun landen worden vernietigd, en Israël niet? Waarom laat het Westen Israël doen wat het wil? Het zou erop moeten toezien dat zijn eigen resoluties worden uitgevoerd en dat het internationaal recht door Israël wordt gerespecteerd. Het hele bouwwerk van recht waaraan ze zelf zo lang hebben gewerkt. Deze resoluties brengen Israël op geen enkele manier in gevaar, integendeel, ze beschermen juist Israël. Zolang het Westen niets onderneemt holt 't het internationaal recht uit en ondergraaft het de positie van de Palestijnen die een op recht gebaseerde oplossing zoeken.”

'OM NU VAN HAMAS TE EISEN DAT ZE ISRAËL ERKENT, IS RONDUIT ABSURD'

Khaled Hroub tijdens de HIVOS-conferentie over Islami(s)tische NGO's en welzijnsorganisaties in Utrecht, 14 juni 2007.

ESTHER GERRITSEN

NIEUWJAARSKAART NAAR DE HEMEL

Ik ben één van de achtduizend mensen die het boek 'Geloven in een god die niet bestaat' kocht, van Klaas Hendrikse, de atheïstische dominee uit Zeeland. Inmiddels ben ik misschien wel één van de vijftienduizend of meer. Waarschijnlijk net als al die anderen, ben ik op zoek naar de vraag waarom ik kaarsjes in kerken brand, terwijl ik niet in god en kerk geloof. Mijn eigen antwoord was jarenlang: het zal mijn slappe karakter wel zijn. Het zal wel iets te maken hebben met jeugd-sentiment, onuitroeibaar bijgeloof of behoefte aan rituelen. Ik moet wel toegeven, dat op het moment dat ik mijn eigen onredelijkheid had geaccepteerd – als ik kaarsjes wil branden, brand ik kaarsjes, fuck de redelijkheid – ik er meteen mee ben opgehouden. In de laatste kerk die ik bezocht overviel mij de gedachte: 'O, nu moeten die kaarsjes zeker weer,' en ik ben toen onmiddellijk naar buiten gestapt. Ik moet ook bekennen dat ik ergens nog de hoop koesterde, dat het allemaal te maken had met de 'kerk als instituut', waar geen zinnig mens voor kan zijn, en met mijn zuiverheid van geest en zijn nobele verwachtingen, die hiermee in botsing kwamen.

De atheïstische dominee zou mij verder helpen. In zijn boek vertelt hij dat god van oorsprong al geen persoon was. In mijn eigen woorden naverteld: hij zegt dat god vertrouwen is. Het is dat wat met je meegaat, als je op weg gaat. Want zonder vertrouwen, ga je niet op weg, beweeg je niet, leef je niet. Hendrikse legt de bijbelverhalen zo uit. De bijbelverhalen die zo niet uit te leggen zijn, zijn misverstanden. Verhalen die onder invloed van de heidenen en een arrogante kerk zijn aangepast. Het probeert zijn geloof een theoretische basis te geven en een zuivere, eeuwenoude oorsprong. Hij geeft toe dat hij inconsequent is. Vooral omdat hij nog steeds het Onze Vader bidt. Dat doet hij omdat het juist de ouderdom van die woorden is, die telt.

Ik kan me in alle redelijke woorden van Hendrikse herkennen, maar ik beseft me tijdens het lezen, dat dat geloof van mij, nog een stuk inconsequenter is dan dat van Hendrikse, die af en toe een ritueel Onze Vader er doorheen laat glijpen. Mijn geloof is een grote hypocriete, onredelijke, slappe puinzooi.

Op het dieptepunt van mijn weg naar een enigszins coherent geloofssysteem, heb ik vorig jaar twee nieuwjaarskaarten naar de hemel verstuurd. Geadresseerd aan een hiernamaals waar de bijbel nauwelijks over sprak, en waar een atheïstische dominee, redelijkerwijs niet in gelooft. Eén kaart ging naar mijn broer en één naar mijn zoon. Het is zo jammer dat je de doden niet kunt aanspreken, roepen, hun naam zeggen. Dat ga je missen. Dus is het prettig om eens een kaartje direct aan hen te richten. Ik stopte ze blijmoedig in de magische rode brievenbus, goed gefrankeerd en in de gleuf *Overige bestemmingen*. Nee, natuurlijk doe ik dat dit jaar niet weer, want ik geloof niet in een hemel.

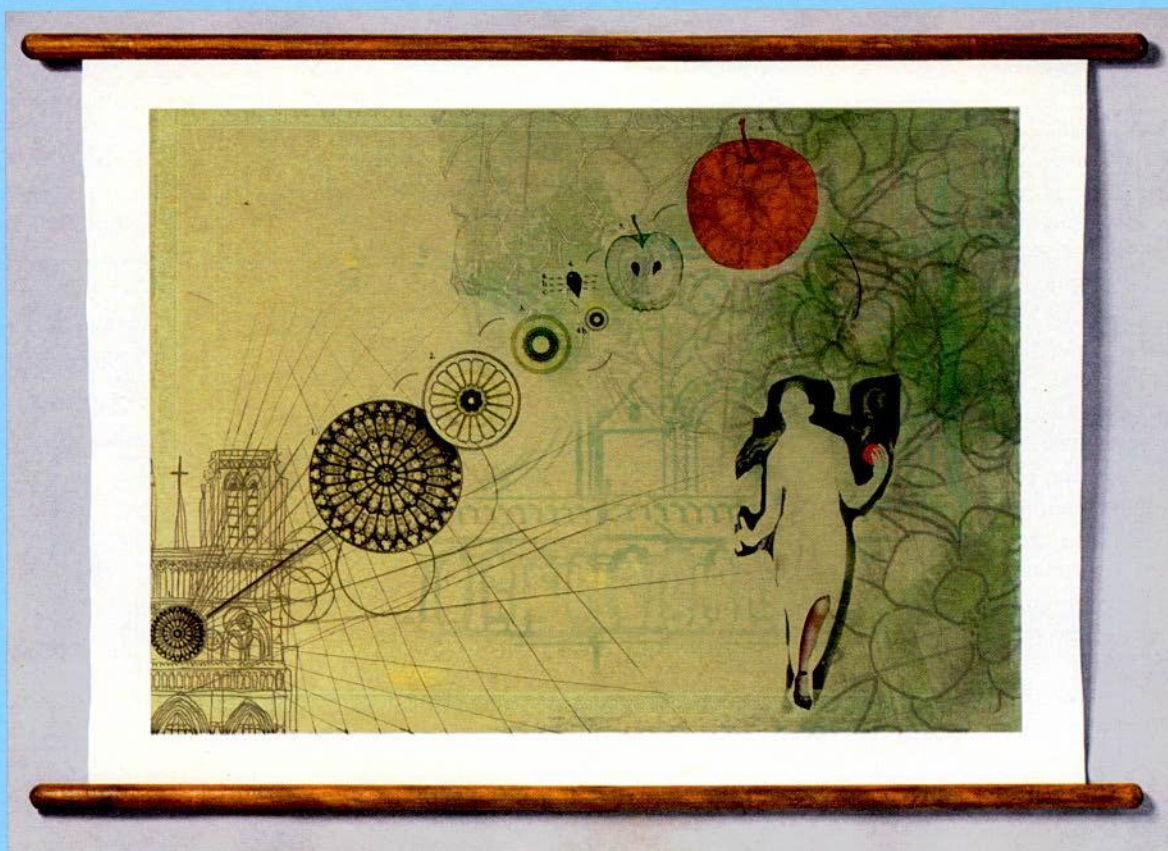
'ALS IK KAARSJES WIL BRANDEN, BRAND IK KAARSJES'

Zo heb ik ook een godgloeiende hekel aan het geloof in het sturen van de werkelijkheid met je gedachten. Maar toen een stervende vriend mij laatst vroeg, om hem met mijn gedachten te helpen, om van zijn voorspelde drie á vier laatste maanden, er zeker vier te maken, heb ik gezegd: 'Maar natuurlijk.' En hup, in mijn gedachten waren het er vier.

Tijdens het lezen van het boek, waarin niets stond waar ik iets op tegen had, beseft ik me, dat ik me erg ben gaan hechten aan deze puinzooi van een geloof van mij. Als ze mij vragen: 'Gelooft u?' zal ik voortaan maar antwoorden: 'Af en toe.' Een vriendin van me bezocht ooit de Panchen Lama, na de Dalai Lama de hoogste spiritueel leider in Tibet, toen dertien jaar oud. Deze Panchen Lama was aangewezen door de Chinezen en dus zwaar betwist. Het weerhield de toeristen niet om hem te bezoeken, op zoek naar antwoorden. 'Should you eat meat?' Vroegen de toeristen hem. 'No, you should not eat meat. Is very bad', zei de jongen. 'So,' zeiden de toeristen, 'you do not eat meat.' 'O yes,' zei de spiritueel leider: 'I do, I like it very much.'

Grenzen van mijn humanisme

TEKST PAUL MERCKEN

De grenzen van het 'eigen humanisme' kun je verkennen door je mening over actuele taboes te toetsen. Pedofilie is zo'n taboe. Maar ook: spiritualiteit. En: de islamisering van Nederland. Onderwerpen waar filosoof en mediëvist Paul Mercken zijn pen op waagt te beproeven.

Twee jaar terug heb ik voor het *Journal of Intergenerational Relationships* (Vol. 3, nr. 4, 2005) aan het boek *Male Intergenerational Intimacy* van Th. Sandfort, E. Brongersma & A. van Naerssen (eds), een bespreking gewijd. Het boek was één pleidooi om niet automatisch elke seksuele relatie met een minderjarige als misdrijf te veroordelen maar ieder geval op zijn (dé)merites te beoordelen én om in de strafwet de leeftijd van 'slachtoffers' van zestien naar twaalf te verlagen. Toen heb ik ontdekt dat ik over die dingen nooit had nagedacht maar wel een duidelijke ongereflexeerde positie bleek in te nemen, die niet helemaal strookte met het autonomie-principe waar ook jongeren naar toe dienen te groeien. Dat ik in het verleden heel onredelijk was geweest door kennissen die als pedofiel werden gebrandmerkt en zeker een decaan van mijn college die mijn dochtertje had proberen te tongzoenen toen hij voor ons babysitter was, volkomen uit mijn gezichtskring te verbannen zonder mij af te vragen wat er met hen aan de hand was. Nu zou ik een dialoog met hen aangaan, mijn grenzen stellen, naar hen luisteren én gehoord worden, en mij niet zo machteloos voelen als toen met die decaan. Waarschijnlijk zou ik mijn dochtertje nu beter hebben kunnen geruststellen en haar het gevoel besparen dat er iets ergs met haar was gebeurd. Ik heb ook niet met haar gepraat maar liet dat aan moeder over. Zo heb ik zeker iets gemist dat de vader-dochter relatie ten goede had kunnen komen.

Tegelijkertijd met het nadenken over wat mij gevoelsmatig tegenstond in elke vorm van pedofilie begon ik mij te realiseren dat mijn quasi automatische veroordeling van en afkeer voor elke vorm van racistische of antihomofiele gevoelens bij anderen even goed voorbijging aan enig inleven met die anderen. Gevoelens overkomen je, je bent er niet verantwoordelijk voor, wel voor je daden. Zijn mensen met deze ons inziens negatieve gevoelens dan zoveel anders dan iemand die onnadenkend zijn filopedofobie volgt? Het ene taboe is misschien het andere niet waard, maar we moeten wel af van liefst alle taboes, willen we als mensen met elkaar omgaan. Dat is toch waar humanisme voor staat.

WAT NIET BESPREEKBAAR IS

Taboes zijn er in onze maatschappij in alle soorten en maten. Taboe betekent dat iets niet bespreekbaar is. Men is ervoor of ertegen, maar met andersdenkenden daarover rustig gaan praten, ho maar! Het gevolg is een verharding van de tegenstellingen. Ik zie dat in de debatten over hoofddoekjes en het weigeren van een hand geven, over de vrijheid van meningsuiting en het recht op beledigen, op de tegenstelling tussen verlichtingsfundamentalisten en diegenen die zich schuldig

zouden maken aan de islamisering van onze maatschappij. Neem nu het recht op vrijheid van meningsuiting. Al ben ik het vaak niet eens met Paul Cliteur, met name met zijn rechtlijnige bestrijding van de islam, ik was een van de eersten om hem mijn steun te betuigen toen hij ernstig bedreigd werd. Steun aan hem en zijn recht op spreken, niet aan zijn stellingen. Maar als je durft opperen dat de bedoeling van Ayaan Hirsi Ali de vrouwenonderdrukking in islamitische kringen aan de kaak te stellen wel te prijzen is maar dat dit in die kringen contraproductief werkt, dan word je meteen als slappeling aangemerkt, die buigt voor geweld en de vrijheid van meningsuiting niet durft te verdedigen.

Met het recht op beledigen komt nog een taboe aan het licht dat typisch Nederlands is, al is het niet iets om trots op te zijn: het taboe op hoffelijkheid. Dit gaat heel ver, want er ligt al een taboe op alledaags fatsoen.

'WE MOETEN AF VAN ALLE TABOES, WILLEN WE ALS MENSEN MET ELKAAR OMGAAN'

Niemand wil daarop aangesproken worden. Brutaliteit wordt gezien als een vorm van mondigheid, van emancipatie. Het is mij altijd een schok wanneer iemand mij voor laat gaan of een deur voor mij opent. In negen van de tien gevallen is het iemand uit het middenoosten.

Aan omgangsvormen schort het nogal in dit land en het zou de humanistische beweging in het algemeen en het HV en het HVO in het bijzonder sieren indien daar wat meer aandacht aan werd besteed.

GEEN HUMANISTISCHE ETHIEK

Paul Cliteur breekt een lans voor een ethisch Esperanto, waarin iedereen, ongeacht zijn levensbeschouwing of godsdienstige overtuiging, dezelfde taal zou spreken. Daar ben ik het wel mee eens, maar het lijkt me weinig zinvol om te proberen via zo'n metadiscussie ons gelijk te halen en zo onze superioriteit te bewijzen. Als ik in het verre buitenland met iemand Esperanto spreek, hoe gebrekkig ik dat ook doe, dan weet ik dat wij door een gemeenschappelijk ideaal worden geïnspireerd en elkaar als gelijkwaardig tegemoet treden, welke andere taal of talen we daarnaast nog spreken. Maar welke andere taal dan dit Esperanto spreken humanisten? Daarom huldig ik de stelling dat er geen specifiek humanistische ethiek kan bestaan. Humanistische ethiek is menselijke en humane ethiek. Voor zover deze ethiek door godsdienstige sancties wordt bekrachtigd heet hij dan christelijk of boedhistisch of islamitisch. Dat het moeilijk is een godsdienst van onderwerping aan een opperwezen te laten stroken met de normen van een zuiver menselijke ethiek is het probleem van de desbetreffende gelovige, maar het is evenzeer een vooroordeel om voor hen te beslissen dat dat niet mogelijk is. Een studie van het oude testament leert dat de God van

Israël in de loop der eeuwen geleidelijk aan steeds humaner is geworden.

In een recente bijeenkomst kon ik een ervaring delen met een moslim jongere, waaraan we beiden veel plezier beleefden. Hij klaagde erover dat als hij een aantal principes naar voren bracht die alle niet-moslims toejuichten en dan zei:

'AAN BEHOORLIJKE ONGANGSVORMEN SCHORT HET NOGAL IN DIT LAND'

dat zijn principes die in de koran staan, hij die dan toch nog maar eens moest herhalen, want nu moesten ze kritisch bekeken worden. Mijn ervaring was dat als ik humanistische principes naar voren bracht zonder ze als zodanig te noemen, moslims ze toejuichten, maar dat ze, als ik dan zei dat ze humanistisch waren, moest herhalen, want ze moesten nu kritisch bekeken worden. Laten we geen discussie voeren welke ethische taal we spreken, humanistisch, islamitisch of wat

dan ook, maar als humanisten zonder meer Cliteurs ethisch Esperanto gebruiken.

Soms begrijp ik niet wat in aan het humanisme verwante kringen over het humanisme wordt gezegd. Zo lees ik in de informatiebrochure van *De Vrije Gedachte* dat één van de vijf termen waarmee het vrijdenken kan worden omschreven 'humanistisch' is. Die opvatting wordt soms gehoord, zo gaat het verder, maar ook hiertegen zijn bezwaren aan te brengen. "De term 'humanisme' zegt iets over het onderwerp van het denken, namelijk de mens die zich laat gelden als onafhankelijk van welke hogere macht dan ook. Dit humanisme impliceert een bepaalde moraal, die in de termen 'humaan' en 'humaniteit' tot uitdrukking komt. In het vrijdenken daarentegen ligt de nadruk op sociale verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid voor het eigen gedrag jegens andere mensen en jegens dieren en leven in het algemeen." Het hier geschetste humanisme is mij onbekend.

PLURIFORM HUMANISME

Nu mag *De Vrije Gedachte* er wel prat op gaan dat ze de nadruk legt op sociale verantwoordelijkheid, maar als ik de laatste nummers van hun tijdschrift *De Vrijdenker* doorblader, dan kom ik bijna niets anders tegen dan atheïsme, athe-

isme en nog eens atheïsme, alsof dat het enige onderwerp is waar een vrijdenker zich mee bezig houdt. Dat kan beter. Ik ben lid geworden van deze club omdat ik hun recht op meningsuiting steun en zelf ook niet in een god geloof. Maar ook hier komt de vraag naar effectiviteit op. Toen ik in mijn oud katholiek scoutsmilieu – met enkele veteranen gaan we nog steeds kamperen – moest uitleggen waarom ik niet meer geloof, heb ik gezegd dat ik vroeger dacht goede redenen te hebben om te geloven, maar dat ik die niet meer had, en dat ik ervan uitging dat zij als ze wel nog geloofden, daar wel goede redenen voor hadden. Daarmee vermeed ik een volgens mij nodeloze discussie, zonder het recht te ontnemen aan meer agressieve atheïsten om anderen hun goede redenen te betwisten.

'GOD IS IN DE LOOP DER EEUWEN STEEDS HUMANER IS GEWORDEN'

Met de discussie over spiritualiteit (zie mijn bespreking van het boek van Suzette van IJssel verderop in deze editie) werd ik weer verplicht de grenzen van mijn humanisme te verkennen. Nu heb ik daar al gezegd dat ik het overbodig vond uit te gaan van het bestaan van een spirituele werkelijkheid los van de individuele beleving daarvan of, zoals zij zegt, de vraag te beslechten of het oorspronkelijk principe van het leven in het domein van de geest of van de materie ligt. Voor zulke kwesties hanteer ik graag het rationele scheermes van de middeleeuwse theoloog Willem van Ockham: kies de eenvoudigste verklaring die voldoening schaft. Dat is voor mij dus dat de geest uit de materie is ontstaan en ermee verbonden is. Uit de contingente dat is toevallig georganiseerde materie is tenminste eenmaal het leven ontstaan. Dit heeft via een proces van evolutie geleid tot menselijke individuen, aan wier tijdelijk bestaan het geestelijk leven gebonden is. Daarmee beweer ik geenszins dat wie het anders ziet geen humanist zou zijn. Ik lees met genoegen in het boekje 'Humanisme' van B. Gasenbeek & P. Winkelaar in de reeks *Wegwijs: Stromingen* van uitgeverij Kok dat er anno 2007 vier vormen van humanisme in Nederland te onderscheiden zijn: het pluriform (vnl. in het HV), het seculier c.q. atheïstisch/antitheïstisch (wellicht vnl. in *De Vrije Gedachte*), het religieus (met verwijzing naar Van Praag) en het sociaal-kristisch humanisme (vnl. in de Humanistische Alliantie). Het valt mij op dat Van IJssel in haar metafysische analyse wel ruimte maakt voor het realiteitsgehalte van transconfessionele niet aan tradities gebonden spiritualiteit maar andere vormen van spiritualiteit daarvan zorgvuldig uitsluit. Uiteraard spelen die geen rol bij humanistische raadslieden, die niet expliciet theïstisch zijn of in een specifieke traditie staan

zoals het boeddhisme, en is de studie ervan methodologisch overbodig. Ze echter werkelijkheidswaarde ontzeggen op grond van een vermeende niet aangetoonde universaliteit van de eerstgenoemde soort berust m.i. op een vooroordeel. Ik vind dat als je ruimte schept voor vage hoogst persoonlijke spiritualiteit zoals die te vinden is niet alleen bij humanistisch geestelijk raadslieden maar ook zoals ik vastgesteld heb bij heel wat docenten van het humanistisch vormingsonderwijs, je die ook moet toelaten bij andere religieuze humanisten, inclusief islamitische, katholieke en protestantse humanisten. Zolang zij de principes van het humanisme in theorie en praktijk aanhangen zijn ze voor mij humanisten, waarbij het mij als arrogant overkomt hun van innerlijke tegenstrijdigheid te betichten.

OMGAAN MET DE ISLAMISERING

Tenslotte wil ik nog een woordje wijden aan het probleem van de islamisering van dit land, waaraan de linkse kerk, zoals de voorstanders van de inter- of multiculturaliteit (dat is allen die zich er niet tegen verzetten) dan genoemd worden, zou meewerken. Die gedeeltelijke islamisering van Nederland en van het westen is een feit. Ze is zoals het weer. Je doet er niets aan. Maar je kunt je er wel op voorbereiden, er leren mee omgaan, je erop kleden, dijken en vloedkeringen bouwen, kortom niet je hoofd in het zand steken. Roepen dat de echte moslim de terroristische moslim is, is al-quaida gelijk geven én is strijdig met de grondwet, want daardoor beschuldig je elke zichzelf echte moslim noemende persoon van criminaliteit.

'ER KAN GEEN SPECIFIEK HUMANISTISCHE ETHIEK BESTAAN'

Wel ben ik ervan overtuigd dat als de islam in Europa wil gedijen, hij onze westerse, humanistische waarden zal moeten inlijven. Dat is geen moeten dat door wetten kan worden afgedwongen, maar het moeten van een zich organisch te ontwikkelen proces, dat van hen, de moslims, en ons, de niet-moslims, heel veel geduld zal vragen. Ben ik blij met de islam in Nederland? Natuurlijk niet, evenmin als met andere godsdiensten, in- of uitheems. Wil ik met moslims een dialoog voeren en hun het licht in de ogen gunnen? Ja zeker, of zijn zij geen mensen, waar wij respectvol dienen mee om te gaan?

Reageren op dit essay kan via e-mail:
pmercken@wanadoo.nl

VREDESPRIJS VOOR KOERT LINDIJER

Het *Humanistisch Vredesberaad* (HVB) heeft de prijs 'Journalist voor de Vrede 2007' toegekend aan Koert Lindijer, correspondent in Afrika voor NRC-Handelsblad en NOS.

De prijs wordt jaarlijks wordt toegekend aan een journalist in het Nederlandse taalgebied die zich door onderwerpkeuze, stijl, waarheidsvinding en onderzoek onderscheidt en aldus een bijdrage levert aan een cultuur van vrede en geweldloosheid. In het jury-rapport heet het, dat Koert Lindijer 'als een van de weinigen steeds weer de onderbelichte problemen van Afrika onder de aandacht brengt, en hij doet dat vanuit een humaan perspectief, met oog voor de gevolgen voor de Afrikaanse bevolking. Koert Lindijer is een journalist die humaan engagement weet te combineren met objectieve journalistiek. In interviews met de Afrikaanse politici gaat Lindijer moeilijke vragen niet uit de weg, en zijn analyses maken de lezer nieuwsgierig. De indringende beschrijvingen van menselijke wandaden zoals het gebruik van verkrachting als oorlogswapen en de steeds weer oploeiende rassenstrijd in Tsjaad, doen huiveren en laten de lezer niet los.' Eerder werd de prijs toegekend aan Stan van Houcke, Anja Meulenbelt, Mohammed Benzakour en Ramsey Nasr.

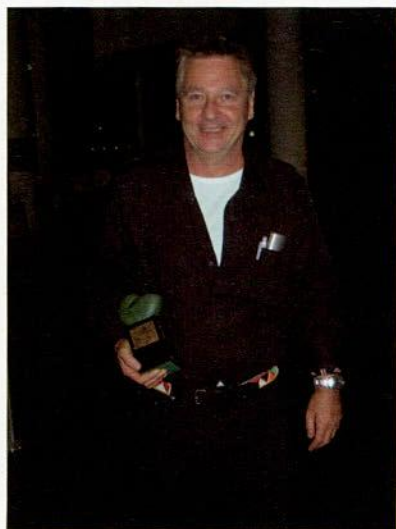

Foto: Femke Teeling

Merly mist haar vader

CAMPAGNE AIM

De Nederlandse mensenrechtenorganisatie *Aim for human rights* (voorheen Humanistisch Overleg Mensenrechten, HOM) voert een solidariteitscampagne voor verdwenen kinderen in Guatemala. Tijdens de bloedige burgeroorlog in dat land (1966-1996) zijn duizenden kinderen verdwenen. Ze werden door soldaten bewust ontvoerd om de ouders te treffen of raakten uit het zicht, terwijl hele dorpen op de vlucht sloegen voor de gewelddadige aanvallen. Vaak werden de kinderen in pleeggezinnen ondergebracht. Zo groeiden zij op zonder te weten waar ze vandaan komen. Duizenden familieleden zijn

daarom, vele jaren later, nog steeds op zoek naar elkaar. Zij komen op voor hun recht om te weten wat er is gebeurd met hun verdwenen familieleden. De Guatemalteekse organisatie *Todos por el Reencuentro* helpt familieleden met zoeken en brengt hen bij elkaar. De medewerkers hebben echter een groot tekort aan praktische hulpmiddelen, zoals brommers om afgelegen berggemeenschappen te bezoeken. Om hen hierin bij te staan en om de ouders een hart onder de riem te steken, voert *Aim for human rights* vanuit Nederland deze campagne. Ondersteuning is mogelijk door donaties, zie www.aimforhumanrights.nl

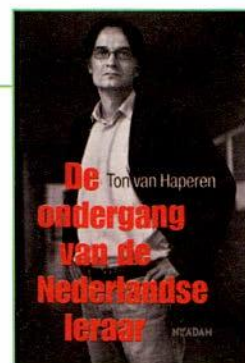
DUURZAME vacaturebank

Op zoek naar duurzaam werk?
meer dan 100 vacatures!

voor actuele vacatures:

bij non-profit organisaties en bedrijven met een duurzame visie.

www.duurzamevacaturebank.nl

GAAT HET ONDERWIJS IN ONS LAND TEN ONDER?

Dat er veel mis is met het voortgezet onderwijs in Nederland, weet langzamerhand iedere burger. Maar hoe dat precies gekomen is, en – belangrijker nog – hoe het weer goed zou moeten komen, daarover tasten velen in het duister. Voorafgaande aan een parlementair onderzoek over de eerste vraag beantwoordde leraar/auteur Ton van Haperen deze al op heldere wijze in zijn nogal overtrokken pessimistisch getitelde 'De ondergang van de Nederlandse leraar'. De vermeende modderschuit laat zich echt nog niet tooien met een dergelijke vlag, ook al lardeert Van Haperen ruimschoots met treurig verlopen (soms prille) carrières uit zijn directe omgeving. Die zijn echter van alle tijden en komen in elke sector voor. Het onderwijs heeft dan nog te maken met het imago dat wie in het bedrijfsleven overeind kan blijven het ook wel als leraar zal redden, maar dat onmaskert hij terecht als een levensgroot misverstand. Om nog te zwijgen van de kneuzen die het wereldje van de *targets* moe zijn en denken wel even tot lesboer te kunnen transformeren. De tweede vraag – hoe komt het weer goed – probeert Van Haperen ook te beantwoorden, maar hier komt hij uiteindelijk niet verder dan wat clichés.

Terug dus naar de eerste vraag, – hoe het allemaal zo gekomen is. Dat beschrijft Van Haperen in diverse toonaarden, zichzelf nogal eens herhalend en hooguit per gekozen invalshoek chronologisch. Dat leest wat lastig, want je vraagt je steeds af over welke tijd hij het nou precies heeft. Het is alsof hij rijkelijk put uit zijn columns voor het AOb-blad, een onderwijsvakbond dus een tikje te *inside* voor het grotere publiek waarop dit boek mikt. Hij werkt als echte econoom veel met cijfers en statistieken en dat is bij alle bezuinigingsrondes beslist handzaam. Zo leren we dat Nederland in 1979 nog 7,8 procent van het bruto binnenlands product besteedde aan onderwijs, terwijl dit in 2001 nog maar 4,8 procent was. Daarmee zit Nederland binnen de oude EU-landen in de laagste regionen. Landen als België, Frankrijk, Finland besteden allemaal aanzienlijk meer aan onderwijs. En niet alleen met zulke cijfers illustreert Van Haperen de schandalige uitkleding van (vooral) het voortgezet onderwijs.

Voor een meer gevarieerde, maar wel een stuk saaier kijk op de problematiek kunnen we terecht in het eveneens recent verschenen 'Van wie is het onderwijs' (dat het vraagteken in deze titel ontbreekt kan een veeg teken zijn

van de verwording van het taalonderwijs. Auteurs én redactie zien dat zomaar over het hoofd). Dit boek belicht vanuit zeer verschillende optieken – want door auteurs met verschillende betrokkenheid – vooral de achtergronden van de toegenomen autonomie in het onderwijs. Opmerkelijk is de weerlegging in diverse toonaarden van de vrij algemeen veronderstelde managerscoupe in het onderwijs, zoals met heel wat meer recht van de zorgsector, met name de ziekenhuizen, wordt gesteld. Op echt inspirerende of nieuwe ideeën kunnen de auteurs, onder wie Margo Trappenburg, Pieter Hilhorst en evenmin de voor het boek geïnterviewde minister Plasterk en diverse onderwijsbobo's helaas niet betrapt worden. Dat voorspelt weinig goeds voor dit hart van onze samenleving. Kan ook haast niet anders zolang we er nauwelijks vijf procent van ons jaarlijkse nationale inkomen voor over hebben. Iets waar we ons heel diep voor zouden moeten schamen. (BCh)

Ton van Haperen, *De ondergang van de Nederlandse leraar*. Nieuw Amsterdam, Amsterdam. Paperback, 207 blz. € 18,95. Pieter Hettema en Leo Lenssen (red.), *Van wie is het onderwijs*. Balans, Amsterdam. Paperback, 291 blz. € 17,50.

ISLAMITISCHE KUNST EN ARCHITECTUUR

De Britse wetenschapper David Khalili, van oorsprong Iraniër, verbonden aan de faculteit Oriental and African Studies van de Londense universiteit doet sinds ruim drie decennia onderzoek naar de culturele impact van de islam op het gebied van beeldende kunst en architectuur. Behalve een kenner en collectioneur blijkt hij ook een begnadigd schrijver over de ontwikkeling van islamitische culturen. De Amsterdamse University Press heeft vorig jaar een schitterend boek van zijn hand uitgebracht, dat de gehele ontwikkeling

van de vooraanstaande islam-culturen beschrijft én voorziet van kleurenafbeeldingen. Het documenteert aan de hand van een heldere tijdslijn kunst en cultuur van de islam van de zevende eeuw tot en met de twintigste, van Spanje tot Indonesië, van Noord-Afrika tot in de steppen. De materiële cultuur van de moslims is al even gevarieerd als het gebied waarin zij is ontstaan en loopt uiteen van architectonische kunstwerken tot minutieuze schilderijen, van beschilderde zijde tot hoogontwikkelde kalligrafie. Door een kennelijk

stevige subsidie is de aanschafprijs van dit grootformaat boek vol illustraties, kaarten en toegankelijk geformuleerde uitleg onwaarschijnlijk laag. Een bijzonder juweel waar je vele uren van kunt genieten. (BCh)

Nasser D. Khalili, *Tijdslijn van de islamitische kunst en architectuur*. Gebonden, 185 blz. incl. talrijke kleurenillustraties, uitslaanders, draaischijf en landkaarten. € 19,95. Te bestellen in de boekhandel of via www.aup.nl

ESSAYS OVER SPORT EN SAMENLEVING

Terwijl het *Tijdschrift voor Humanistiek* in juli een themanummer uitbracht over waarden in de sport, verscheen er een bundel sociologisch essays over sport en samenleving, geschreven door de Engelse socioloog Eric Dunning en zijn leermeester Norbert Elias. Laatstgenoemde (1897-1990) was een Duitser van joodse komaf die na zijn studietijd in Engeland terechtkwam en grote bekendheid verwierf de klassieke studie 'Het civilisatieproces'. Elias interesseerde zich bijzonder in de veranderingen die plaatsvonden sinds de zestiende eeuw in de bovenlagen van de West-Europese landen en die – met een aan Erasmus ontleende term – civilisatie worden genoemd. De onderwerpen in de bundel staan daarmee in nauw verband en het boek brengt een aantal pregnante historische situaties en ontwikkelingen in beeld. Voor wie goed kijkt, is te zien hoe maatschappelijke *figuraties* een rol spelen in de sportvormen. Zo ontbrak bij de Oudgriekse Olympiade niet alleen de digitale chronometer, maar ook ons specifieke begrip sportiviteit. Die spelen dienden ter voorbereiding voor oorlog, waarbij iemands pure moed werd beproefd. Niet wijken was er een grote deugd. Niet opzij gaan voor vuistslagen van de tegenstander, – wie daaraan overleed kon postuum tot overwinnaar worden verklaard en een standbeeld krijgen in de eigen stad. Ook de Engelse 'spelen met een bal' waarover een twaalfde-eeuwse kroniek vertelt, blijken bij nadere beschouwing onvergelijklijk te verschillen van ons moderne voetbal. Sport is volgens de auteurs nooit een eiland los van de samenleving en de ons vertrouwde spelvormen en codes zoals *fair play* zijn niet zomaar uit de lucht komen vallen. Sport is – zo stellen de auteurs in een hoofdstuk over de vossenjacht – 'een grote sociale uitvinding, die gedaan is zonder gepland te zijn.' Sporten bieden de bevrijdende opwinding van een niet

te korte en niet te lange strijd met fysieke inspanning en vaardigheden een rol spelen, terwijl de kans dat in het verloop ervan iemand ernstig gewond raakt tot een minimum beperkt blijft. De geweldsregulering waarvan hier sprake is, sluit nauw aan bij een voortschrijdende civilisatie. Toenemende civilisatie binnen een maatschappij betekent immers niet alleen ontwikkeling van het persoonlijk geweten, toenemende veiligheid en stabiliteit in de samenleving, maar ook inperkingen van impulsief handelen. Wanneer de mogelijkheden verminderen in de maatschappij om plezier te ervaren aan spontanere, spannendere – en ook brutere – gedragingen, dan vormt dat een sociale voedingsbodem opende voor nieuwe sociale (ont)spanningsmanieren. Het mag voor mensen in onze tijd wel vreemd zijn, maar de beschrijving van de ontwikkeling in de achttiende eeuw in Engeland van de vossenjacht met al zijn regels is uiterst illustratief om iets wezenlijks te begrijpen van de menselijke behoefte aan wat in die tijd als een adequate balans van inspanning en ontspanning kon gelden. In dat Engeland was er een bovenlaag bestaande uit verschillende groepen, die hun buik vol hadden van burgeroorlogen. Zij vormden het oude jagen op vossen om, in een streng gereglementeerde en haast geritualiseerde vorm vossenjacht met veel tijdgebonden kenmerken en die zij dan ook sport noemden. Dat paste wonderwel in een land waarin geen van de rivaliserende establishmenten de absolute macht kon verkrijgen, en die ook samen een politiek stelsel van regels ontwikkelenden volgens welke ze om de beurt regeringen konden vormen. Zowel in het zich ontwikkelende parlementaire stelsel als in deze en andere sporten raakte de vrees op de achtergrond dat de – tijdelijke – overwinnaar misbruik zou maken van zijn positie als die de macht had. Voor mensen zoals wij die leven in

de ontwikkelende geïndustrialiseerde samenlevingen is een zeker kosmopolitisch bewustzijn vanzelfsprekend, ook in de zin dat we hard moeten werken om ons de kaas niet van het brood te laten halen. Ook die algemene houding vertaalt zich in de sportbeoefening. We zien in onze tijden een sportideaal welig tieren zoals het behalen van een topprestatie en verder ontwikkelt zich ook de beroepssport. Weliswaar bieden wedstrijden als de Olympische Spelen aan natiestaten belangrijke mogelijkheden om zich te verenigen en te wedijveren met anderen zonder gerichtheid op geweld en oorlog, maar deze figuratie leidt ook tot een aantasting van het spelelement in de sport. De vraag die de auteurs daarbij overigens terecht opwerpen is: of we sport tegenwoordig wel simpelweg mogen beschouwen als een levensvatbaar – en onschuldig – surrogaat voor oorlog. Sport functioneert namelijk helemaal niet alleen maar als ontspanning, maar roept ook spanningen op, die als het even verkeerd gaat, tot escalatie kunnen komen. Dat is onder meer op te maken uit de – goed gedocumenteerde en inzicht gevende – bespreking van voetbalvandalisme, waaraan deze bundel eveneens de nodige aandacht besteedt. *Sport en spanning* mag dan de vertaling zijn van een al in 1986 uitgebrachte bundel, *Quest for Excitement. Sport and Leisure in the Civilisation Process*, wezenlijk verouderd is de inhoud niet. Integendeel, het is veeleer een verrassend actueel boek dat inzicht geeft in hoe nauw vormen en normen in de sport samenhangen met de samenleving er omheen. (FB)

Norbert Elias en Eric Dunning, *Sport en spanning. De zoektocht naar sensatie in de vrije tijd*. Bert Bakker, Amsterdam. Gebonden, 438 blz. € 39,95.

HET ZUIVERE LAND TIBET

'Iedereen kent een Tibet van de geest. Een voorstelling van een zuiver, afgelegen land, een plek waar men individueel kan ontsnappen. Het is het denkbeeldige paradijs, een oord van dromen, een plek om je thuis te voelen. Het Tibet van de geest, waar nog niemand is geweest.'

Zoals Tibet hier door Patrick French beschreven wordt, past het naadloos in een ieders voorstelling van dit verre land in de Himalaya's. De Tibetanen, een vredig volk dat zich louter bezighoudt met het vinden van verlichting door Boeddhistische grondbeginselen als het pacifisme, maar sinds de jaren vijftig met harde hand onderdrukt door de Chinezen. Een volk met een cultureel en religieus rijke geschiedenis, maar volledig geïsoleerd gebleven van de buitenwereld. De Tibetanen in ballingschap, onder leiding van de Dalai Lama, voeren een geweldloze strijd om dit land en volk in haar oorspronkelijke glorie en zelfstandigheid te herstellen, en alles wat daar nog voor nodig lijkt, is de steun van de internationale gemeenschap. Dit is het beeld van Tibet dat French ertoe dreef, na een jeugdige ontmoeting met de dalai lama,

om zijn loopbaan te beginnen bij de *Actie Vrij Tibet*. Het is tegelijk het beeld van Tibet waar French in zijn boek korte metten mee maakt, ook al doet hem dat zelf geen deugd.

Zijn reis begint in 1999, in de West-Chinese stad Chengdu, vanwaar hij Tibet binnentrekt langs een rode draad van geschiedenis en verhalen. Gaandeweg leert de lezer over een losbandige dalai lama in de achttiende eeuw die erotische gedichten schreef, en zich daarbij kennelijk door een heftige praktijk liet inspireren; over het nomadische bestaan van de Tibetaanse stammen die vaker wel dan niet op krijgstoet waren; over de verbonden met Mongoolse en Chinese dynastieën die meer dan duizend jaar teruggaan, en hoe Tibet in de achttiende eeuw het middelpunt van de Centraal-Aziatische beschavingen was. De lezer die zich niet eerder heeft verdiept in de Tibetaanse geschiedenis, en zich veilig waant in het eerdergenoemde 'Tibet van de geest', komt eens te meer van een koude kermis thuis wanneer French uitvoerig verslag doet van een Tibetaanse nomade die tijdens een busreis een landgenoot te lijf

gaat met zijn dolk, vanwege een neiging problemen op te lossen met directe fysieke actie.

Zo doorkruist French Tibet, en krijgt hoe langer hoe meer met 'de Chinese bezetter' te maken. Hij krijgt te horen over de gruweldaden van Mao, maar ook over de internationale claim Tibet te herstellen tot een land dat het nooit geweest is, en erger nog, over hoe internationale protestacties de controle op Tibetanen binnenslands alleen verergert. Hij ziet woede, maar ook een gemeenschap van jongeren die zich schikt in de bezetting en er zijn voordeel mee doet. Hoe verder French reist, hoe meer hij beseft Tibet niet de vruchten plukt van haar ideologische strijd in het westen. Tibet heeft de waarheid nodig.

Na zijn reis beëindigde French zijn carrière als directeur van de *Actie Vrij Tibet*. Hij was niet langer in staat politiek actie te voeren voor wat hij niet of nauwelijks gevonden heeft – het Tibet van de geest, waar nog niemand is geweest. (QCh)

Patrick French, *Naar Tibet*. Eldorado, Amsterdam. 367 blz. € 24,90.

HET LAND VAN WILLEM DREES

Schrijven kan Bert van Nieuwenhuizen, de oud-redacteur opinie van het *Utrechts Nieuwsblad*.

Wat hij te melden heeft, na de vele boeken die er al over Drees verschenen zijn? Voor ingewijden weinig nieuws, maar voor geïnteresseerden veel ontmythologiserende verhalen over zijn politieke opvattingen, zijn karakter en dagelijkse levenswijze. Om met het persoonlijke te beginnen. Drees gierig? Humorloos? Een dogmatische pleitbezorger van de verzorgingstaat? Een achterbakse partijgenoot? Een 'salonrepublikein'? Wat de gierigheid betreft (denk aan het fameuze Mariakaakje), de familie was een goede klant van een gerenommeerde Haagse banketbakker en bij gelegenheid werd er goed gedineerd, hoewel hij daar zelf vanwege zijn zwakke maag maar mondjesmaat aan kon deelnemen. Volgens intimi, Van Nieuwenhuizen sprak er vele, had hij wel degelijk gevoel voor humor. Als 'geestelijk vader' van de AOW, redmiddel voor kwetsbare ouderen toen de

gewone man niet kon voorzien in een pensioen. Afstandelijk voor partijgenoten vanwege het dualisme, zeker. Zeer tot ongenoegen van de fractievoorzitter, 'de rooie jonker', Marinus van der Goes van Naters, die hem een stiekem mannetje zou blijven noemen. Drees republikein? Jazeker, ondanks zijn goede verstandhouding met drie koninginnen. Hij zorgde voor een draaglijke oplossing van de Greet Hoffmans affaire.

We lezen over Drees de verzetsman, met anderen nadenkend over de herinrichting van de Nederlandse, Europese en mondiale samenleving. Over 'de doorbraakgedachte', een visie gerijpt in Duitse gevangenschap, – met de *Partij van de Arbeid* als resultaat. Een ideaal geboren uit vooroorlogse frustratie over de uitzichtloze politieke versnippering, de ideologische segregatie en polarisatie, waardoor essentiële problemen bleven liggen. Daarbij pleitte hij voor Europese samenwerking, als garantie voor een veiliger en welvarender toekomst.

Ondanks zijn eretitel 'Vader Drees' werd hem in verkiezingstijd het spreken in Venlo en elders in Limburg onmogelijk gemaakt door jongelui, die microfoonkabels doorsneden. Opgestoot door hun pastoors, een stemming die paste in een langdurige demonisering van links – socialisten, liberalen, humanisten. En tenslotte de Indonesische kwestie, een precair onderwerp. Op zijn 97^e jaar zou Drees nog eens toelichten waarom hij, hoewel sociaal-democraat, net als de SDAP van voor 1940 wel degelijk een open oog had voor het Indonesische nationalisme, maar toch instemde met militair optreden, omdat 'de Republiek' zich niet aan de afspraken hield; hij met reden vreesde voor de veiligheid daar van Nederlanders. Drees ging ook overstag omdat door een breuk met de KVP de sociale verworvenheden in gevaar zouden komen. (AdB)

Bert van Nieuwenhuizen, *Het land van Drees*. Aspekt, Soesterberg. 203 blz. € 14,95.

HUMANISTISCH GEESTELIJKE RAADSLIEDEN IN ZIELSNOOD?

Het rommelt al enige tijd in de pers met betrekking tot het onderzoek door de Universiteit voor Humanistiek van al dan niet oosterse maar alleszins zweverig aandoende ervaringen en hun duiding. Het verschijnen van het proefschrift van Suzette van IJssel zal waarschijnlijk de spreekwoordelijke olie op het vuur worden. Het is een kloek geschrift van 542 pagina's en helaas onleesbaar, een bewijs te meer van de onzinnige regel dat een proefschrift in dit land gepubliceerd dient te worden. Niet dat er geen grondig onderzoek aan de basis van ligt. Integendeel, Van IJssel heeft zo wat alle literatuur bestudeerd en becommentarieerd die van ver of dichtbij met het onderwerp te maken heeft (de literatuurlijst loopt tegen de vierhonderd items) en heeft daaruit vijftientig hypothesen opgesteld, die ze vervolgens in een kwalitatief onderzoek aan de hand van diepgaande gesprekken met negen respondenten heeft getoetst. Een van de hoofdstukken gaat over theoretisch onderzoek van het onderwerp spiritualiteit en heet: 'Het werkelijkheidsgebied van spiritualiteit'. De auteur wil terecht door een literatuurstudie van de term en het verschijnsel spiritualiteit, dus conceptueel en contextueel,

haar empirisch onderzoek in een theoretisch kader plaatsen.

In een volgend hoofdstuk structureert Van IJssel het verder onderzoek aan de hand van deelgebieden van spiritualiteit zoals die empirisch worden ervaren: spiritualiteit als bijzondere werkelijkheidservaring, als dynamisch omvormingsproces, als (zoeken naar) interpretaties van werkelijkheid, als levenshouding en als praxis/praktijken. Onder de titel 'Kosmische samenhang' onderzoekt zij daarna de verhouding tussen spiritualiteit en humanisme in Nederland en dit tenslotte eveneens met betrekking tot spiritualiteit en humanistisch geestelijk raadswerk in ons land. Het gedeelte met de gesprekken gaat onder meer in op visie op en beschrijving van spiritualiteit en haar vijf deelgebieden; visie op humanisme en andere levensbeschouwingen en spiritualiteit; visie op spiritualiteit en raadswerk.

Helaas is de conclusie van dit onderzoek niet beter samen te vatten dan de commerciële titel van het boek dat doet: 'Daar hebben humanisten het niet zo over'. Er wordt kritiek geleverd op allerlei aspecten van het georganiseerd humanisme en van de humanistische opleidingen. Acht van de negen respon-

denten vinden nergens gelijkgestemden waarmee ze over hun spiritualiteit kunnen praten, de negende heeft aan spiritualiteit geen boodschap. Wel is duidelijk dat er onder geestelijk raadslieden wel degelijk en uitgebreid sprake is van humanistische spiritualiteit, die echter divers wordt geduid en zeer persoonlijk wordt beleefd en in praktijk gebracht.

De auteur steekt echter onnodig de nek uit door de term 'werkelijkheidsgebied' te gebruiken en ervan uit te gaan dat ervaringen van een spirituele dimensie legitiem zijn, waaronder hier verstaan wordt dat die dieptedimensie metafysisch "bestaat, los van de enkeling die hem zegt te ervaren." Een zuiver fenomenologische of antropologische benadering kan de betekenis van dergelijke ervaringen voor degenen die ze beleven even goed empirisch bestuderen en zou het onderzoek wetenschappelijk zuiverder gehouden hebben. Dit aspect komt trouwens niet voor in de Engelstalige samenvatting. (PM)

Suzette van IJssel, *'Daar hebben humanisten het niet zo over'. Over de rol van spiritualiteit in het leven en werk van humanistisch geestelijke raadslieden*. Eburon, Delft. 542 blz. € 35,00.

VERKERING NA JE ZESTIGSTE

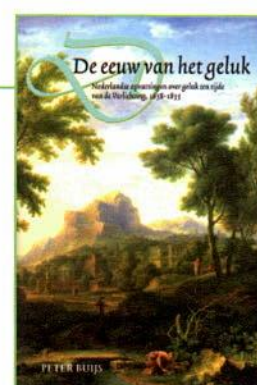
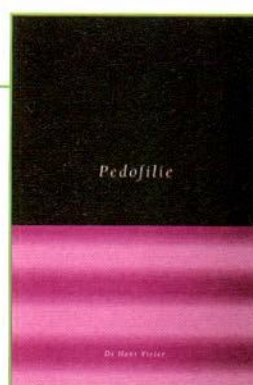
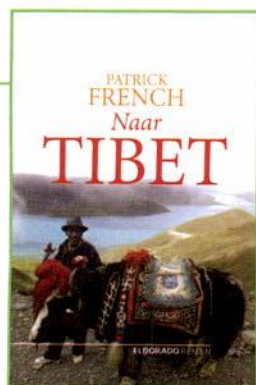
Verkering na je zestigste is bedoeld als handreiking voor senioren die zich (opnieuw) een levenspartner wensen. Iemand vinden en met hem of haar een intieme vriendschap ontwikkelen gaat enerzijds vaak minder gemakkelijk en 'vanzelf' dan menigeen denkt. Anderzijds hebben serieuze zoekpogingen wel degelijk kans van slagen. Dit boek speelt dus op een sympathieke wijze in op de toenemende vergrijzing en wil een gids zijn voor de groeiende groep jongere en oudere senioren. Het boek biedt achtergrondinformatie en praktische tips en het presenteert ervaringsverhalen gegrepen uit de levens van ouderen die elkaar op latere leeftijd wisten te vinden. Daarnaast zijn er ook voorbeelden die levendig illustreren dat het ook gebeurt dat senioren zich

vergissen door te denken dat zij zelf wel eventjes een relatie kunnen opbouwen. In ook deze levensfase is haastige spoed zelden goed.

De schrijfster van *Verkering na je zestigste* geeft het dringende advies aan alle partnerzoekende senioren om bewust behoedzaam te handelen. Ze geeft de lezers echter niet alleen vele andere voorbeelden van – soms specifiek leeftijdsgebonden – psychologische en praktische valkuilen, maar ook verhalen van het vinden van een nieuwe *verkerking*. Met dat woordje in de boektitel geeft de schrijfster aan dat het hierin gaat over het opbouwen van een serieuze langdurige vriendschapsrelatie, eventueel een huwelijk. Het boek gaat overigens alleen over hetero's. Senioren hebben vaak kinderen en

kleinkinderen, een vertrouwde woonomgeving en een inkomenssituatie met nauwelijks een groeiperspectief. Beiden hebben al een heel eigen leven achter de rug met daarna doorgaans ook enkele jaren een leven alleen en het is wezenlijk daaraan voldoende aandacht te geven. Het boek is gelardeerd met uitgebreide achtergrondinformatie en bespiegelingen – ook over onderwerpen zoals intimiteit – al is de bespreking soms wat aan de langdradige kant. Daardoor komen de boodschappen minder sprankelend over dan ongetwijfeld de bedoeling was. (FB)

Sophie de Wijn, *Verkering na je zestigste. Een gebruiksaanwijzing*. Scrivare, Amsterdam. Paperback, 156 blz. € 14,90.

JUIST VOOR DE DEADLINE BINNENGEKOMEN

- Fred Pearce, *De laatste generatie. Hoe de natuur wraak neemt voor het broeikaseffect*. Jan van Arkel, Utrecht. 359 blz. € 5,00.
- François Stienen, *Het beste van twee werelden. Ontmoetingen met nieuwe Nederlanders*. Nieuw Amsterdam, Amsterdam. 208 blz. € 18,95.
- Erik Hornung, *De verborgen kennis van het oude Egypte*. Synthese, Den Haag. 283 blz. € 24,50.
- Jacob Slavenburg, *De vrouw die Jezus lief had. Maria Magdalena: het ontkende mysterie*. Walburg Pers, Zutphen. 157 blz. € 19,95.
- Peter Buijs, *De eeuw van het geluk. Nederlandse opvattingen over geluk ten tijde van de Verlichting, 1658-1835*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. 288 blz. € 29,00.
- Rana Husseini, *In naam van de eer. Waarom vrouwen door hun familie worden vermoord*. Artemis & co., Amsterdam. 303 blz. € 19,95.
- Jan Leyers, *De weg naar Mekka. Een ontdekkingsreis door de moslimwereld*. Van Halewyck, Leuven/Bulaaq, Amsterdam. 472 blz. € 25,00.

DOMINEE VISSER OVER PEDOFILIE

Op de valreep van zijn pensioen heeft dominee Hans Visser van de Pauluskerk te Rotterdam een boekje uitgegeven via de stichting KSA (Kerkelijke Sociale Arbeid), getiteld 'Pedofilie'. Daarin wil hij verantwoording afleggen van zijn betrokkenheid met dit onderwerp. In de loop van zijn werkzame leven hebben immers vele pedofielen zijn pad gekruist, in gevangenissen, in klinieken, aan huis. Hij stelt vast dat mensen die met een pedofiele geaardheid worden geboren thans aan hun lot worden overgelaten, nergens terecht kunnen en zelf maar hun problemen moeten oplossen. Het boekje bestaat voor de helft uit zes korte essays met de titels: Pedofilie een smal pad tussen doen wat je wilt en afwijzing; Liberale opvattingen over pedofilie; Wetenschappers over pedofilie; Vanwaar mijn interesse in pedofilie?; Pedofilie en kerk/geloof en Pedofilie en liefde voor kinderen. De andere helft bestaat uit elf bijlagen. Het verschil tussen die twee delen is niet duidelijk. De auteur citeert en bespreekt in beide een uitgebreide literatuurlijst. Het boekje blijkt snel en in staccato vorm geschreven en het is niet altijd gemakkelijk de argumentatie te volgen. Het stukje over 'Liberale opvattingen' begint bijvoorbeeld als volgt: "Pedofilie wordt onderscheiden van incest, misbruik, uitbuiting en agressief sadistisch

gedrag. Pedofilie berust op respect en liefde voor het kind. De liefdeservaring impliceert seksuele begeerte. Pedofilie is een sociaal contact met kinderen dat ook seks impliceert. Een neppedofiel behandelt een kind als een volwassene. Pathologische pedofilie vertoont afwijkingen in agressieve en sadistische zin." Wel is het duidelijk dat de auteur niet vindt dat je alles mag doen wat je wilt maar ook dat het afwijzen van pedofilie als stoornis niet het laatste woord kan zijn. Hij heeft zelf niets met pedofilie en zijn ervaringen op dat gebied als kind (favorietje van een vrouwelijke leerkracht, niet prettige gevoelens bij ademhaling/uitspraak oefeningen die m.i. heel normaal zijn bij zanglessen) zijn volkomen 'onschuldig'. Met zijn oordelen en die van de besproken auteurs strijkt hij tegen de draad in van de openbare opinie. 'Kinderseks met grote mensen mag, grote mensen seks met kinderen mag niet' (Van Ree). Hij plaatst kanttekeningen bij de hedendaagse stellingname dat een relatie tussen mensen in structureel ongelijke machtsposities per definitie misbruik is. Dit gaat verder dan de problematiek van de pedofilie. Manipulatie speelt zich overal af, stelt hij. Hij verwerpt het uitgangspunt dat kinderen seks eigenlijk niet heel fijn kunnen of zouden mogen vinden. Hij breekt een lans voor weder-

zijds vrijwillige pedofilie onder bepaalde voorwaarden, zoals openheid. Per slot van rekening is de schade die er bij pedofilie wordt toegebracht aan kinderen in gevallen waar er volgens hem en zijn auteurs geen sprake is van misbruik, het gevolg van het sociale taboe dat erop rust. Het absoluut niet aanvaardbaar zijn van zelfs pedofiele neigingen behept het kind in een pedofiele relatie met schuld, geheimhouding en trauma. De auteur bestrijdt een aantal vooroordelen, zoals het recidivegevaar bij pedofielen. "Het Ministerie laat haar oren hangen naar wat te berde wordt gebracht door de samenleving" en het laat pedofielen abnormaal lang vastzitten. Wat pedofielen nodig hebben maar niet krijgen is acceptatie van hun geaardheid en training in een gedragscode, waardoor ze veilig met kinderen kunnen omgaan. Kortom, pedofilie (onderscheiden van pedofiel misbruik) en het taboe dat erop rust is een maatschappelijk probleem. Het is humanisten aan te raden dit boekje zorgvuldig te lezen om zo hun eigen positie zonder vooroordelen te bepalen. (PM)

Hans Visser, *Pedofilie*. Paperback, 60 blz. € 12,50. Te bestellen via e-mail aan hans.visser@stichtingksa.nl

HUIZINGA'S OPUS ERASMIANUM

De eerste druk van Huizinga's boek over Erasmus dateert van 1924, kort nadat Oswald Spengler zijn *Untergang des Abendlandes* (-) had gepubliceerd en zeer velen nog steeds kapot waren van de Eerste Wereldoorlog. Huizinga schreef juist toen over Erasmus ter inspiratie. Erasmus (1469-1536) was immers ook op zoek naar een humanere samenleving waarbij hij geïnspireerd werd door klassieke ideologieën die hij minstens zo belangrijk achtte als de zuiver christelijke. Hij durfde daarbij wereldlijke en zelfs Kerkelijke gezagsdragers op de hak te nemen. En dat alles in een hogelijk gewaardeerd Latijn en soms een ironische stijl.

Erasmus was zoals bekend kind van een priester en een niet-intellectuele moeder. Al vroeg werd hij wees, opgescheept met drie strenge voogden. Door bewogen hem, net als zijn broer Pieter, toe te treden tot de Augustijner orde. Hij in Steyn, nabij Gouda, waar hij als tiener de gelofte aflegt. Zijn oudere broer Pieter in Delft. Dan hebben zij de strenge scholen van de *Broeders des Gemeenen Levens* in Deventer en 's-Hertogenbosch al doorstaan. In Steyn verbaast hij iedereen om zijn kennis van het Latijn; van klassieke en vroeg christelijke schrijvers. Door correspondentie naam makend, wordt hij door de bisschop van Kamerijk uitgenodigd secretaris te worden (1493). Een buitenkansje om het kloosterleven te ontvluchten. Naarmate hij bekender wordt volgen nieuwe uitnodigingen en zal hij – door zijn publicaties – steeds beter in zijn levensonderhoud kunnen voorzien. Als Erasmus op zijn nadrukkelijk verzoek uit zijn orde wordt ontheven (april 1517) is hij geheel vrij om te gaan. Rusteloos, verhuizend van hot naar her, studierend, schrijvend, discussierend. In de Zuidelijke Nederlanden, Frankrijk, Spanje, Engeland, Italië, Zwitserland. En dat alles ondanks een slechte gezondheid.

Huizinga volgt het leven van Erasmus, schetst zijn levensomstandigheden, karakteriseert intellectuelen en weldoeners. Zo krijgen veel publicaties een speciale context.

Wat heeft hem zo beroemd gemaakt? Waarom wordt hij nog steeds gewaardeerd? Het antwoord lijkt simpel. Hij heeft een tijdloze boodschap voor de mensheid en hij wist zijn de lezers te boeien. Al vroeg publiceert Erasmus een verzameling van honderden spreekwijzen, levenslessen van klassieke schrijvers (waarvan tal aangevulde herdrukken zouden verschijnen). Hij pleit daarin voor harmonie, wijsheden. Lossen, komisch en ironisch, maar niet minder serieus bedoeld schrijft hij met dezelfde bedoelingen de *Lof der Zotheid*, een nieuwe bestseller. Voorts bepleit hij een kindvriendelijke opvoedkunde (die hij zo ontbeerd had) en de 'emancipatie' van de vrouw, waarbij hij waarschijnlijk aan zijn (jonge) ontvallen moeder heeft gedacht. Schrijft als pacifist over oorlog en vrede, is daarmee één van de allereerste 'polemologen', maar zou in 1530 (publicatie van 'De Turkenkrijg') zijn zelfbeheersing verliezen. Al vroeg heeft hij een weerzin tegen de scholastiek (het streven om geloof en wetenschap op elkaar af te stemmen) en vooral de in die kringen voortwoekerende ruzies.

Erasmus is een gevoelsmens. Hoewel hij het in vele opzichten met Luther eens is (over de aflaatkwestie, de sacramenten, de erfzonde) en deze hem met veel egards bejegt, geven mentaliteit en intenties de doorslag om toch te oponeren. Erasmus wil een katholieke reformatie door zuivering van leer en praktijk, Luther kiest voor de frontale aanval. Erasmus selecteert een kwestie waarover ze het volledig oneens waren. Heeft de mens een onvrije wil (zoals Luther en wat later Calvijn beweren) of niet, zoals Erasmus meent. De verwijdering wordt definitief omdat Erasmus

niet met de Kerk breekt. Opmerkelijk is dat hij zwijgt over het celibaat; Luther verwerpt dat. Mogelijk worstelt Erasmus met zijn homo-erotische gevoelens, zoals blijkt uit een correspondentie.

Terwijl Erasmus zich positioneert als idealist, is Luther een pragmaticus die de steun zoekt van protestantse vorsten in het Duitse rijk (wat tenslotte zou leiden tot een dertigjarige oorlog), terwijl de protestanten (Zwingli, Melanchton, Calvijn en Luther) onderling de messen gaan slijpen. Niets voor Erasmus die nu ook zelf verzeilt in allerlei theologische disputen met vroegere 'vrienden' en zij die de waarde van Griekse en Romeinse geschriften (de *bonae literae*) ontkennen of relativiseren.

Erasmus is een gevoelsmens, hij lijdt onder de verwijdering van zijn vrienden, de onthoofding van Thomas More (1535), neigt tot neerslachtigheid omdat de intolerantie toeneemt en toont dan weer meer empathie voor de rooms-katholieke kerk. Vlak voor zijn dood (1536) vindt hij zijn eeuw zelfs de 'altermisdadigste'. Toch blijft hij vasthouden aan zijn streven om de oorspronkelijke, volgens hem humane, christelijke ethiek te propageren. Zo zal hij overlijden zonder om het laatste sacrament te vragen.

Huizinga's biografie boeit nog steeds door zijn proza, het vermogen de essentie te verwoorden: "Erasmus schijnt bij wijlen de man die niet sterk genoeg was voor zijn tijd. In die forse 16e eeuw is de eiken kracht van Luther nodig, de stalen scherpte van Calvijn, de gloed van Loyola, niet de fluwelen zachtheid van Erasmus." (AdB)

Johan Huizinga, *Erasmus*. Bewerkt door J. J. M. Van de Roer-Meijers met een inleiding van J. Sperna Weiland. Ad. Donker, Rotterdam. Gebonden, rijk geïllustreerd, notenapparaat, bibliografie, index. 320 blz. € 24,95.

DE DOORDENKER

De oplossing van de DoorDenker (puzzel) in de *Humanist* 3/2007 was: *Klimaatopwarming*. Uit de loting onder 129 goede inzendingen is als winnaar van de boekenbon van 25 euro C.W.M. van de Wege uit Neeritter gekomen.

Wie helpt direct als je door oorlog
op de vlucht slaat?

Het Nederlandse **Rode Kruis**

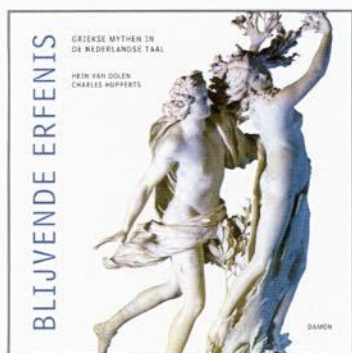
Helpt Direct

Zonder donateurs is ons werk niet mogelijk **Help ook direct Giro 881**

 A part of the international Red Cross and Red Crescent Movement

www.rodekruis.nl

HEIN VAN DOLEN EN
CHARLES HUPPERTS

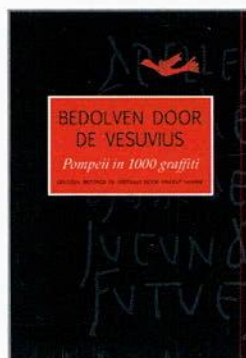
BLIJVENDE ERFENIS

Griekse mythen in
de Nederlandse
taal

Blijvende Erfenis is opgezet als een lexicon van honderd zestig essays, in alfabetische volgorde, over figuren uit de Griekse verhalentraditie die hun sporen in de Nederlandse taal achterlieten. Bij elk trefwoord is een illustratie gezocht, zowel uit de antieke beeldende kunst als uit kunstwerken van latere eeuwen. Voor zowel taalkundigen als kunstliefhebbers een echte aanrader!

Gebonden uitgave, geheel in kleurendruk.

Isbn 978 90 5573 787 1, 336 pp., € 34,90

VINCENT HUNINK

BEDOLVEN DOOR DE VESUVIUS

Pompeii in 1000 graffiti

De Volkskrant over Bedolven door de Vesuvius:

'Een boek dat een unieke kijk biedt op het leven in antiek Pompeii. De lezer krijgt via de graffiti "toegang tot de gedachten en levens" van alledaagse mensen uit de Oudheid, die niet in literatuur of grafschriften worden genoemd. Een bevreedende en vaak grappige ervaring.'

Isbn 978 90 5573 824 3, 336 pp., € 24,90

RIET FIDDELAERS-
JASPERS

GEDEELD VERDRIET

Opzetten en begeleiden van groepen kinderen en jongeren in echtscheidingssituaties

Kinderen en jongeren in echtscheidingssituaties krijgen te maken met allerlei vormen van verlies en verandering. Door zorgen te delen met lotgenoten kan de zware rugzak lichter worden. Deze map bevat concreet uitgewerkt materiaal om een lotgenotengroep te starten.

Bestelnummer 8472, 298 pp., € 49,50

DAMON EDUCATIEVE CATALOGUS 2008

Een uitgebreid overzicht van (nieuwe) educatieve uitgaven voor het voortgezet onderwijs op het terrein van filosofie, levensbeschouwing/godsdienst en burgerschap.

Vraag deze gratis educatieve catalogus 2008 aan. Bezoek voor uitgebreide informatie de website: www.damon.nl

Verkrijgbaar in de boekhandel of rechtstreeks bij Uitgeverij DAMON
Postbus 2014, 6020 AA Budel, info@damon.nl

www.damon.nl